

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI



**BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA İKONOKLAZM: TEOLOJİ,
SANAT VE İKTİDAR İLİŞKİSİ**

AYŞEGÜL KARA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMA KOÇAK

SİNOP-2025

TEZ KABUL

AYŞEGÜL KARA tarafından hazırlanan “**BİZANS İMPARATORLUĞU’NDA İKONOKLAZM: TEOLOJİ, SANAT VE İKTİDAR İLİŞKİSİ**” başlıklı bu çalışma, **17.10.2025** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından oybirliği ile **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan	Dr. Öğr. Üyesi Tuğba KARA Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	İmza
Üye (Danışman)	Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇAK Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ÜNVER Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Onur ŞAHİN

İmza

ETİK BEYAN

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber İlkelerine uyduğumu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ayşegül KARA

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA İKONOKLAZM: TEOLOJİ, SANAT VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

AYŞEGÜL KARA

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMA KOÇAK

İkonoklazm (Tasvir Kırıcılık) hareketi Bizans İmparatorluğunda VIII. yüzyılda ortaya çıkan ve sonraki yaklaşık 120 yıllık döneme etki eden önemli bir meseledir. Fiili olarak 730 yılında imparator III. Leon'un yayınladığı bir ferman ile başlayan ve 843 yılında İmparatoriçe Theodora'nın tasvirlere yönelimi serbest bırakması ile sona eren ikonoklazm hareketi sadece dini bir mesele olarak kalmamış, siyasi, sosyal ve kültürel bağlamda da belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu tez, Bizans İmparatorluğu'nda ikonoklazmın nasıl ortaya çıktığını, hangi teolojik, sanatsal ve siyasal koşullar altında şekillendiğini ve imparatorluk yapısını nasıl etkilediğini incelemektedir. Çalışma, önce ikonaların anlamını, etimolojisini, ikonografi geleneğini, kullanım alanlarını, sembolik kodlarını ve Bizans toplumundaki dini-kültürel işlevlerini açıklayarak ikonoklazmın arka planını oluşturan kavramsal zemini ortaya koymaktadır. Ardından ikonoklazm öncesi Bizans'ın sosyal, ekonomik, dini ve siyasi durumunu değerlendirerek toplumdaki ikonofil-ikonoklast ayrışmasının, manastırların ve kiliselerin güç birikiminin ve imparatorların meşruiyet arayışlarının bu süreci nasıl etkilediğini göstermektedir.

Tezin ana bölümü, I. ve II. ikonoklazm dönemlerini kronolojik olarak ele alarak imparatorların politikalarını, konsillerin kararlarını, ikonalar üzerindeki müdahaleleri ve ikonoklazmın devlet-kilise ilişkilerine ve sanatsal üretime yansımalarını analiz etmektedir. Eklerde yer alan görsel materyaller, ikonoklazmın izlerini ve ikonaların tarihsel gelişimini belgeleyici nitelikte kullanılmıştır. Genel olarak tez, ikonoklazmın Bizans'ta sadece dini bir tartışma değil; teoloji, sanat ve iktidar ilişkilerini yeniden şekillendiren çok boyutlu bir dönüşüm olduğunu ortaya koymaktadır.

ANAHTAR KELİMELE: İkonoklazm, Tasvir Kırıcılık, Bizans, II. İznik Konsili

Aralık 2025, 161 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

ICONOCLASM IN THE BYZANTINE EMPIRE: THEOLOGY, ART, AND POWER

AYŞEGÜL KARA

**SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS
DEPARTMENT OF HISTORY**

SUPERVISOR: ASST. PROF. DR. FATMA KOÇAK

The Iconoclasm movement is an important issue that emerged in the Byzantine Empire in the 8th century and affected the following 120-year period. The iconoclasm movement, which actually started in 730 with a decree issued by Emperor III. Leon and ended in 843 with Empress Theodora's permission to turn to images, did not remain only a religious issue, but also played a decisive role in political, social and cultural contexts.

This thesis examines the emergence, development, and implications of iconoclasm in the Byzantine Empire by analyzing the theological, artistic, and political dynamics that shaped the conflict. The study first defines the conceptual foundations of Byzantine icons—tracing the etymology of the term, the principles of iconography, the symbolic repertoire used in sacred images, and the social and liturgical roles icons occupied within Byzantine society. It then evaluates the religious, economic, and political conditions of the pre-iconoclastic period to explain the roots of the division between iconophiles and iconoclasts, as well as the influence of monastic communities, ecclesiastical structures, and imperial legitimacy struggles on the rise of the controversy.

The main chapter of the thesis offers a chronological analysis of the First and Second Iconoclasm periods, addressing the policies of emperors, the decisions of councils, the interventions made on religious imagery, and the reflections of iconoclastic ideology on state-church relations and artistic production. Visual materials included in the appendices support the historical narrative by documenting the evolution of iconographic forms and the material traces of iconoclastic interventions.

Overall, the study demonstrates that Byzantine iconoclasm was not merely a theological dispute but a multifaceted phenomenon that redefined the relationship between doctrine, visual culture, and imperial authority. By situating icons and iconoclasm within a broader framework of religious thought, social structures, and political power, the thesis contributes to a deeper understanding of how sacred images functioned at the intersection of theology, art, and governance in Byzantium.

KEYWORDS: Iconoclasm, Icon, Byzantium, II. Council of Nicaea

December 2025, 161 Page

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezim süresince bilgi, tecrübe ve desteğiyle yanımda olan tüm kişi ve kurumlara en içten teşekkürlerimi sunarım.

Öncelikle, bilgi ve deneyimiyle sürecin en başından sonuna kadar bana rehberlik eden değerli danışmanım Fatma Koçak’a sonsuz teşekkür ederim.

Bu süreçte, sadece akademik anlamda değil, hayatımın her alanında yanımda olan, her ihtiyacımda tereddütsüz destek veren, zaman gözetmeden yardımına koşan canım arkadaşım Ceyda Durnaoglu’na özel olarak teşekkür etmek isterim.

Ayrıca her koşulda yanımda olan, sabrıyla ve sevgisiyle beni her daim güçlendiren ve destekleyen kıymetli eşime de en derin teşekkürlerimi sunarım. Varlığın ve inancın, bu süreci daha anlamlı ve katlanabilir kıldı.

Bu yolculukta bana katkı sağlayan bilhassa çalışma azmimin ve vazgeçmeme hırslarımın mimarı olan Gazi Üniversitesinden değerli hocalarıma ve emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

Ayşegül KARA

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ KABUL	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
EKLER DİZİNİ.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu ve Amacı	1
1.2. Tezin Kapsamı ve Önemi	1
1.3. Tezin Yöntemi	2
1.4. Araştırmanın Niteliği	2
1.5. Veri Toplama Teknikleri.....	2
1.6. Verilerin Analizi.....	3
1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.8. Literatür.....	3
2. İKONOKLAZM DÖNEMİ ÖNCESİ İKONALARIN BİZANS	
İMPARATORLUĞU'NDAKİ YERİ.....	5
2.1. İkona Sözcüğünün Etimolojisi	5
2.1.1. İkona	5
2.1.2. İkonoloji/ikonografi.....	6
2.1.4. İkonofil/ikonodül	7
2.1.5. İkonoklast.....	7
2.2. İkonalar ve Kullanım Alanları.....	7
2.2.1. İkonaların ortaya çıkışı	7
2.2.2. Kullanım alanları	8
2.3. Bizans İkonalarının Yapılışındaki Esaslar.....	10
2.4. İkona Türleri.....	13
2.4.1. Tanımlayıcı ikonalar	13

2.4.2. Öğretici – ibadet ikonaları.....	13
2.5. İkonalardaki Başat Semboller	14
2.5.1. Eşek ve öküz.....	14
2.5.2. Kuzu.....	14
2.5.3. Balık.....	14
2.5.4. At	15
2.5.5. Güvercin.....	15
2.5.6. Aslan	15
2.5.7. Hale.....	15
2.5.8. Haç.....	15
2.5.9. Monogramlar	16
3. İKONOKLAZM DÖNEMİ ÖNCESİ BİZANSIN GENEL DURUMU	17
3.1. Hristiyanlık Öncesi Bizans Dini Yapısı	17
3.2. İkonoklazm Öncesi Bizans Siyasi ve Ekonomik Yapısı	18
3.3. İkonoklazm Kararının Arka Planı.....	23
3.4. İkonoklazm Döneminde Sosyo-politik Denge Merkezleri	25
3.4.1. Manastır ve keşişlik	25
3.4.2. Kiliselerin işlevi.....	29
4. I. İKONOKLAZM DÖNEMİ (726-787)	32
4.1. III. Leon (İsauryalı) (717-741).....	32
4.1.1. Araplarla mücadeleler	33
4.1.2. III. Leon'un ikonakırıcılık hamleleri öncesi aldığı önlemler	36
4.1.3. III. Leon'un ikonoklast hamlelerinde yaşanan doğal afetlerin etkisi	37
4.1.4. III. Leon'un ikonoklast hamlelerine islamiyetin etkisi	38
4.1.5. III. Leon'un ikonoklazm politikası ve ilk müdahaleleri	40
4.1.6. İsa mozağının kaldırılması ve tepkiler.....	42
4.1.7. Ekloga	46
4.2. V. Konstantinos Kopronymos (741-775)	48
4.2.1. Dış siyasette genel durum	50
4.2.2. 754 Hieria Konsili	51
4.2.3. Hieria Konsili sonrası uygulamalar	52
5. II. İKONOKLAZM DÖNEMİ VE İKONOKLAZMIN SONU (815-843).....	57
5.1. IV. Leon (775-780)	57
5.2. VI. Konstantinos (780-797)	58

5.3. II. İznik Konsili / VII. Ekümenik Konsil (787).....	59
5.4. İrene (797-802).....	62
5.5. Nikephoros (802-811).....	64
5.6. I. Mikhael (811-813).....	66
5.7. V. Leon (813-820).....	67
5.8. II. Mikhael (820-829)	70
5.9. Theophilos (829-842)	72
5.10. İkonoklazmın Sonu: Theodora (842-856).....	76
6. SONUÇ	80
KAYNAKÇA	83
EKLER	92
ÖZGEÇMİŞ.....	148

EKLER DİZİNİ

Ek 1. Valentinianus Dönemi Solidus’u (M.S. 437).....	92
Ek 2. Sveti Stefan Kilisesi İç Mekânında İkonostasis Bölümü ve Değerli Süslemeler. .	93
Ek 3. Sveti Stefan Kilisesi İkonostasis Örneği, (19. yüzyıl).	94
Ek 4. Aziz Sava Katedrali İç Mekân Görünümü.	95
Ek 5: Comodilla Katakombu (Catacomb of Comodilla) (Roma, İtalya).	96
Ek 6. Katakompta Mezar Nişi Örneği (Roma, İtalya).	97
Ek 7. Marcellinus ve Petrus Katakomplarından Erken Hristiyan Freski (Roma, 5. yüzyıl).....	98
Ek 8. Fayyum Kadın Portresi (M.S. 55–70) Yılları Arasında Mumya İçin Yapılmış Portre (British Museum, Londra, İngiltere).....	99
Ek 9. Fayyum Erkek Portresi, (M.S. 2. yüzyıl, Mısır – Roma Dönemi), (Royal Museum of Scotland).	100
Ek 10. Fayyum Portrelerinden Seçki (MS 1-3. Yüzyıllar, Mısır – Roma Dönemi).	101
Ek 11. Pantokrator İsa İkonası, Azize Katherina Manastırı (Sina Dağı, Mısır, 6. yüzyıl).....	102
Ek 12. Hristiyanlıkta Tanrı’nın Yeryüzüne İnişini (Enkarnasyon) ve Meryem Ana’nın “Tanrı’nın Annesi” (Theotokos) Olarak Rolünü Vurgulayan Sahne.	103
Ek 13. Saint Mark Kilisesi İç Mekânı - Pantokrator İsa Moziğini Göstermekle Birlikte Bizans Etkili Ortodoks İç Mimari ve İkonografik Süsleme Geleneğine Örnek.	104
Ek 14. Meryem’e Müjde (Annunciation), Athos, Vatopedi Manastırı Katholikonu, Dış Narteks (13. yüzyıl sonu – 14. yüzyıl başları).	105
Ek 15. İsa’nın Doğumu (Nativity) Sahnesi (6. yüzyıl).	106
Ek 16. İsa’nın Mabede Takdimi, Niğde Gümüşler Manastırı, Duvar Resmi (fresk). ...	107
Ek 17. İsa’nın Vaftiz Edilişi (Baptism), San Giovanni Vaftizhanesi, Ravenna (4. yüzyıl, mozaik).....	108
Ek 18. İsa’nın Suretinin Değişmesi (Metamorfosis), Göreme Karanlık Kilise, Duvar Resmi (fresk).....	109
Ek 19. İsa’nın Sevdığı Kişilerden Lazarus’un Dirilişi (Raising of Lazarus), Göreme Karanlık Kilise, Duvar Resmi (fresk).....	110

Ek 20. Lazarus'un Dirilişı, Fildişi Kabartma (M.S. 450-80) (Milano Katedrali, Milano).	111
Ek 21. İsa'nın Eşek veya Sıpa Üzerinde Kudüs'e Girişi (Vaiforos), Fildişi Levha (yaklaşık M.S. 950-1000) (Konstantinopolis).	112
Ek 22. Çarmıhta İsa, Venedik Mekhitarist Kütüphanesi, Env. No. 1635, fol 248v, 1193, Yazıcı ve Minyatörcü Konstantin, Skevra.	113
Ek 23. İsa'nın Öldükten Sonra Dirilişi-Paskalya (Anastasis).	114
Ek 24. İsa'nın Göğe Yükselişi, (1873).	115
Ek 25. Kutsal Ruhun Havariler Üzerine İnişi (Pentekoste), Rabula İncili, (6. yüzyıl).	116
Ek 26. Meryem'in Ölümü.	117
Ek 27. On İki Bayramın Fildişi Diptikonu (Konstantinopolis, ca. 1000. Hermitage, Leningrad).	118
Ek 28. Havariler Arasında Tahtta Oturan İsa, (4-5.yüzyıl), Santa Pudenziana, (Roma, İtalya, mozaik).	119
Ek 29. İsa'nın Doğumu (Ayrıntı), Maximianos'un Fildişi Katedrali, Ravenna, (6.yüzyıl).	120
Ek 30. Tanrı'nın Kuzusu, San Vitale Kilisesi, Ravenna, (6. yüzyıl).	121
Ek 31. Hristiyan İkonografisinde At Sembolleri.	122
Ek 32. Duomo Katedrali'nde Meryem'in Taht Sahnesi, (fresk).	123
Ek 33. Aziz Portre ve Madalyonların Haçlarla Yer Değiştirmesi (Konstantinopolis'teki Ayasofya Kilisesine Bağlı Patriklik Sarayı).	124
Ek 34. Gümüş Paten (6. yüzyıl. Hermitage, Leningrad).	125
Ek 35. 8. ve 9. Yüzyıla Ait Süsleme Örnekleri.	126
Ek 36. Hristiyanlık İçin Mücadele Eden Asker Azizlerin Beyaz At Üzerinde Tasviri ve Horoz, Kurt/Tilki, Haç Sembolleri.	127
Ek 37. Daire İçinde Dört Kollu Haç Motifi (Erken Bizans Dönemi).	128
Ek 38. Ayasofya Sunu Mozaği.	129
Ek 39. Doğu Sınırı (700-950).	130
Ek 40. Doğu Roma İmparatorluğu, (y. 650-717).	131
Ek 41. Nüfus Hareketi. (y. 660-880).	132
Ek 42. III. Leon'un Saltanatının Başlangıcında Themalar, (MS 717).	133
Ek 43. Hz. İsa Merkezinde Çevrelenen Çeşitli Azizlerin Yüzlerinin Badanalanmış Tasvirleri. İkonoklast Müdahale İzleri.	134
Ek 44. İkonoklast Müdahale İzleri.	135

Ek 45. İsa'nın Çarmıha Geriliş Sahnesi / Baş Melek Cebrail ve Bazı Azizlerin Tasvirleri. İkonoklast Müdahale İzleri.	136
Ek 46. Frank Kralı ve Kutsal Roma Germen İmparatoru Charlemagne (772-814).....	137
Ek 47. İmparatoriçe İrene'ye Ait Sikke.....	138
Ek 48. Charlemagne İmparatorluğu (814).....	139
Ek 49. Khludov Mezmur Örneği	140
Ek 50. Ortodoks Hristiyan Kilise Sanatına Ait Bir Kubbe Mozaïği.....	141
Ek 51. Selanik Latomos Kilisesi Genç İsa Mozaïği.	142
Ek 52. İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesini Anlatan Sahne.	143
Ek 53. Orta Bizans Dönemi Figürsüz Duvar Haçı.	144
Ek 54. Aziz Meryem Kilisesi'ndeki Başkalaşım'ın 6. yüzyıldan Kalma Apsis Mozaïği (Aziz Katerina Manastırı, Sina).	145
Ek 55. Ayakta Duran Bakire ve Çocuk Apsis Mozaïği.....	146
Ek 56. İmparatoriçe Theodora.....	147

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

A. D	: Anno Domini (Milattan Sonra)
Asead	: Uluslararası Arap, Avrupa, Asya ve Afrika Çalışmaları Dergisi
Bkz	: Bakınız
Cua	: Catholic University Of America (Katolik Amerika Üniversitesi)
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Eds.	: Editors (Editörler)
Ms	: Milattan Sonra
N.D.	: No Date (Tarih Yok)
Puf	: Presses Universitaires De France (Fransa Üniversite Yayınları)
S	: Sayfa
Ss	: Sayfalar
Vd	: Ve Diğerleri
Vol	: Volume (Cilt)
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

VIII. yüzyılda İmparatorluk yalnızca iç karışıklıklarla değil, aynı zamanda Araplar, Bulgarlar, Avarlar, Slavlar, Franklar ve Sasaniler gibi dış tehditlerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hem dini hem de sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda yaşanan bu sorunlar, Bizans Devleti'ni çok yönlü bir mücadeleye sürüklemiştir. İmparatorlar, bu çalkantılı dönemin yarattığı koşullara karşı üstün performans sergileyerek devleti bulunduğu zor durumdan çıkarmaya çalışmıştır.

İkonoklazm dönemi süresince imparatorlar şahsi otoritelerini belli düzeyde sağlamış olsa da söz konusu dönemin bitmesiyle Batı Kilisesinin Bizans'tan tamamıyla ayrılması ve ikona simgesinin bir Ortodoks inancı olarak yer edinmesi Hristiyanlık dinini ve Bizans İmparatorluğunu doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılması gibi mühim olaylar gerçekleştirmiştir. Böylece İkonoklazm dönemi, Bizans tarihinde hemen hemen her alanda iz bırakmak suretiyle bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Etlik, 2019).

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

İkonoklazm dönemi içerik olarak; Hristiyanlıkta İsa, Meryem ve azizlere ait dini tasvirlerin yasaklanması anlamına gelir. 717'de tahta çıkan III. Leon, 726 yılında bu yasaklama sürecini başlatarak ikonaların kullanılmasına karşı mücadele etmiş ve 730'da ikonoklast emirnameler yayımlanmıştır. Bu dönemde çatışma, 787 yılında toplanan İkinci İznik Konsili'nin ikonaların kullanımına izin vermesiyle geçici bir çözüme ulaşmıştır. İkinci ikonoklazm dönemi ise V. Leon'un liderliğinde başlamış ve ikonaların yeniden yasaklanmasıyla devam etmiştir. Ancak 842 yılında imparatoriçe Theodora'nın ikonaların serbest bırakılması ile ilgili kararıyla bu tartışma kesin olarak sona ermiştir. İkonoklazm yalnızca teolojik bir mesele olarak kalmamış, aynı zamanda Bizans'ın siyasi, toplumsal ve kültürel yapısına da derin etkiler bırakmıştır.

Bu tez çalışması Bizans ikonografisini tanımlamayı, ikona teriminin Bizans toplumundaki anlam ve tesirinin etrafıca anlaşılmasını ve ikonoklazm dönemi imparatorlarının bu hareketi nasıl şekillendirdiğini açıklamayı amaçlanmıştır.

1.2. Tezin Kapsamı ve Önemi

Bizans'ta ikonoklazm meselesi, tarih boyunca karşılaşılan en dikkat çekici çatışma örneklerinden biri olarak öne çıkar. İkona taraftarları (ikonodüller ya da ikonofiller) ile ikonoklastlar (ikona karşıtları) arasındaki bu mücadele zorluk oluşturur. Bu zorluk, konunun çok yönlü bir yapıya sahip olması ve ele alınmasının karmaşıklığıdır. İkonalarla ilgili tasvir kültürü,

anlık bir gelişmeden ziyade uzun bir tarihsel sürecin ve birikimin sonucunda şekillenmiştir (Florovsky, 1950, s. 77–79).

Bu tezde, ikonoklazm döneminin iki ana evresi ele alınmaktadır. Döneme ait önemli sorunlar ve hükümdarlar tek tek incelenerek süreç aydınlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle Bizans coğrafyasında doğu kanadı oluşturan Ortodoks Hristiyanları arasında vuku bulup yankı uyandıran, Hristiyanlık inancının doğuşu ve bu inanca ilişkin öğretilerin ikonalara sirayeti ve sonuç itibarıyla söz konusu ikonaların sahip oldukları muhteviyatların anlaşılması bakımından genel başlıklar oluşturulup izahlar yapılmıştır.

1.3. Tezin Yöntemi

Bu çalışma, nitel bir araştırma yöntemi esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırma, Bizans İmparatorluğu’nda ikonoklazmın ortaya çıkışı, gelişimi ve sona eriş sürecini tarihsel bağlamda incelemeyi amaçladığından, tarihsel yorumlama ve belgesel tarama teknikleri birlikte kullanılmıştır. Nicel verilere dayalı bir inceleme yapılmamış, tamamen yazılı ve görsel tarihî kaynakların nitel verileri üzerine odaklanılmıştır.

1.4. Araştırmanın Niteliği

Çalışma, tarihsel süreçte ikonoklazmın dini, siyasi ve toplumsal yönleri arasındaki ilişkiyi anlamlandırmaya yönelik yorumlayıcı ve karşılaştırmalı bir tarih araştırması niteliğindedir. Araştırma, Bizans ikona geleneğinin kökeninden başlayarak İkonoklazm döneminin sonuna kadar uzanan uzun bir tarihsel çizgide, olguların neden-sonuç ilişkileri içinde değerlendirilmesini hedeflemektedir. Bu yönüyle tez, hem betimleyici hem de analitik bir yapıya sahiptir. Çalışmada yazılı kaynakların yanı sıra konunun bütünlüğüne uygun görsel materyallerden de yararlanılmış, bu görseller ekler bölümünde destekleyici unsur olarak sunulmuştur.

1.5. Veri Toplama Teknikleri

Veri toplama sürecinde belgesel tarama yöntemi temel alınmıştır. Theophanes ve Nikephoros’un kronikleri gibi birincil Bizans kaynaklarının yanı sıra, çağdaş araştırmacıların ikincil eserlerinden de kapsamlı biçimde yararlanılmıştır. Türk Tarih Kurumu, Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi ve Milli Kütüphane başta olmak üzere çeşitli basılı ve çevrimiçi kütüphanelerden temin edilen kaynaklar taranmış, elde edilen bilgiler güvenilirlikleri ölçüsünde değerlendirilmiştir. Ayrıca, çevrimiçi erişim yoluyla edinilen makale, tez ve dergi içerikleri de

incelenmiş; bu metinler arasındaki tutarlılıklar ve çelişkiler karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir.

1.6. Verilerin Analizi

Toplanan veriler, karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemiyle çözümlenerek birinci ve ikinci ikonoklazm dönemleri hem kendi iç dinamikleri içinde hem de birbirleriyle kıyaslanarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, ikonaların anlam dünyası ile yasaklanma sürecinin ideolojik arka planı açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda her dönem kendi içinde betimlenerek sonuçta genel bir sentez de yapılmıştır.

1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın zaman aralığı temelde 726 yılında III. Leon'un ilk ikonoklast hamleleriyle başlamakta, II. İkonoklazm döneminin sonu olan Theodora devrine (843) kadar uzanmaktadır. Ancak ikonanın kavramsal kökeni ve ikonografik geleneğin oluşum sürecini anlamak amacıyla, araştırma kapsamı Konstantinopolis'in kuruluşuna kadar genişletilmiş İkonoklazm dönemi öncesi Bizans'ın genel durumu ele alınmıştır. Coğrafi olarak araştırma, Batı Roma ve Doğu Roma toprakları olan Bizans İmparatorluğu coğrafyasının içinde yer alan merkez bölgeleriyle birlikte Anadolu, Balkanlar ve Arap-Bizans sınır coğrafyalarını da içermektedir.

1.8. Literatür

Bizans İkonoklazmı çalışmalarında başvuru yapılacak ana kaynakların başında Theophanes'in Chronografia isimli eseri gelmektedir. Bu kronik, VII. ve VIII. yüzyıla dair elde bulunan, dönemin siyasi olaylarının anlaşılması için oldukça değerli bir eserdir. Georgios Synkellos'un eserinin bir devamı niteliğindeki çalışma 284 yılında Diokletianus'un tahta çıkışından başlayarak 813'te I. Mikhail Rangabe'nin tahttan indirildiği döneme kadarki olayları anlatır. Theophanes kroniği her yılı tek tek listelemiş, her yılda yaşanan hadiseleri o yılın başlığı altında aktarmıştır. Eserin genelinde kişisel fikirlerini yansıtmayan Theophanes, III. Leon'un dönemini anlatırken ikonoklazm tartışmalarındaki tarafını ikonoklastlara duyduğu nefret ile açıkça göstermiştir (Neville, 2021, s. 77-88; Mershaman, 1912). Tezimizde Theophanes Kroniği'nin Harry Turtledove tarafından yayınlanmış İngilizce çevirisinden faydalanılmıştır (Theophanes, 1982).

İkonoklast dönemin bir diğer ana kaynağı ise 806-815 yılları arasında Konstantinopolis patrikliği de yapmış olan Nikephoros'un eseridir. Historia Syntomos ya da Breviarium olarak bilinen Kısa

Tarih’inde 602’de Phokas’ın tahta çıkışından, 769 yılına kadarki olayları anlatır. İmparatorluk sekreteryasında görev yapmış olması, II. İznik konsilinde bulunması ve Patriklik makamına getirilmesi ile dönemin siyasi ve dini hayatına en yakından şahitlik etmiştir. Eserinde ikonoklast imparatorları eleştirmektedir. V. Leon döneminde ikonoklazmın tekrar başlaması ile imparator ile anlaşmazlık yaşamış ve netice patriklik görevinden alınmıştır. Tez çalışmamızda Nikephoros’un Breviarium isimli eserinin Cyril Mango tarafından yapılan İngilizce çevirisinden ve Ali Ahmetbeyoğlu tarafından yayına hazırlanan ve Türkçe’ye çevrilen metinden yararlanılmıştır (Nikephoros, 1990; Nikephoros, 2023; Neville, 2021, s. 89–95).

Bu çalışma, Bizans İmparatorluğu’ndaki ikonoklazm sürecini tarihsel, teolojik ve sanatsal yönleriyle çok boyutlu olarak ele alan çeşitli akademik kaynaklardan yararlanılarak şekillendirilmiştir. Romilly Jenkins’in çalışmaları, ikonoklazmın tarihsel arka planını anlamada temel bir başvuru noktası oluştururken; Judith Herrin, Anthony Bryer gibi araştırmacıların yaklaşımları, dönemin sosyal ve politik bağlamını değerlendirmede önemli katkılar sunmuştur. Charles Barber ve Leslie Brubaker, ikonoklazmın imgeler ve görsel kültürle ilişkisini irdeleyen çalışmalarıyla bu tezin sanat tarihi yönünü beslemiştir. Daniel J. Sahas ve Jaroslav Pelikan gibi isimler, ikona karşıtı söylemin teolojik ve dogmatik temellerine dair özgün yorumlar ortaya koyarken; Robin Cormack ve Michael Grant’ın analizleri ikonoklazmın sanatsal üretim üzerindeki etkilerini görsel örnekler üzerinden açıklamıştır.

Tasvir Kırıcılık hareketin ortaya çıktığı şartları, dönemin siyasi olaylarını ve bu hareketin sonuçlarını ortaya koymayı amaçlayan bu tez çalışmasında bahsi geçen dönemin siyasi tarihine dair Bizans İmparatorluğu üzerine, A. A. Vasiliev, J. Herrin, G. Ostrogorsky, J. J. Norwich, A. Cameron gibi araştırmacılar tarafından yazılmış pek çok araştırma eser kullanılmıştır. İkonoklazm hakkında dönemin genelini ele alan müstakil çalışmalar nispeten daha sınırlı olmakla birlikte, kıymetli çalışmalardan J. H. Lee’nin *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)*, G. Köroğlu’nun *Bizans Sanatında İkonoklazma Dönemi*, T. Etlik’in *Bizanslılarda İkona Kırıcılık* ve Ö. Kaptan’ın *Hıristiyanlıkta İkonoklazm Dönemi ve İkonofillerin Kalesi Olarak Uludağ* isimli çalışmalarından da istifade edilmiştir.

2. İKONOKLAZM DÖNEMİ ÖNCESİ İKONALARIN BİZANS İMPARATORLUĞU'NDAKİ YERİ

2.1. İkona Sözcüğünün Etimolojisi

Erken Hristiyan döneminde Hz. İsa ve azizlerin tasvirinden sakınılmıştır. Bu sanat kendini sembolik temsil ile sınırlandırmıştır. Bunun en temel nedeni Musa Peygamberin putlara tapınmayı yasaklayan öğretisidir. Ancak İmparator I. Konstantinos ile dini resimler kabul edilmeye başlamıştır. Hristiyan inancında azizler, insanlarla Tanrı arasında bir aracı, koruyup gözeten kimseler olarak değerlendirilmiştir.

Hristiyanlığın ilk zamanlarında insanların her an yanında güçlü bir azizin olması imkânsız olduğundan aziz tasvirleri önem kazanmıştır. Azizlerle bağdaştırılan onlara dair kutsal eşyalar veya onları betimleyen tasvirler, azizle irtibata geçmeyi sağlayan bir araç olmuştur. Bu duruma göre çevremizde gördüğümüz dünya, gerçeğin yansımasıdır. Tanrının ya da bir azizin resmi orijinal değildir, ancak orijinal olanın bir yansımasıdır. Bu nedenle gördüğümüz herhangi bir şey kadar da gerçektir. Böylece, inananların gözünde bir ikona kendine ait güçlere sahip kabul edilmiştir. İkonalara tapınmak başlarda bireysel düzeydeyken çok geçmeden cemaatin ortak inancının bir parçası olmuştur. Bu adetler Suriye ve Mısır'ın sanatsal geleneklerine benzemektedir. VI. ve VII. Yüzyıllara gelindiğinde ikonaya olan ilgi artmıştır (Elam, 2019, s. 115).

2.1.1. İkona

İkona kelimesi etimolojik açıdan incelendiğinde pek çok anlamı içinde barındırmaktadır. Kullanım şekillerinden doğan anlamlar da zaman içerisinde kavram olarak yeni tanımları hüviyetinde toplamıştır. Yunanca anlam kökenine baktığımızda Yunanca *Eikon* (Çelgin, 2018, s. 238) kelimesinden ortaya çıkan ikona kelimesi portre, resim tasvir, suret, benzemek, benzetim, benzerlik gibi çeşitli Türkçe çekimsel özellikler kazanarak anlamlarını bulmuştur. İkona, Latince *Imago* ismiyle imaj manasını vermekte, İbranice olarak da *Tselem* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Tselem* kelimesinin kökenine indiğimizde Tevrat'ta bu isim, tasvirin gerçekliliği ve varlıkla yansımasının eşdeğer tutulması anlamını taşımaktadır (Yılmaz, 1993). İkonalar, Belirli kişi, olay, düşünce ve fikri akımı kapsamaktadır. İnananlarca kutsal kabul edilen Hz. İsa, Hz. Meryem, havariler ve azizlerin sanatsal bir biçimde etrafında şekillenen olayların mum ve

yumurta kullanılarak¹ oluşturulan fresk mozaik ve ahşap versiyonlarda bir boyama tekniğidir (Küçük, 2016, s. 232). İnanç unsurlarının ve metafizik anlamların görsel sanat diliyle somutlaştırıldığı bir dışavurum biçimidir.

Çoğunlukla ahşap malzeme üzerine resmedilen ikonalar, ilk zamanlar kişisel bir değere sahipken zamanla cemaatlerin tapınma seviyesine taşıdığı başat öğeler halini alacaktır (Urtekin, 2020).

2.1.2. İkonoloji/ikonografi

Logi/Logos, bilim manasını taşımaktadır. Resim ve imajın İkona sözcüğü ile birleşiminden doğmasıyla sembolik bir dili ortaya koymaktadır (Küçük, 2016, s. 231). Bu da ikonaların okumayı gerektiren bir görsel dil oluşturduğunu göstermektedir. İkonoloji bilimi, ikonografik inceleme tekniği ile ikonaların hangi anlama geldiğini anlamayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda varlıkların anlamları, tabloda konumlandırıldığı yer, renkler, çizgi, şekil, boyut ve hacimsel çerçevede olay ve kişilerin örüntülenmesi birbiriyle bağlantılıdır. Bu teknik vasıtasıyla çözümleme amaçlanmaktadır (Panofsky, 1995, s. 10).

İkonalar olgusal anlam ve ifadesel anlam iki temel düzlemde incelenmektedir. Olgusal anlam, resmedilen kişi ve olayların dış dünyadaki karşılıklarıyla ilişkilendirilmesini kapsarken; ifadesel anlam, bu olguların sanatçı yorumuyla kazandığı sembolik ve ruhsal boyutu ifade etmektedir (Cömert, 2010, s. 15).

2.1.3. İkonoklazm

İkona” kavramı Yunanca kökenli olup, “betimleme” ya da “tasvir” anlamını taşımaktadır. Bu sözcük, “kırmak” anlamına gelen Yunanca “klao” fiiliyle birleştiğinde “ikonoklasia” biçimini alır ve bu da “tasvirin yıkılması” ya da “tasvire karşı durma” anlamına gelmektedir. Hristiyan düşüncesinde ikonoklazm, kutsal kişilerin ve dini figürlerin balmumu veya benzeri malzemeler üzerine uygulanarak oluşturulan tasvirlerin inanç ilkeleriyle bağdaşmadığı görüşünü temel alan bir anlayışı temsil etmektedir. Bizans döneminde bu tasvir karşıtı yönelimler, “tasvir mücadelesi” anlamındaki “ikonomaħia” kavramıyla da ifade edilmiştir (Yavuz, 2024, s. 22). “İkonoklazm” terimi ise Bizans döneminde tasvir karşıtlığını tanımlamak amacıyla kullanılan “ikonomaħia” sözcüğünden türemiştir (Dirlik, 2022, s. 48).

¹ Yağlı boya tekniğinde, boya içeriğinin karışım ve sabitleyiciliğinin sağlanması amacıyla yağ yerine yumurta sarısı veya akı kullanılarak yapılan uygulamaya “tempera” tekniği denir.

2.1.4. İkonofil/ikonodül

Toplum içinde yaygınlık kazanan ve benimsenen ikonalar, bazı kesimler tarafından yalnızca birer resim olarak görülmemiştir. Derin anlamlar ve semboller içeren bu tasvirler, manevi bir boyutla algılanmış; onları sıradan bir sanat nesnesinden öte, kutsal değer taşıyan görsel ifadeler olarak yorumlayan bir inanç topluluğu oluşmuştur (Çoban, 2008, s. 124). Chadwick Oman bu kitlenin ikonaları fetişizm seviyesine çıkardıklarını vurgulamıştır. Bu kitleye İkonodüller adı verilmektedir (Oman, 1892, s. 190). İkonodül kelimesi bazı araştırmalarda İkonofil olarak da karşımıza çıkmaktadır. Eikonophiles şeklinde de ifade edilen İkonaları tapınma boyutuna getirecek kadar seven, adeta onların kölesi durumuna gelmiş kişileri de tanımlayan bir başka kelime karşılığıdır. İkona severler, ikona karşıtları olan ikonoklastların doğmasına sebep olmuştur.

2.1.5. İkonoklast

İkonoklast terimi, ikonodülün karşısını ifade ederek, ikonaların kullanımına ve kutsallığına karşı çıkan bireyleri tanımlamak için kullanılmaktadır. İkonoklastlar ikonaların dinde yeri olmadığını ve bunun putperestlik (Mpampinioti, 2012, s. 368) olduğunu savunan belli bir kitleden meydana gelmektedir (Kazhdan, 1991, s. 975; Bkz. Ek 49). İkonoklast, ikonalara yönelik tapınmayı, aşırı bağlılığı ve onları ilahlaştırmayı reddeden bireyler ile bu düşüncüyü destekleyen imparatorlar öncülüğünde, dönemin kutsal tasvirlerini ve ibadet nesnelerini ortadan kaldırma eylemlerini gerekli gören bir hareketi ifade etmektedir. Aynı zamanda, Bizans İmparatorluğu'nu derin dini ve siyasi çatışmalara sürükleyen bu süreç, tarih literatüründe kapsamlı bir dönemsel kavram olarak yerini almıştır.

2.2. İkonalar ve Kullanım Alanları

2.2.1. İkonaların ortaya çıkışı

Bizans sanatı ve mimarlığı belirli uzlaşmalar çerçevesinde dört döneme ayrılmaktadır. Milano Fermanı ile Hristiyan ibadetinin meşrulaştırıldığı ve akabinde imparatorluk koltuğunun Konstantinopolis'e geçişi ile başlayan Erken dönem, ikonoklazmın sonlandığı tarih olan M.S. 842'ye kadar devam etmiştir. Orta veya yüksek dönem, 843'teki simgelerin restorasyonu ile başlamış ve 1204'te Konstantinopolis'in Haçlıların eline geçmesi ile sonuçlanmıştır. Geç dönem ise, sanat ve mimaride Batı Avrupa ve geleneksel Bizans unsurları arasındaki geçişi içermiş ve 1453'te Konstantinopolis'in Osmanlıya geçmesiyle sona ermiştir (Bilgipedia, 2024).

Hristiyanlığın hamisi olan İmparator Konstantinos döneminde, Bizans'ta ilk ikona figürlerini görmek mümkündür. İmparator, kurduğu Konstantinopolis şehrini güçlü surlar ile çevreleyerek şehrin ele geçirilmesini zorlaştırmıştır. İmparatorluğun çevresini çeşitli antik heykellerle donatarak Batı Roma'dan getirilen türlü sanat eserleriyle şehri açık hava müzesine dönüştürmüştür. Pagan tanrılar, çeşitli vahşi hayvanlar ve bazı hükümdarların heykelleri burada toplanmıştır (Herrin, 2016, s. 36–37).

İkona kültürünün temelleri Roma paganizmine dayanmaktadır. Devasa tanrı ve tanrıça heykelleri etrafında, yakılan tütsüler eşliğinde dualar edilmektedir. Onlar için bu gibi törenler kutsallık anlamı taşımaktadır. Evlerde de aynı şekilde bu gibi heykellerin daha küçük boyutları yahut sembolleri yer almaktadır. Dualar bu gibi heykel ve sembollerin huzurunda yapılmış ve her türlü medet onlardan umulmuştur. Hristiyanlığın hâkim olduğu dönemlerde bu gibi pagan kültürlerinden tam olarak kopamadıkları görülmektedir. Böylece kutlama ve törenlerinde daha önce ibadet ettikleri heykel, resim ve sanatsal objelerin yerini ikonalar almıştır. Hristiyanlık inancının ilk yıllarında, İlk Çağ sanatının da etkisi ile tasvirler dini birer argüman olarak kabul edilmişken, daha sonrasında ise bu gibi tasvirler Hristiyanlıkta yaygın hale gelmiş ve sikkelerin üzerinde dahi Hz. İsa, Hz. Meryem ve azizlerin tasvirlerine yer verilmiştir (Yaman, 2017, s. 1-5). Sikkeler üzerinde Hz. İsa'yı temsil eden ilk örnekler, III. Valentinianus döneminde (M.S. 422-462) görülmektedir (Kılıç, 2015, s. 223; Bkz. Ek 1).

İkonalar, Hristiyan inancında kutsal düzenin tamamlayıcı bir parçası olarak kabul edilmektedir. İkona, sanatçının kişisel görüşünü yansıtan bir resim değil, kiliselerin öğretilerini temsil eden bir araçtır. Hristiyanlar, ikonayı tanrının sözünün sadece somutlaşmış hali olarak değil, aynı zamanda tanrının görünür bir temsili olarak görmüşlerdir. Hz. İsa'nın ve azizlerin tasvirleri kutsal olanın bedene bürünmüş hali kabul edilmektedir. Bu tür figürlere saygı göstermek Tanrıya duyulan hürmetin bir yansımasıdır. Tüm ilahi figürler resim ve heykeller aracılığıyla ibadetlerde saygıyla anılmıştır. Hristiyanlık ilk ortaya çıktığında ise peygamberler ve havariler bu tür imgelerden uzak durmuştur (İnce, 2016, s. 1230). Bu durum, üç büyük dinde de yasak olarak kabul edilmektedir. İsa'nın öğretilerinde açıkça yasaklanmış olmasına rağmen imge kullanımının ortaya çıkması, Hristiyanlık öğretisinden belirli bir sapmayı temsil edip etmediği sorusunu gündeme getirmektedir.

2.2.2. Kullanım alanları

İkonaların yer aldığı nesne ve mekân çeşitliliği oldukça geniştir; manastırlar, kiliseler, saraylar, askeri kışlalar, dükkânlar, okullar, evler, aziz türbeleri, kutsal kitap kapakları, İncil, haç biçimli

objeler ve giysiler gibi çok sayıda alanda ikonalara rastlanmaktadır. İkonaların böylesine farklı ortamlarda kullanılmasının ardında ise insanların duydukları ruhsal eksikliği ikonalar aracılığıyla telafi etme arzusudur. Bu nedenle ikonaların her ortamda bulunmasını istemişlerdir. Böylelikle ilahi varlığın kendilerine daha yakın olduğunu hissedebilmek onlara huzur sağlamıştır. Ayrıca ikonaları, maddi görünüşün ötesinde, daha yüce ve hakiki olana ulaşmanın bir sembolü olarak değerlendirmişlerdir (Cunningham, 2002). Örneğin savaşlar sırasında gemilerin direklerine Hz. Meryem ikonalarını yerleştirerek onun kutsal gücünden yararlanmaya çalışmışlardır (Theophanes, 1982, s. 7). Şehirlerin korunmasında kullanılarak düşmanlar ortaya çıkınca surların tepelerinde gezdirilmiştir (Herrin, 2020, s. 151).

Hristiyanlık anlayışı kendisine yer buldukça İsa, Meryem ve azizlerin ikonaları ailenin huzurunu ve devamını sağlamakla adeta görevlendirilmiştir. Bu, ev içinde anma usulü çok nadir olarak belirtilirken, ikonaların inananlarca vazgeçilmez öğeler olarak algılanmasının aracı olmuşlardır (Herrin, 2020, s. 151, 154).

Bizans kamusal hayatının dini bir atmosferde olduğu görülmektedir. Halkın davranışları üzerinde sembolik ve pratik etkisi açısından önemli bir hegemonik güçtür. Orta çağ Bizans kiliseleri dışarıdan bakıldığında dikkat çeken bir etkileycilikte değildir. Fakat içerisine girildiğinde süslü çeşitli fresk ve mozaikler ile değerli taş ve mücevherlerle donatılmış eşyalar yer almaktadır (Cameron, 2019, s. 116, 117, 139; Bkz. Ek 3, Ek 2). Hristiyanların ibadet yeri olan kiliseler, bu inancın dışı vurumu olarak dünyadaki cennet gibi görülmektedir. Bundan dolayı cennetin izlenimini yansıtmak gayesiyle İkonostasis² ikonalar asılmış ve buraya gelen kitle tarafından suretler sürülmek ve öpülmek yoluyla selamlama gerçekleştirilmiştir (Cameron, 2019, s. 130; Bkz. Ek 3, Ek 4).

Erken Bizans dönemine ait ayrıca bahsedilmesi gereken bir diğer buluntular da takriben M. S. III. yüzyıla ait olduğu varsayılan yer altı oyunları ve kabartmalardan oluşan mezar odalarının varlığıdır. Katakomp adıyla anılan fazla derinliği olmayan mezar içindeki duvarlara resmedilen fresk ve mozaikler bu alanda önem arz etmektedir (Kılıççeker, 2022; Bkz. Ek 5-7).

Roma topraklarında Yahudilerin inanç merkezleri olan tapınakların yanı sıra Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte kiliseler de yer almaya başlamıştır (Dokur ve Esen, 2022, s. 248). Ayrıca ortaya yeni çıkmış olan küçük teşekküllerle kendini gösteren bu Hristiyan toplulukları baskı ve şiddete maruz kalmışlardır (Eroğlu, 2017, s. 146; Gündüz, 2006, s. 32–33; Aydın, 2014, s. 369).

² İkonostatis: Erken dönem Bizans kiliselerinde sakristi ile nef'i birbirinden ayıran taş, ahşap ya da metal duvar. Bkz. <https://www.britannica.com/technology/iconostasis>

İbadetlerini yerine getirme ihtiyacı ve var olan bu kaotik ortam onları M.S. IV-V. yüzyıllarda yapıldığı bilinen kilise evlerinde bir araya gelerek ibadetlerini yerine getirmelerini zorunlu kılmıştır (Aydın, 2002, s. 13). Kiliselerin yapısında, dini eğitimin verildiği alanlar, vaftiz ve ibadetlerin icra edildiği mekânlar ile bağış amaçlı toplanan eşyaların depolandığı bölümlerin de bulunduğu çok işlevli odalara rastlanmıştır (Madrigal, 2015, s. 7). Yukarıda bahsi geçenlerin yanı sıra Tempera tekniği kullanılarak gerçeğe çok yakın bir şekilde resmedilen ikonalar da araştırmalarda karşımıza çıkmaktadır. İkonaların atası, ilk ikonalar olarak arkeolojik verilerin ışığında Roma İmparatorluğu bünyesinde yer alan Mısır coğrafyasında ulaşılan bu ikonalar genellikle ölen kişilerin tabutlarının üzerine onların, görsellerinin ayrıntılı ve gerçekçi bir şekilde resmedilmesi, varlıklarının yaşatılması amaçlanarak yapılmıştır. Ölünün ebediyete gidişinde ona eşlik etmesi hedeflenmiştir. Pirinç ve bronzdan yapılan bu ikonalar Çok fazla el sürülüp, öpülmesiyle ve zaman içinde içlerinde biriken tozlar neticesinde tahribata uğrayarak tarihlendirmesi zor yapılmıştır. İlahı ulaşmada manen güçlü bir obje olduğuna inanmışlardır (Kavrakoglu, 2014; Bkz. Ek 8, Ek 9).

Fayyum adı verilen tabutların üzerinde portrelerle gömülme geleneğinin sonraki dönemlerde görülecek olan ikonalara temel teşkil ettiği söylenebilmektedir (Bkz. Ek 10) Siyasi ve dini sebeplerle, yakılma ve yıkılma gibi olaylar neticesinde ilk Bizans ikonalarından pek azı günümüze kadar ulaşabilmiştir (Urtekin, 2020; Bkz. Ek 51, Ek 54).

2.3. Bizans İkonalarının Yapılışındaki Esaslar

İkona yapım aşamasında, kişilerin ve olayların nasıl resmedileceği hususu en önemli kısmı oluşturmuştur. Yapılış sırasında belli kaideler takip edilmiştir. Azizler ve havariler, Hz. İsa ve Hz. Meryem figürlerinin tek başına resmedildiği ikonaların yanı sıra Kitabı-ı Mukaddes içindeki olayların hangi şekilde aktarılacağını sakal, saç, kıyafet ve yüzlerde kullanılan renklerin neler olacağını; etraflarında şekillenen sembolik hayvan bitki ve cisimlerin nasıl betimleneceğini belirleyen kılavuz kitaplar mevcuttur. Bunu iş edinen kesimin bu kurallara uyması gerekmektedir. İşin sanatçılık yönüne, ifade ediş ve anlatış biçimine ise, kısıtlama getirilmemiştir (Başegmez, 1989, s. 14-15). Nitekim VII. Ekümenik Konsilde³ bazı kararlar belirlenmiş ve sanatçıya birçok konuda serbestliğin tanındığı ikonanın taslağı, öğelerin konumlandırılması, arka plan ve renklendirme gibi belirli planlama sanatçının inisiyatifine bırakılmıştır (Demirci, 2016, s. 59; Bkz. Ek 50). Örneğin İncil’de İsa’nın az sayıda balıkla

³ Hristiyanlık tarihinde dini liderlerin doktrin ve disiplinle ilgili problemleri çözmek amacıyla ilk kez bir araya gelerek 48, 49 veya 52 yılında Kudüs’te yaptıkları toplantı, Yeni Ahit’te nakledilen ve konsiller tarihinde ilk konsil olarak kabul edilen olaydır. Bkz. Konsil, TDV İslâm Ansiklopedisi, islamansiklopedisi.org.tr.

kalabalık bir topluluğu doyurması mucizesini konu alan mozaikte sanatçı, İsa'nın yüz ifadesini etkileyici bir derinlikle işlemiş; bakışlarının netliği ve keskinliği aracılığıyla sahnenin ruhunu güçlü biçimde yansıtmıştır. Böylece insanı etkisi altına alan kutsiyet atmosferi içinde İsa'nın varlığını daha somut bir biçimde ortaya koymayı başarmış ve bu etkiyi izleyiciye aktarmıştır. Nitekim sanatçı, sahnenin izleyici tarafından sanki o anda gerçekleşiyormuş gibi algılanmasını hedeflemiştir (Koç, 2019).

Hristiyanların dini yaşantısına göre ikonaların yorumlarının farklılık kazandığı da bilinmektedir. Örneğin; herhangi bir İsa tasvirinde, İsa'nın bakışları gözleri ve vicdanı temiz olanlara neşe dolu sevecen gelirken aynı bakışlar bunun tam tersi başka bir kişi tarafından öfkeli ve düşmanca bulunabilmektedir. İkona ustaları ikonalarda İsa'nın yüzünün sağ tarafı ve sol tarafını belirli kriterleri baz alarak farklı resmetmişlerdir. Sağ tarafı açık, duyarlı ve sevecen iken sol tarafının, özellikle sol kaşı dramatik bir biçimde yukarı kalkmış, sol elmacık kemiği dışa fırlamış, sol yanağı çökmüş ve gölgelenmiş, sakalının ve ağzının sol kısmı, karşısındakini küçümsüyormuşçasına aşağıya çekilmiş şekilde tasvir edilmiştir (Küçük, 2016, s. 237; Bkz. Ek 11).

İkona yapımında belirli bir eğitim yılından ve birikimden geçerek, dindar olan kişilerin eliyle bu sanatın icra edilebileceği kaidesi vardır. Ruhunu arındırmış ve kutsallıkla aydınlatmış olan bu kişi ancak bu koşullarda temizlenmiş ve nurlanmış bir akla sahip olarak donanımını ellerine aksettirip ikonayı işleyebilmektedir (Köklü, 2006). İkonaya başlamadan hemen önceki adım ise, ikona ustasının Meryem ve İsa'ya dua ederek Tanrıya yakarması ve günahlarından arınmasıdır. Ardından belli bir süre diyet girip dualar ederek beden ve ruhen kendisini yapacağı ikonaya adanmaktadır. İkona bittikten sonra ise, başrahibe sunulmak üzere takdim kurallarına uyulup uyulmadığına dair incelemelerden geçerek dualar okunup onayı sağlanarak Tanrıya sunumu gerçekleştirilmektedir. İbadet edeceklerin tasvirdeki kişileri tanıyabilmesi için ise tasviri yapılanların diğer ikonadaki suretleriyle benzerliğinin olması önem arz etmektedir (Tansuğ, 1995).

Orta çağda yapılan ikonalarda portre yoktur. İkona sanatı kişi üzerinde gelişmeyerek kişisel özelliklere ve görüntüye göre resmedilmemiştir. Onun yerine kişi resmedilirken semboller vasıtasıyla görüntü tamamlanmıştır. Örneğin, İsa'nın genç yaşlarına ait çizimlerde onun hep 30 yaşlarına ait olan görüntüsü baz alınmış ve verilmek istenen mesaj ile semboller çevresindeki figürlerle aksettirilmiştir (Turani, 1992, s. 347).

Hristiyanlar ikonaları esasında put olarak görmemişlerdir. Dinin anlatım biçimi bir ihtiyacın yansımasıdır. Surete secde etmeleri söz konusu değildir. Buradaki asıl hedef, suretin arka planındaki kutsallığa ulaşmaktır (Ertuğrul, 1988, s. 559).

İkonografi uzmanları için her şey manevi bir arka planla anlam bulmaktadır; aletler, renkler ve diğer tüm araçlar, estetikten çok ruhani bir mesaj taşımaktadır. Yunancada kutsal yazılar için kullanılan *graphie* sözcüğü, yazmak, çizmek, resim yapmak anlamlarındaki *grapho* fiilinden gelmektedir (Çelgin, 2018, s. 160). Rum Ortodoks düşünce biçiminde bu iki iletişim biçimi arasında ayırım yapılmadığı gibi, birbirleri arasında herhangi bir kopukluk ya da gerilim yoktur. Simge ve kelime, birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Kutsal yazılar, Kilisenin hafızası olarak hatırlatıcı ve yorumlayıcı bir rol üstlenmiştir. Bu yazılar litürjik bir araç olarak eğitim ve misyonerlik görevlerinin temel parçasıdır. Böylece yazı, okuma yoluyla aktardığı anlamı, simgenin görsel algısı ile pekiştirmiştir. Aziz Gregory'e göre ikonalar, "konuşan duvarlar" olarak tanımlanmış; Yuhanna'ya göre ise Hristiyanlıkta yaratıcının sözü, sessiz bir metin değil, ete kemiğe bürünmüş bir varlıktır (van Asselt vd., 2007, s. 13–16).

Eski Ahit Yahudileri arasında bir resmin boyanması veya oyulması yoluyla sahte bir tanrı ya da tasvir edilen ilahi kişiliğin aynı özden bir varlık olarak yaratıldığına inanıldığı için bu tür tasvirler kesin olarak yasaklanmıştır. Hristiyanlar arasında ise imgeler eski dönemlerden itibaren yaygınlık kazanmıştır. Çünkü bu imgeler yalnızca birer görsel unsur olmamakla birlikte, en başından beri mistik güçlerle dolu bir anlama sahiptir. Bu güçlerin, tanrısal figürler, azizler veya şehitlerle ilişkili olarak daha anlaşılır ve çekici bir formda sunulması oldukça kolaydır. İnanan topluluk, bu durumu sorgusuzca kabul etmektedir. VI. yüzyılda özellikle, bağımsız kaynaklardan beslenen veya büyük tutkuyla bağlı olan kitleler tarafından mucize yaratan imgelerin çoğalması dikkat çekici bir olgudur. Gözyaşı döktüğüne, cezalandırdığına ya da şifa verdiğine inanılan bu tasvirler yalnızca bireysel olarak değil, toplum adına bir teselli işlevi de üstlenmiştir. Tüm şehrin iyiliği için fayda sağlayan ve kötülüklere karşı koruma görevi üstlenen bir sembol olarak görülmektedir (Jenkins, 1993, s. 76, 79; Bkz. Ek 12, Ek 51).

Tasvirlerde uzayla alakalı görüntülerin kullanılmaması önem verilen bir diğer konudur. Bunun sebebi anlatılmak isteneni doğrudan sunmak, anlam karmaşasına yol açacak veya kutsal anlamdan uzaklaştıracak her türlü öge dışarıda tutulmak istenmiştir (Gombrich, 1976, s. 94–97).

Orta çağda; devrin toplumsal yapısı ve dini dogmatikler, halkın bu dogmayı kabul ederek uyguladığı öğretiler, çizgici ve renkçi bir düzenleme içinde gelişmiştir. Ve yine bütün estetik değerler kilise ve soyluların önerdiği dinsel dogmalara yöneliktir. Bu dünyanın içinde verilen

uğraş ve çekilen çilelerin diğer dünya için hazırlık olduğunu öğütlemiş ve bu da sanata yansımıştır (Atar, 1996, s. 66–73). Kutsal ruh ikonaların içindedir ve başlı başına bir ikonografidir. Dolayısıyla gerçeğin bir bütünüdür. İkona içindeki estetik de Tanrının içinde kendisini hissettirdiği ve kendisine benzetildiği imajın var oluşudur. İkonalaradaki bilginin aslında ilahi bir hediye olduğu ve bundan istifade edilerek bütünleşilmesi gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca ikonalar dış güzellik yerine iç güzelliği baz alarak fiziki güzelliğin üzerinde durmamıştır. Acı gibi pek çok negatif duygu etkileyici bir şekilde verilerek fiziki görüntünün ve aykırılıkların önüne geçmiştir (Akkaya, 1995, s. 7).

2.4. İkona Türleri

Tanımlayıcı ve öğretici olarak ikiye ayrılan Ortodoks inancında önemli yer tutan bu ikona türleri içerik açısından beslendiği kaynaklar başta Hz. İsa ve Hz. Meryem olmak üzere, İncil konuları, bayram sahneleri, baş melekler, peygamberler, çeşitli Ortodoks azizleri ve azizeleri, azizlerin mucizeleri, patrikler ve Kilise Babalarıdır. Erken örneklerde Roma İmparatorluğu'nun tasvir geleneğinden tanınan bazı imgelerin varlığı görülmektedir (Zenbilci, 2020, s. 101).

2.4.1. Tanımlayıcı ikonalar

İkonalaradaki olay örgüsü, Bizans din adamlarının yoğun düşünce ve tartışmaları sonucu dogmatik addettikleri İncilin içerisinde yer alan ve büyük kutsiyet barındıran 12 esas olayın anlatımıdır.

Temalar çeşitli betimlemelerle verilmesinden ötürü çok figürlü ikonalar olarak da anılmıştır. Tanımlayıcı ikonalar süslü ve gösterişlidir. Kiliselerde ana bölümle din adamlarına ayrılan bölümün bir duvar vasıtasıyla ayrılarak paravan görevi gören İkonastasiste yer almaktadır. İncil'den sahneler aktarılarak tanıtılır mucize ile ilişkili görülmemeleri nedeniyle resimle eşdeğer nitelikte gelişim göstermiştir (Akkaya, 2000, s. 11; Bkz. Ek 13-27 ve Ek 52, Ek 54).

2.4.2. Öğretici – ibadet ikonaları

İbadet ikonaları, Ortodoks inancı ve ritüellerine aşina olmayan kişilerin kolaylıkla kavrayamayacağı, özgün bir litürjiye ve teolojik yapıya sahip görsel temsillerdir. Bu ikonalar yalnızca kutsal figürleri betimlemektedir, bilgi verme ya da açıklama amacı taşımamışlardır. İsa, Meryem, Aziz Yahya ve havarilerin yer aldığı bu ikonalar, Ortodoks kiliselerinde ibadetlerde önemli bir rol üstlenmektedir (Etlik, 2019, s. 5–6; Bkz. Ek 28).

2.5. İkonalarındaki Başat Semboller

2.5.1. Eşek ve öküz

12 yortu sahnelerinin yer aldığı ikonalarının bazılarında özellikle Hz. İsa'nın doğumu ve Kudüs'e gidişinin resmedilişinde Eşek tasviri, Atina Müzesinde resmedilen kabartma heykelde ise İsa'nın doğumu sırasında başucunda duran eşekle beraber öküz sembolleri Yeşaya 1:3 ayetlerine vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır. “Öküz sahibini, eşek de yemliğini tanır, ama İsrail bilmiyor, halkım anlamıyor” (Kutsal Kitap: Yeni Çeviri 2001: Yeşaya 1:3; Bkz. Ek 29) cümlesinden yola çıkılarak resmedilmiştir. Öküz sembolleri Hz. İsa'nın doğumu için kullanılan semboller arasında vazgeçilmezdir. Ayete gönderme yaparak resmedilen sembollerin ayeti ve doğru yolu insanlara göstererek öğretme tarzının uygulanış açısından bu ikona kayda değer bir örnektir.

2.5.2. Kuzu

Bizans ve Hristiyan aleminde en kutsal hayvan olarak kuzu kabul edilmektedir. Kuzu kendi başına bir sembol haline gelmiştir. Hem sözlü hem de görsel olarak Hz. İsa'nın simgesidir. O'nun Tanrının kuzusu olarak görülmesi temelde çarpmıha gerilip kurban edilmesiyle özdeşleştirilir. Koyun veya koç değil de kuzunun tercih edilme sebebi ise masumiyetin timsali olmasıdır (Ateş, 2019, s. 9–10; Bkz. Ek 30).

2.5.3. Balık

Hız. İsa'ya ait bir diğer önemli sembol ise balıktır. Yunanca balık anlamında İhthis kelimesiyle ilişkilidir. Yani İesous: İsa, Theou: Mesih, Yios: Oğul, Sotir: Kurtarıcı. Yunanca balık kelimelerinin baş harflerinden yola çıkarak ve baş harfler de aslında birer sembol olma niteliği göstermek suretiyle “Kurtarıcımız Tanrının Oğlu İsa Mesih” anlamında yorumlanmaktadır. Kayalar, mağaralar kiliselerde bolca işlenen bu sembol çoğunlukla Hristiyanlığın baskı ve şiddet gördüğü dönemlerin gizliliğinin ürünüdür. Aynı zamanda balık figürünün Yunus peygamberin tasvirlerinde de kullanımına rastlanmaktadır. Sembolizmde kullanılmasını sağlayan en önemli özelliği, esir ve tesiri simgeleyen bir akışkan olan suda yol alabilmesidir. Balık, Hristiyanlıkta vaftizin, ölümsüzlüğün, yeniden doğumun sembolüdür. Eski Hristiyan mezarlıklarında mezar taşları üzerinde kuzu şekilleri veya omzuna kuzusunu almış çoban figürleri ya da sadece balık temsilleri bulunmaktadır. Mezarlıklarda daha sonraları bu figürlerin yerini haç alıcaktır (Ateş, 2019, s. 10; Anadolu Aydınlanma Vakfı, 2016).

2.5.4. At

İkonografide en yaygın kullanılan simgelerden biri de attır. Beyaz veya kahverengi olarak tırıs adı verilen iki ayağı çapraz ve iki ayağı havada olacak şekilde simgelenen atlar özellikle bu yürüyüş için özel olarak eğitilmektedir. Bu yürüyüş tarzını askeri birlikler ve süvariler temsil etmektedir. Atın resmedilme şeklinden onun asker mi sivil mi olduğu böylelikle anlaşılır. Aynı zamanda liderlik kahramanlık ve cesaretin sembolüdür. Atla sembolize edilenler ise imparator, komutan ve azizlerdir. Onlar genelde at üzerinde konumlandırılmıştır (Ateş, 2019, s. 1; Bkz. Ek 31).

2.5.5. Güvercin

İsa'nın vaftiz edildiği günün işlendiği ikonografilerde o gün, kutsal ruhun ilk görüldüğü gün kabul edilir ve sembolü olarak güvercin ile Hz. İsa'nın sahnede varlığı yansıtılmaktadır. Beyaz güvercin ögesi Bizans ve Ortodoks geleneğinde kutsal ruhun sembolü haline gelmiştir çoğu ikonografi de varlığına rastlanmaktadır (Ateş, İstanbul, 2019, s. 8).

2.5.6. Aslan

Güç, mutlak iktidar, cesaret ve soğukkanlılığın simgesi olması ayrıca yeniden dirilişle beraber yaşamın tanrısı gibi görülmesi gibi anlamlar taşımaktadır (Ateş, İstanbul, 2019, s. 11).

2.5.7. Hale

Baş çevrelerinde sıklıkla görülmekte olan sembolün adı haledir. Hz. İsa'nın göğe yükselişi ile beraber yeryüzünde oluşan boşluğunun giderilme ihtiyacına binaen varlığının sonsuzluğuna vurguyu ifade etmektedir. Bilhassa altın rengiyle beraber kullanılan taht ve baş çevresindeki halelerde Tanrı'nın güç ve aydınlığını oraya entegre ettiği vurgulanmak istenmiştir (Küçük ve Arslan, 2017, s. 884–890; Bkz. Ek 32).

2.5.8. Haç

Hristiyanlık dininde haç giderek büyük bir önem kazanmış antik sembollerin yerini almıştır (Herrin, 2016, s. 38). Hristiyanlıkta haç en önemli dinî-ikonografik şekil ve semboldür. Hristiyan inancına göre çarmıha gerilmek suretiyle haçta can veren Hz. İsa, insanlığın asli günahına kefarete olmak üzere kendini feda ettiği için haç onun kurban oluşunun sembolüdür. Bu fedakârlığın amacı insanlığın kurtuluşu olduğu için haç kurtuluşun da sembolüdür. Tanrı ile

insan arasında uzlaşma aracı ve Hz. İsa ile birleşmenin mistik imgesidir (Şakiroğlu, 1996; Bkz. Ek 33-37 ve Ek 53).

2.5.9. Monogramlar

Monogram; isim, unvan veya bir dua belirten bir dizi harfin bileşimi ile oluşan bir semboldür. Monogramın amacı, kişiye veya gruba özgü ve onu tanımlayan yeni ve anlamlı sembolik bir etki yaratmaktır. Bu nedenle de sadece monogram sahibinin, yakın çevresinin, nesneleri kullananların anlayacağı şifreli bir yarı dil oluşturmaktadır. Yunan monogramları ilk olarak sikkelerde ortaya çıkmış ve Helenistik dünyada yaygınlaştıklarında üretimlere ilişkin kontrol işaretleri olarak işlev görmüşlerdir. Geç Antik Çağ'da ise kodlanmış kelimenin tüm harflerinden oluşan monogramlar, kontrol işaretleriyle sınırlı kalmayıp kişi adları, şefaath duaları gibi ritüel ifadelerini de kodlayan karmaşık sembollere dönüşmüşlerdir. Geç Antik Çağ-Erken Hristiyanlık dünyasında monogramlar, Hristiyan sembolizmi içinde önemli bir yer edinmiştir. Büyük Konstantinos'un 312 yılında Milvian Köprüsü Savaşı esnasında gördüğü bir düş ile askerlerine kalkanlarının üzerine XP monogramını⁴ işlemelerini emretmesinin ardından savaşın kazanılmasının arkasında monogramın sembolik gücünün olduğuna inanılmaktadır (Maktal, 2023, s. 258–261; Bkz. Ek 38).

İkona sahneleri fabllara benzetilmektedir. Ahlaklı ve iyi bireylerden ahlaklı ve iyi toplumlara ulaşmak amacıyla oluşturulmuş bir başlangıç noktasıdır. Semboller ve anlamları genel olarak bu bilgiler zemininde anlamlandırılmaktadır. Anlamı, incelenen ikona sahnesine göre değişiklik gösterebilmektedir (Çetin, 2018, s. 120).

⁴ İsa monogramı (Christogram) Yunanca XRISTOS (Mesih) kelimesinin ilk harfidir.

3. İKONOKLAZM DÖNEMİ ÖNCESİ BİZANSIN GENEL DURUMU

3.1. Hristiyanlık Öncesi Bizans Dini Yapısı

Hristiyanlık, Yahudiliğin bir dalı olarak ortaya çıkmış ve tek Tanrı inancını benimseyerek bu inancı evrensel hale getirmek amacıyla vaazlara dayalı bir sistem oluşturmuştur. Ancak eski çağların Apollon, İsis, Zerdüş, Mithras gibi tanrılarına bağlı toplulukların uzun süre boyunca ihtiyaçlarını tatmin edebilmişlerken neden geleneklerinden uzaklaşıp Hristiyanlığı benimsedikleri önemli bir sorudur. Bunun nedeni, Hristiyanlıkta İsa'nın takipçilerine sunduğu ölümün bir son olmadığı, barış aydınlık dolu bir cennet yaşamına yeniden dirilme vaadidir. Bu vaat, insanları günahlarından kaçınmaya ve Tanrı'ya sadık bir yaşam sürmeye teşvik etmiştir. İnanç, umudu güçlendirirken, hayırsızlıktan uzak bir hayat yaşamayı ebedi hayatın anahtarı olarak sunmuştur. Bu özellikler, Hristiyanları çok tanrılı inançlardan ayıran temel farklardan biri olmuştur. Günümüze kadar ulaşan kaynakların büyük bir bölümü, Hristiyanlığın köken itibarıyla belirgin bir ağırlığa sahip olduğunu ortaya koysa da içinde Pagan izlerinin varlığından söz etmek aynı derece doğru olacaktır (Herrin, 2020, s. 68, 72).

Roma İmparatorluğu'nun doğu kanadı zamanla Hristiyan Bizans kimliğine dönüşürken, eski pagan inançlarından miras kalan gelenekler ile yeni Hristiyanlık inançları arasında bir sentez ve çatışma yaşanmıştır. Bu iki farklı inanç sistemi, Roma kimlik yapısını şekillendirmiş ve devletin bekası ile varlığını koruyabilmesi açısından hayati bir rol üstlenmiştir (Çoban, 2008).

Bizans klasik ve pagan mirasından gelen eğitimsel ve kültürel gelenekleri Hristiyanlık ile harmanlayarak önemli bir güç kazanır. Bu süreçte erkekler ve kadınlar, Ortodoks inancının canlı ve dinamik bir yapı olarak şekillenmesine katkı sağlamışlardır (Herrin, 2020, s. 86).

Paganizm, Hristiyanlık karşısında etkisini azaltmış olsa da izlerini sürdürmüştür. Hristiyanlık öncesine dayanan gelenekler, Bizans kültürel mirasının önemli bir unsuru olarak varlığını korumaya devam etmiştir. Orta Çağ'da ya da Geç Antik Çağ'da herkes inancını doğru ve hakiki bir Ortodoks perspektifiyle tanımlamaya çalışır ancak Hristiyan gruplar arasında da karşılıklı suçlamalar yaygındır. Bir grup, üç tanrı inancına sahip olmakla eleştirilirken, diğer grup Tanrı'ya sapkın bir şekilde tapanlar olarak görülüyorlardır. İlk grupta Helenler yer alırken, ikinci grupta Yahudiler ve diğer sapkın olarak adlandırılan topluluklar bulunmaktadır. “Pagan” ve “Sapkın” terimleri ise yalnızca teolojik bir anlam taşımamakta, sosyal düzlemde de hakaretvari ifadeler olarak kullanılmıştır (Stephenson, 2023, s. 159-160).

Bizans İmparatorluğu, Hristiyanlık öğretilerini benimsemiş görünse de yönetimindeki güç yalnızca imparatorluk ideolojisine dayanmıyordu. Hukuk sistemi, askeri organizasyon, tıp uygulamaları, vergi düzenlemeleri ve saray protokolü gibi alanlarda Roma'nın geleneksel yapısını koruyarak sürdürmüştür. İmparator ilahi bir otoritenin yeryüzündeki temsilcisi olarak görülmektedir. Bu yüzden Bizans imparatorluk sarayı adeta cennetin yeryüzündeki görüntüsüdür. Konstantinopolis merkezli Bizans dünyası, Roma imparatorluğunun doğu bölgesinde Hristiyanlık öncesi pagan geleneklerini ve klasik değerleri yeni dini inançlarla harmanlayarak, kendine has bir kültürel yapı oluşturmayı başarmıştır. Bizans'ı var eden ve onu ayakta tutan farklı unsurların bir arada uyum içinde varlık gösterebilmesidir (Herrin, 2020, s. 65-66).

Hristiyanlığın hem ayırıcı hem de birleştirici bir öge olduğu dini meseleler, farklı inançların etkisiyle şekillenmiş bir dinsel dünyaya işaret etmektedir. Çok tanrılı doğu inanışlarına mensup Zerdüşt ve Mani dininin takipçileri ile uzun süredir varlığını sürdüren Yahudi toplulukları, İslamiyet'in yükselişiyle birlikte Akdeniz'in doğu ve güney sahillerinden Suriye'ye, İspanya'ya ve bu bölgeler arasında kalan topraklara kadar geniş bir coğrafyada insanların inanç dünyasında derin izler bıraktılar. VIII. yüzyılda ikonaların dini hayattaki rolü tartışma konusu haline gelerek İslamiyet, kutsal tasvirlerle karşı kesin yasaklar koyarken, Bizanstaki ikonaların kutsallığına olan sadakat, bu inanç üzerine düşünülmesine yol açmıştır. İlahiyatçılar ikonalarla ilgili bu değişimi sorgulamaya başlamıştır. Böylece VIII. ve IX. yüzyıllar arasında birbirinden farklı üç bölge—Doğu'da Bizans, Güney'de İslamiyet'in etkisindeki Mısır ve Kuzey Afrika, Batı'da ise daha sonra Avrupa olarak anılacak Latin dünyası arasındaki etkileşim, günümüze kadar süren kültürel ve dini yapıların oluşumunda kilit bir rol oynamıştır (Herrin, 2020, s. 26; Bkz. Ek 39).

Kudüs, Hristiyan toplumu için İsa'nın mesajını yaydığı yer olarak kabul edilmenin yanı sıra, aynı zamanda Helena'nın burayı İsa'nın çarmıha gerildiği kutsal bir mekân olarak öne çıkarmasıyla daha da önem kazanmıştır. Eski Roma ve Yeni Roma'nın ardından İskenderiye ile Antakya da Kudüs gibi başlıca dini merkezler arasında sayılmıştır. Bu şehirlerin her biri, patrik, papa veya piskopos olarak adlandırılan kilise babalarının yönetimi altındadır. Bu beş ana merkez, Hristiyan dünyasında inanç birliğini sağlamak ve kilise düzenini korumak amacıyla oluşturulmuş bir yönetim yapısının temel taşlarıydılar (Herrin, 2020, s. 74).

3.2. İkonoklazm Öncesi Bizans Siyasi ve Ekonomik Yapısı

330 yılında Konstantinos, Konstantinopolis'i kurarak Doğu Roma İmparatorluğu'nda yeni bir dönemin başlangıcını yapmıştır. Bu süreçte Batı Roma, barbar akınlarına karşı mücadele

verirken, Doğu Roma giderek daha da güç kazanmıştır. 395 yılında İmparator Theodosius'un vefatı, imparatorluğun doğu ve batı olarak iki ayrı bölgeye ayrılmasına neden olmuştur. Batıda siyasi krizler yaşanırken, doğuda Aryanizm, Nasturilik ve Monofizitlik gibi dini akımlara karşı mücadele edilmiştir. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu tarih sahnesinden silinirken, Doğu Roma, merkezi Konstantinopolis olmak üzere varlığını devam ettirmiştir. V. yüzyıldan itibaren Doğu Roma, kendi kültürüne ve dini geleneklerine uyumlu bir yönetim sistemi inşa etmiştir. VI. yüzyılda İmparator I. Ioustinianus, Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmeye yönelik çeşitli hamleler yapmıştır. Ancak Afrika, İtalya ve diğer batı bölgelerinde yürütülen bu girişimler, yalnızca kısa süreli başarılarla sonuçlanmıştır. Ioustinianus'un ölümünün ardından Bizans'ın askeri gücü ve mali yapısı zayıflamış bu da doğuda ortaya çıkan yeni problemlere karşı çözüm üretme sürecini daha karmaşık hale getirmiştir (Diehl, 1957, s. 7-8).

VI. ve VII. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu, yönetimde yaşanan istikrarsızlık nedeniyle ciddi tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. “Karanlık çağ” olarak adlandırılan bu dönemde imparatorluk, mali ve askerî açıdan büyük ölçüde zayıflamış doğuda İranlılarla, kuzeyde ve kuzeybatıda Slavlar, Bulgarlar ve Avarlarla, batıda ise Roma'ya saldıran Lombardlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Levtchenko, 2007, s. 118-119).

610-641 yılları arasında tahtta olan İmparator Herakleios, dış tehditlere karşı Anadolu, Balkanlar ve Ravenna'yı savunabilmek için yoğun çaba göstermiştir. Bu dönemde imparatorluğun varlığı tehlikeye girerken, Doğu Roma'nın merkezileşmiş bir devlet olarak ayakta kalabilmesi adına önemli adımlar atılmıştır. En kritik reformlardan biri olan thema sistemi, askeri ve idari yapıların birleştirilmesini sağlamış; bölgesel askeri liderlerin (strategos) aynı zamanda ekonomik ve sosyal yönetimini de üstlenmesi ile bu sistemin temelini oluşturmuştur (Diehl, 1957, s. 9-10).

İslam'a karşı yürütülen mücadele, krizin temelini oluşturmuş ve bu durum Bizans yönetimi üzerinde yoğun bir baskıya neden olmuştur. Bizans, bu duruma mümkün olduğunca uyum sağlamaya çalışarak yerel savunma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Anadolu'nun kırsal bölgelerine sürekli ordular yerleştirir. Bu yapı, ilerleyen dönemde thema sistemi olarak bilinen askeri düzeni oluşturacaktır (Stephenson, 2023, s. 37).

Arap istilalarını durdurmak ve iç karışıklıkları engellemek amacıyla düzenli bir askerlik sistemi meydana getirilmiştir. Bu düzenleme, Bizans tarihinde önemli bir yer oluşturmuştur. Bu dönemden itibaren paralı askerlerin yerine Bizanslı askerlere öncelik verilmiş ve onların ana görevi, toprak genişletmek yerine mevcut toprakların savunulması olmuştur (Bryer ve Herrin, 1977, s. 26).

Bir diğ er önemli gelişme, imparatorluk içerisindeki dini tartişmaların yoğ unlaşması ve taht kavgalarının getirdiğı çalkantılı dönemde yönetimin zayıflamasıyla bölgesel otoritenin ciddi şekilde sarsılmasıdır. Bu karmaşa ve belirsizlik ortamında halk, giderek manevi ve mistik inançlara yönelmiş, ikonalara duyulan bağıllık ve ibadetler artmıştır. Bu dönüşüm, manastırların ve kilisenin toplumsal olaylara daha fazla müdahil olmasıyla paralel bir şekilde ilerlemiştir. Roma ile yaşanan anlaşmazlıklar ise imparatorluk içindeki çatışmaları derinleştirerek ikonoklazm sonrası belirginleşecek ayrılıkların temelini oluşturmuştur (Diehl, 1957, s. 9-10).

602 yılında imparatorluk, doğıdaki merkezi topraklarında, yani Balkan Yarımadası, Küçük Asya (Anadolu), Suriye, Filistin ve Mısır'da hâkimiyetini sürdürmekte buna ek olarak, Kuzey Afrika kıyıları, Güney İspanya, Sicilya ve İtalya'nın geniş bir bölümü de Bizans kontrolü altındadır. Ancak bu yeni fetihler, imparatorluğı büyük oranda askerî ve ekonomik maliyetler getirmiş; buna rağımen, Bizans elde edilen toprakları uzun vadede koruyacak gücü bulamamıştır. VII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, geniş sınırlarıyla Bizans İmparatorluğı çöküşe geçmiş, hayatta kalabilmek adına neredeyse çaresiz bir mücadeleye girmiştir. Bu süreçte, başkent Konstantinopolis defalarca kuşatma altına alınmış: 626 yılında Persler ve Avarlar; 674-678 ve 717-718 yıllarında ise Araplar tarafından kuşatılmıştır. İşlam'ın birleştirdiğı Araplar, 638 yılında Suriye ve Filistin'i, 641'de Mısır'ı, 698'de ise Kuzey Afrika'yı Bizans'tan almayı başarır. Ayrıca, Vizigotlar yönetimindeki İspanya 711 yılında Arapların eline geçer. Bu dönemde Araplar, Bizans'ın İspanya'daki gücüne son verir. Doğı cephesinde, Bizans çoğı zaman sınırlarını korumakta yetersiz kalır. Slavlar ise VII. yüzyılın sonunda Balkanlara yerleşerek onların ardından Türk kökenli bir halk olan Bulgarlar Balkanların belli bölgelerinde hâkimiyet kurmuştur (Turtledove, 1982, s. Vii; Bkz. Ek 40).

VII. yüzyılda, Müslüman Araplar ve pagan Slavlar, Bizans İmparatorluğı'nun bir zamanlar hâkim olduğı toprakların önemli kısımlarına yerleşmiştir. Güney Slavları için Balkan Yarımadası'nın kuzey ve orta bölgeleri temel yerleşim alanı olmuştur. Müslüman Araplar ise Suriye, Filistin, Mezopotamya, Ermenistan, Mısır ve Kuzey Afrika'nın geniş bir bölümünü kontrol altına almıştır. Böylece, Emevi hanedanı tarafından kurulan ilk Müslüman-Arap imparatorluğı, VII. yüzyıldan 751 yılına kadar Doğı Bizans vilayetlerinde merkezlenmiştir. Bu dönemde, başlıca kentler arasında Bizans kökenli şam  ne çıkmıştır. şam'ın yanı sıra diğ er merkezî yerleşim alanları da Bizans şehirlerinden miras alınmış, yeni düzenin temel noktaları olmuştur. Fakat fetihler çoğı kez yıkıcı ve otoriter bir nitelik taşımış, ekonomi, yönetim, toplum ve din gibi alanlarda Bizans düzeni ciddi bir dağılmaya uğıramıştır. Sonuç itibariyle İşlam'ın erken dönemlerindeki idar , ekonomik, mali ve toplumsal yapılar Bizans'ın eski geleneklerinden

önemli ölçüde etkilenmiştir. Araplar, bu topraklarda daha çok siyasi otoriteyi sağlamaya odaklanmış; aynı zamanda, kendi dinî ve kültürel kimliklerini oluşturmaya devam etmişlerdir (Cogito Bizans, 1999, s. 39-40; Bkz. Ek 41).

Herakleios döneminde, devlet ekonomik anlamda büyük bir çöküş yaşamıştır. Parasal kaynakların tükenmesi nedeniyle, ücretli askerlik sistemine dayanan ordunun işleyişi neredeyse durma noktasına gelmiştir. Batı'da Slavlar ve Araplar, Bizans'ın Balkan eyaletlerine girerek bu bölgeleri yağmalamaya başlar. Doğu'da ise Sasaniler, Anadolu'ya kadar uzanan saldırılar düzenleyerek Bizans'ın doğu eyaletlerini tehdit etmektedir. Herakleios, mali ve idari alanda gerçekleştirdiği kapsamlı reformlarla devleti bu zor durumdan kurtarmaya çalışmıştır. 626 yılında, İstanbul yakınlarında Bizans'ın Avarlara karşı yaşadığı yenilgi, Avar gücünün zayıflamasına ve Slav kabilelerinin ayaklanarak bağımsızlıklarını kazanmalarına zemin hazırlar. Slavlar ve Bulgarlar, bu süreçte kendi devletlerini kurmayı başarırlar. Herakleios, akıllı ve dinamik yönetim anlayışıyla Roma'yı yeniden güçlendirmiş, Sasanilere karşı verilen uzun savaşlardan zaferle çıkmayı başarmıştır. Ancak, Müslüman Araplara karşı alınan yenilgiler, devleti yeni sorunlarla yüzleşmek zorunda bırakmıştır. Herakleios dönemi, Bizans tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Latince yerine Yunanca resmî dil olarak kabul edilirken, Latince unvanların yerini "Basileos" unvanı alarak kullanımı yaygınlaşmıştır (Demirkent, 1998, s. 210-215).

651 yılında İslam'ın ilk yayılma dalgası yavaşlamış ve hızını kaybetmiştir. Sonraki birkaç on yıl boyunca sınırların dışında kalan fetih girişimleri durma noktasına gelmiştir. Artık Bizans, güçlü savunma hatları kurarak Toroslar boyunca geri çekilmiş, zaman zaman karşı saldırılar düzenlemiştir. Afrika'da elde kalan bölgelerde ise sıkı bir savunma hattı oluşturulmuş ve direniş sürdürülmüştür. Doğu'da, Ceyhun Nehri'nden Afgan Dağları'na kadar olan bölgede Arapların sınırları çizilmeye çalışılmaktadır. Kuzey ve kuzeydoğuda Avarlar, Bulgarlar, Slavlar, Hazarlar ve Türkler ilerleme kaydetmektedir; kuzeybatıda Franklar ve Longobard (Lombardlar), doğu ve güneydoğuda ise İslamiyet'in etkisi (örneğin Emeviler ve Abbasiler) hissedilmektedir. Yakın gelecekte bu denkleme Müslüman Türkler (Oğuzlar ve Selçuklular) de katılacaktır. 651-771 yılları arasında gelişen olaylara bakıldığında, İslamiyet'in etkisi üç ana bölgeye yayılmış durumdadır: Afrika (batı), step bölgeleri (doğu) ve Anadolu'yu kapsayan merkezî cephe. Bu süreçte, Bizans Toros hattında Arap ilerleyişini durdurmaya çalışmış, deniz üzerinden Konstantinopolis'e yönelik saldırı girişimlerini (674-680 ve 717 yıllarında) püskürtmüştür. Ancak bu saldırılar genellikle küçük zaferler ile sonuçlanmış ve büyük felaketlerle noktalanmıştır. Bizans'ın "Rum Ateşi" adı verilen, petrol bazlı yakıcı silahı bu başarıda önemli

rol oynamıştır. Bu silah, düşman gemilerine ve askerlerine fırlatılan bir tür primitif alev makinesi işlevi görmüştür. Öte yandan, İtalya’da Bizanslılar gücünü büyük ölçüde yitirmiştir. 737 yılına gelindiğinde, Bizans’ın elinde yalnızca Venedik Lagünleri ile Ravenna ve Napoli gibi birkaç şehir kalmıştır. Roma ve çevresi ise artık Papalık kontrolüne geçmiş ve Bizans’ın bu bölgelerdeki etkisi sona ermiştir (Cogito Bizans, 1999, s. 87-90).

Orduların kendi belirledikleri adayları Konstantinopolis’teki imparatorluk tahtına yerleştirme çabaları, VII. yüzyılın sonlarından itibaren Bizans İmparatorluğu’nun siyasi istikrarını önemli ölçüde zayıflatmıştır. II. Ioustinianus’un 685-695 yılları arasındaki ilk hükümdarlık dönemi, mali krizlerin en yoğun yaşandığı dönemle kesişmiştir. Roma İmparatorluğu’ndan devralınan gelir sistemi artık işlerliğini kaybetmiştir. Bizans’ın mali yönetimi giderek daha istikrarsız hale gelmiş, mali yük ise orantısız bir şekilde Konstantinopolis halkının omuzlarına bırakılmıştır. İmparatorluğun vergi gelirleri azalırken, giderlerinde ise neredeyse hiçbir azalma görülmemektedir. İslam ordularının oluşturduğu tehdide karşı izlenen strateji, güçlü bir deniz kuvvetleri yapısını korumaktan geçiyordur. Akdeniz’in batısından Karadeniz’e kadar olan geniş alanın bir arada tutulabilmesi için güçlü bir donanmaya sahip olmak şarttır ve bu oldukça maliyetli bir durumdur (Stephenson, 2023, s. 38).

Bizans İmparatorluğu, ekonomik açıdan ciddi problemlerle karşı karşıya kalmış; dış saldırılar ve işgaller sonucunda önemli miktarda toprak kaybına uğramıştır. Mısır ve Kuzey Afrika gibi kritik öneme sahip bölgelerin kaybedilmesi, Bizans’ın gelir kaynakları ve vergi toplama gücünde belirgin bir azalmaya neden olmuştur (Haldon, 2002, s. 29). Zira Mısır’ın buğday üretimi, Konstantinopolis ve diğer bölgelerin gıda arzı açısından hayati bir öneme sahiptir (Browning, 1980, s. 46).

VIII. yüzyılın başlarında, İsauryalı hükümdarların ilk iki ismi, tarım politikalarını etkili bir şekilde uygulamaya çalışarak hayat pahalılığını düşürmeyi amaçlamıştır. Örneğin bu dönemde, 718 ile 800 yılları arasında Trakya’da mısır üretiminin üç katına çıktığı Arap yazılı kaynaklarında geçmektedir (Jenkins, 1993, s. 72).

Bizans tarihinin VII. yüzyılı, genelde en çetin dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak VIII. yüzyılın başlarından itibaren, tüm güçler Konstantinopolis çevresinde birleşmiş ve giderek daha yerel bir kimlik kazanan, şark görüntüsü taşıyan, gerçek anlamda Bizanslı bir imparatorluk yapısı ortaya çıkmıştır (Diehl, 2023, s. 59).

3.3. İkonoklazm Kararının Arka Planı

Bizanslılar dinî sanatlara ve ikonalara büyük değer verip, bunları aziz mertebesinde görmekteydiler. Ancak VIII. yüzyıla gelindiğinde bu durum değişmeye başlamıştır. Öyle ki artık ikonalara karşı ciddi bir tepki olduğu görülmektedir. Böyle bir değişimin nasıl gerçekleştiği sorusunun yanıtı ikonoklast hareketin altında yatan nedenlerin ortaya konması ile açıklanabilir. Bu bağlamda, İmparator III. Leon tüm bu sürecin sorumlusu olarak görülmektedir. Aslında ikonoklazm, tarih boyunca bilinen en kapsamlı ideolojik tartışmalardan biridir (Herrin, 2020, s. 161).

Hristiyan cemaatinin kendi içinde, ikonoklazmdan önce dahi bazı gruplar arasında ikonlara karşı tepkiler sesli bir biçimde dile getirilmiştir. Bu gruplar ve dönemin önde gelen bazı bireyleri kendi teolojik yaklaşımları çerçevesinde ikonaları eleştirerek bir muhalefet hattı oluşturmuşlardır. Konstantinopolis Patriği Tarasios'un başkanlık ettiği VII. Ekümenik Konsil toplantılarında, İbraniler, Sarazenler, Samiriyeliler, Maniheistler, Doketistler olarak adlandırılan kesimlerin isimleri tekrar tekrar gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, ikonoklazm hareketine Yahudi ya da Müslümanların etkisinin olup olmadığı da tartışılmaya devam etmektedir (Çoban, 2008). İkonoklast hareketler, ilk kez VI. yüzyılda, Anadolu piskoposlarının “ikonaların keyif vermediğini” açıkça dile getirmesiyle kendini göstermiştir. Bu açıklamalar, ikonoklazmın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. VIII. yüzyıldaki tartışmalarda da Anadolu piskoposlarının önemli bir rol oynadığı görülmüştür. İkona karşıtı tutumun en bilinen örneklerinden biri, Salamis Piskoposu Epiphanius'a (ö. 403) aittir. Onun öğretileri, ikonoklastlar tarafından ikonlara yönelik erken dönem patristik eleştirilerin bir temsili olarak değerlendirilmiştir. İkonoklazm, Bizans tarihinde tekil bir olay olmaktan çok, geniş kapsamlı ve çok boyutlu bir fenomen olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte, ikonalara yönelik resmi bir karşı duruş sergileyen ilk Bizans hükümdarının İmparator III. Leon olduğu konusunda bilim dünyasında genel bir görüş birliği mevcuttur (Asselt vd., 2007, s. 21-24).

Bu dönem genel hatlarıyla ele alındığında, 717-812 yılları arasında Isauria veya Suriye hanedanının, Herakleios ailesinden yönetimi devraldığı süreç olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, bu dönem ikonoklazm hareketinin başlangıcı olarak da kabul edilir. İmparator III. Leon, bu sürecin hem başlangıç noktası hem de anahtar figürü olarak öne çıkar. Tasvirlerle ilgili tartışmaların belirgin bir hale gelmesi ve somut çatışmalara dönüşmesi, onun döneminde gerçekleşmiştir. Bu nedenle, sonraki dönemlerde III. Leon'dan “ikonoklast kral” olarak söz edilmiştir (Bailey, 1946, s. 157).

Pavlusçular Bizans ikonoklazmı üzerinde etkili olmuşlardır. III. Leon ve ardından gelen halefi V. Konstantinos, Yahudiler, Müslümanlar ve Pavlusçulara karşı aynı sertlikte bir tutum sergilemişlerdir. Bu dönemde mozaikler, semboller ve diğer dini sanat eserleri ile birlikte ikonalar da şiddetli tartışmaların merkezinde yer almıştır. İkonalar neredeyse tamamen yasaklanmış ve Bizans başkentinin hemen çevresinde hayatta kalmaları mümkün olmamıştır. Buna karşılık, Müslüman yönetimindeki topraklarda ikonaların ve diğer dini sanat eserlerinin korunmuş olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür topraklardaki kiliselerdeki mozaiklerin, sıva ile kaplanmadan önce Türkler tarafından bozulmadan muhafaza edildiği ifade edilmektedir (Asselt vd., 2007, s. 20). Öte yandan, Konstantinopolis'te ise kiliselerin süslemelerinin ikonoklast reformlar sırasında ciddi şekilde tahrip edildiği görülmektedir. Nitekim Bizans ikonoklazmı, yerel ve teolojik nedenlerden beslenmiştir. Bu nedenle, sorunun kökeni olarak hem Hristiyanlığın içsel dinamikleri hem de bu dinamiklerin ileriye dönük uygulamaları üzerinde durulması gerektiği vurgulanmaktadır (Asselt vd., 2007, s. 20).

Cyril Mango'ya göre, ikonoklazm yalnızca Bizans'a özgü bir hareket değil, aynı zamanda bir Yakın Doğu fenomeni olarak değerlendirilmelidir (Bryer ve Herrin, 1977, s. 6). Mango, III. Leon'un doğrudan Halife Yezid'den etkilendiğini ya da Bizans ikonoklastlarının "tanrısız Yahudilerin ve Sarazenlerin" izinden gittiğini ileri sürmemektedir. Bununla birlikte, Maraş (Germanikeia)'nın Şam'a yakınlığı ve Bizans ikonoklazmının, Emevi Halifeliği ile aynı bağlamda ve benzer düşünsel temeller üzerinde geliştiği gerçeği, bu hareketi Sami dünyasının bir yansıması olarak nitelendirmeyi mümkün kılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, ikonoklazmın Yakın Doğu çerçevesinde incelenmesi gerektiğini savunan pek çok neden bulunmaktadır (Bryer ve Herrin, 1977).

İkonoklast imparatorların kararlarının ardındaki nedenler sıklıkla dini unsurlarla açıklanmış olsa da bu hareketin daha çok siyasi temellere dayandığı öne sürülmektedir. Bu görüşe göre, İmparator III. Leon'un, ikonaları kabul etmeyen Yahudi ve Müslüman toplumlarla Hristiyanları ayıran bir engeli ortadan kaldırmak amacıyla (Vassiliev, 1943, s. 317) dini tasvirleri yasaklama kararı aldığı belirtilmiştir. Leon, mezhepler arası daha samimi bir uzlaşma sağlama umuduyla bu adımı atmış ve bu toplumları imparatorluğun otoritesi altına almayı hedeflemiştir. İkonoklast imparatorların asıl amaçlarından biri de ruhban sınıfının etkisini azaltarak, dini eğitimi kendi kontrolü altına almak olmuştur. Bununla birlikte, bu kararlar genellikle kişisel ya da ailevi arzulara dayanmamış; aksine, uzun istişarelerin ardından, toplumun genel ihtiyaçları ve istekleri göz önünde bulundurularak alınmıştır. İkonoklast reformlar, toplumun üst tabakalarından ve ruhban sınıfının bir bölümünden destek görse de yüksek dini merciilerin

çoğunluğu tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu reformların başarısızlığının temel nedenlerinden biri, bu merciilerin eski dini uygulamalara sadık kalmaya devam etmesi ve yapılan değişikliklere açıkça karşı çıkması olmuştur. Dolayısıyla, ikonoklast hareketin karşılaştığı direniş, toplumsal ve dini geleneklerin güçlü bağlarından kaynaklanmıştır (Vassiliev, 1943, ss. 317-324).

Halkın bir kısmı, özellikle orta halli bireyler, kadınlar ve din adamlarından oluşan gruplar, ikonoklast politikalara karşı çıkışlarını dile getirmektedir. III. Leon, halkın ruhsal durumunu değiştirmekte başarısız olmuş ve ikonoklazm politikasını hem dini hem de siyasi nedenlere dayanarak yürütmüştür. Ancak bazı tarihçiler, bu politikanın temelinde daha çok siyasi gerekçelerin bulunduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre, III. Leon'un asıl amacı, her alanda tam bir hâkimiyet kurmak ve tasvirlerle ibadeti yasaklayarak halkın sivil itaatini sağlamaktır. Kilisenin, dini tasvirleri güçlü bir araç olarak kullanarak halk üzerindeki etkisini artırması, Leon'un merkeziyetçi yönetim anlayışına ters düşmektedir. Leon, bu nedenle kilisenin etkisini sınırlamayı ve dini otoriteyi kendi yönetimi altına almayı amaçlamıştır. Nihai hedefi, din sahasında birleşik bir toplumu kontrolü altında tutarak hem dini hem de siyasi iktidarını güçlendirmektir. III. Leon'un ikonoklast politikası, yalnızca dini reform girişimi olarak değil, imparatorluğun sosyal ve siyasi yapısını yeniden düzenlemeye yönelik bir strateji olarak da değerlendirilebilir (Vassiliev, 1943, s. 318).

3.4. İkonoklazm Döneminde Sosyo-politik Denge Merkezleri

3.4.1. Manastır ve keşişlik

Manastır, genellikle bir başrahip ya da rahibenin yönetiminde, rahip ve rahibelerin bir arada yaşadığı yapılar olarak tanımlanabilir. Bu kurumlar, kilise kurallarına uygun bir şekilde organize edilmiştir. Manastırlar, genellikle kendi mülkleri olan bir arazi üzerine kurulmuştur. Rahipler, sahip oldukları bu arazileri işleyerek geçimlerini sağlar ve elde ettikleri ürünlerle kapalı bir ekonomik sistem içerisinde varlıklarını sürdürmektedirler. Manastırların işleyişi karmaşıklık arz eder; başrahipten başka, ayin eşyalarını muhafaza eden, sadaka dağıtan, hasta bakıcılık yapan, vekilharç olarak görev alan ya da konukları ağırlayan kişiler de bu yapılar içinde yer almaktadır (Le Goff, 1999, s. 62).

Manastır sisteminin kökeni, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu içinde yayılma süreciyle yakından ilişkilidir. İlk keşişlerin, Hristiyanlara yönelik baskı ve zulmün yoğun olduğu III. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu ilk keşişler, münzevi bir yaşam tarzını

benimsemişler ve genellikle tek başlarına yaşamaktadırlar. İnançlarını özgürce yaşayabilmek için zulümden kaçan bu kişiler, çöllere sığınmış ve burada huzur içinde dini vecibelerini yerine getirme arayışına girmişlerdir. Orta ağ manastırları ise daha kolektif bir yaşam düzenine evrilmiştir (Cogito Bizans, 1999, s. 169).

Orta ağ manastırlarının temelinde çilecilik, tövbe ve dua anlayışı yatmaktadır. Keşişler, genellikle sade bir yaşam sürer, el emeğiyle çalışarak elde ettikleri gelirden kendilerine hiçbir pay almaz ve tüm kazançlarını topluma bırakırlar. Onların en önemli görevi, kötülöklere karşı manevi bir mücadele vererek, başkaları adına dua etmektir. Bu bağlamda çilecilik, manastır hayatının en yüksek erdemlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ermişlik yaşamı, zaman zaman mağarada inzivaya çekilmek ya da bir sütun üzerinde yaşam sürmek gibi farklı şekillerde tezahür etmiştir (Cheynet, 2006, s. 318).

Çölde yalnız başına Tanrı'yı düşünmek, sürekli ibadetle meşgul olmak, geceleri dua etmek ve manevi arınma peşinde koşmak, bu hayat tarzının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu tür bir yaşam, dünyevi zenginlikleri ve ailevi bağılılıkları reddeden, derin bir maneviyat arayışı içinde olan genç bir adamın, uzun süreli bir inziva hayatını betimleyen birçok hagiografik anlatıya da ilham kaynağı olmuştur (Herrin, 2020, s. 75).

Bizans İmparatorluğu'nda manastırlar, esnek yapıları ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilme yetenekleriyle oldukça önemli bir role sahiptir. Her sınıftan insanın yaşamına dokunan bu kurumlar, topluma güven ve istikrar sunan bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, manastırlar fırtınalı dönemlerde ruhsal bir sığınak olarak da işlev görmektedir. Manastır sistemi, Bizans toplumunun sosyal yapısını şekillendiren ana unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Halk, köylerinde karşılaştıkları sorunlarda ya da ihtiyaç duyduklarında keşişlerden yardım istemektedirler. Aynı zamanda, imparatorlar da keşişlere dini meselelerde danışarak gerektiğinde onlardan destek almışlardır. Bazı imparatorlar, bu dini önderlerin görüşlerine özel bir önem atfetmişlerdir. Manastırların bir diğeri önemli işlevi, yoksullara yardım eli uzatmaktır. Manastırlar, genellikle ücretsiz yemek, ekmek, şarap gibi temel ihtiyaçları sağlayarak, toplumun en kırılgan kesimlerine destek olmuşlardır. Hatta bazı manastırların hastane işlevi gördüğü ve ihtiyaç sahiplerine şifa sunduğu da bilinmektedir. Bunun yanı sıra, manastırlar eğitim konusunda da rol üstlenmişlerdir. Resmi bir okul sistemi sunmasalar da okuma-yazma bilmeyen bireylere temel eğitim vermek, rahiplerin görevlerinden biridir. Ayrıca, bakıma muhtaç yaşlılar, çocukları olmayan dul bireyler ve toplumdan dışlanmış kişiler, manastırların sunduğu barınma ve destek hizmetlerinden faydalanmışlardır. Manastırlara yapılan bağışlar da bu kurumların toplum içindeki etkisini artıran önemli unsurlar arasında yer almıştır. Bireyler, öldükten sonra yapılacak

ayinler karşılığında mülklerini manastırlara bağışlayabilir ya da yeni manastırların kurulmasına öncülük edebilmişlerdir. Manastırlar, toplum içinde yalnızca dini bir merkez değil, aynı zamanda sosyal yardım, eğitim ve sağlık hizmetleri sağlayan çok yönlü bir yapı olarak Bizans halkının hayatında önemli bir yere sahiptir (Cogito, 1999, s. 161-175).

Manastırlara gelen ikonalar, ayin eşyaları ve hediye bağışları keşişlerin zorlu koşullarda yaşamalarına rağmen varlıklarını biraz da olsa rahat sürdürebilmelerine olanak tanımıştır. Bu bağışlar sayesinde, zamanla çok sayıda keşiş topluluğu zenginleşmiş ve manastırlar önemli birer kültürel merkez haline gelmiştir. Özellikle el yazmaları koleksiyonları bu dönemde olağanüstü bir çeşitlilik kazanmış, İsa, çocuk İsa, Meryem ve Aziz Petrus gibi dini figürlere ait pek çok ünlü ikona üretilmiştir (Herrin, 2020, s. 78).

Keşişler, manastırlarda dini tasvirlerin ticaretini de yapmaktadır. Zamanla geniş topraklar satın alarak ya da bağış yoluyla edinerek muafiyetlerden faydalandıkları için, devlet otoritesinden bağımsız bir ekonomik güce sahip olmuşlardır. Bu durum, manastırların hızla büyümesine ve zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, birçok genç, keşiş olmayı tercih ederek tarım, ordu ve devlet işlerinden uzaklaşmıştır. Bu, özellikle imparatorluk için ciddi bir iş gücü kaybı yaratmıştır. Ancak, manastırların ekonomik ve manevi alandaki etkileri, bu kaybın bir süre için göz ardı edilmesine yol açmıştır (Avcı, 2015, s. 161).

Dini olmayan nedenlerle, örneğin vergiden ya da askerlikten kaçma amacıyla keşişlik yolunu seçenler de olmuştur, bu da çeşitli sorunların doğmasına yol açmıştır. Ancak genel anlamda manastır yaşamı, yoksulluk, iffet ve itaat erdemlerini temel almaktadır. Manastırlar, başkeşişin yönetiminde bulunarak keşişlerin ona bağlı kalması beklenmektedir. Münzevi keşişler ise kendi yaşam düzenlerini kendileri belirlemiş ve manevi arınma hedefleri doğrultusunda bireysel programlar oluşturmuşlardır. Bunun aksine, tarikat manastırlarında daima topluca ibadetler uygulanmış ve bütün keşişler bu törenlere icabet etmek durumundadır. Ayrıca, keşişlerin tarla, kumaş dokuma ve de fiziksel emek gerektiren işlere katılmalarıyla alakalı bir hizmet gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bu manastırlarda zaman zaman kalabalık topluluklar oluştuğu görülmektedir. Özellikle geniş bir yapıya sahip olan Pakhomios manastırlarında yüzlerce, hatta bazen binlerce keşiş bir arada yaşamıştır (Cogito Bizans, 1999, s. 163-165).

VII. ve VIII. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu'ndaki manastırların hem sayıca hem de boyut açısından büyük bir artış gösterdiği dikkat çekmektedir. 745-747 yılları arasında yaşanan hiyerarşik krizler ve veba salgını, bu artışın temel nedenlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Ancak, bu genişleme devletin devamlılığına dair bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Ekonomik ve askeri gereksinimler doğrultusunda tarımın devam ettirilmesi, sınırların korunması

ve genel düzenin sağlanması için aktif bir nüfusa ihtiyaç duyulurken, toplumun farklı kesimlerinden insanlar keşişlik yolunu seçerek daha pasif bir yaşam tarzını benimsemişlerdir. Kadınlar, erkekler, yaşlılar, gençler, hatta yoksullar ve zenginler, ölümsüz ruhlarına odaklanarak manastırların sağladığı izole yaşamı tercih etmişler ancak bu durum devletin zararına olmuştur (Norwich, 2013a, s. 293-294).

Arap saldırılarının etkisiyle Mısır, Suriye ve Filistin gibi ilk gelişmiş manastır bölgelerinin Müslümanların eline geçmesi, Bizans manastır haritasında büyük değişimlere yol açmıştır. VII. yüzyılın ikinci yarısında, geniş ve vahşi ormanlık alanlara sahip, ancak başkente daha yakın olan bölgelerde yeni manastırların kurulması bu değişimin bir sonucudur. Bu yerleşimlerin tercih edilmesinde hem güvenliğin sağlanması hem de ikonoklast siyasetin tesirlerinden kaçma arzusu etkili olmuştur (Cheynet, 2006, s. 319-320).

VIII. ve IX. yüzyıllarda manastırlar, Bizans Ortodoks Hristiyanlığının bir kalesi haline gelmiştir. Keşişler, dini tasvirlerle büyük bir saygı gösteriyor ve bu tasvirlerin korunmasını canla başla savunuyorlardı. Bu durum, onları ikonoklazmın en büyük düşmanı ve tasvirlerin en ateşli savunucusu haline getirmiştir (Cogito Bizans, 1999, s. 161-162).

Bu bağlamda, imparatorlar, tasvir kırıkcılığı adı altında manastırları etkisiz hale getirmeye çalışmış ve kendi otoritelerini sağlamlaştırma yolunda adımlar atmışlardır. Halkla yakın ilişkiler içerisinde olan manastırlar, yalnızca dini bir merkez değil, aynı zamanda kilise ve devlet otoritesine meydan okuyabilecek bir güç haline gelmişlerdir (Avcı, 2015, s. 161).

Manastırlar, uzun bir süre ikonoklastların hedeflerinden biri olmuştur. Bunun temel sebebi, hareketin ilk dönemlerinde manastırların ellerinde çok sayıda dini tasvir ve kutsal kalıntı barındırmasıdır. İkonoklastlar, manastırlara karşı öfkelerini “ismi lazım değil” gibi küçümseyici ifadelerle dile getirmiş ve keşişlerin açgözlülüğünü, sefahat düşkünlüklerini eleştirmişlerdir (Norwich, 2013a, s. 293). İmparatora göre, manastırlarda işlenen hiçbir suç, cezasız bırakılmamalıdır; bu yerler adeta yozlaşmanın kaynağı olarak görülmektedir. İkonoklazm döneminin en dikkat çeken kurbanlarından biri, günümüze kadar yaşam öyküsü ulaşan, Bithynia’daki Aziz Auxentios Manastırı’nın başrahibi Stephanus’tur. Stephanus, ikonaları savunduğu gerekçesiyle direnişin sembol isimlerinden biri haline gelmiştir. Ona, her türlü suç isnat edilmiş ve o, ağır ithamlarla yargılanmıştır. Stephanus önce sürgüne gönderilmiş, ardından hapsedilmiş ve en sonunda sokakta taşlanarak öldürülmüştür. Dönemin yerel valisi ise çok daha geniş bir hareket başlatmış, tüm keşişleri ve rahibeleri toplayarak evlenmelerini zorunlu kılmaya çalışmıştır. Aksi takdirde hepsinin Kıbrıs’a sürgün edileceği tehdidinde bulunmuştur. Ayrıca, bazı yetkililer, ikonoklazma direnen keşişlere karşı acımasız yöntemler uygulamıştır. Örneğin,

bazı keşişlerin sakalları kesilmiş, bal mumuna bulanarak ateşe verilmişlerdir. Terk edilen manastırlarda bulunan kütüphaneler yağmalanmış, altın ve gümüşten yapılmış kutsal kaplar imparatora gelir olarak sunulmak üzere satılmıştır (Norwich, 2013a, s. 293-294).

İkonoklazm dönemiyle ilişkili en bilinen zulüm olaylarının tamamı 760 sonrası döneme aittir. (Sevcenko, 1995). 766 yılında ise Konstantinopolis Hipodromu'nda düzenlenen bir tören sırasında, keşişlerin her birine bir kadının elini tutturularak alay edilmiştir. 768 yılında ise başkentteki birçok manastır, laikleştirme gerekçesiyle kapatılmış veya tamamen yıkılmıştır. İlginç olan, bu süreçte laik kesimin ikonoklazma olan ilgisinin oldukça sınırlı kalmış olmasıdır. İkonaların savunulması, esas olarak dini figürlerin ve keşişlerin sorumluluğunda yer almış, bu kesim hükümetten gelen doğrudan baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Keşişler, ikonaları koruma çabaları nedeniyle hem halka hem de imparatorluk otoritesine karşı muhalefetle suçlanmıştır. Halktan büyük bir destek almasına rağmen, bu direnişleri imparator tarafından baskı ve zulümle karşılanmıştır. Praetorium Hapishanesi'nde çürüten 342 keşişin trajik hikayesi, bu dönemde yaşanan olayların şiddetini gözler önüne sermektedir İkonaları savunan kişiler, genellikle imparatorluğun yargı yetkisinin azami olduğu Karadeniz'in kuzey kıyılarında veya Anadolu, güney sahillerinde sığınacak yerler aramışlardır. Bu süreçte, Kıbrıs ve İtalya gibi bölgelerde, imparatorluğun ikonoklast fermanlarının uygulanması valilerin inisiyatifine bırakılmıştır. Yetkililer bu fermanları en sert biçimde uygulamışlardır. Batı Anadolu'daki manastırların neredeyse tamamını ortadan kaldırarak, keşişlere "ya evlen ya da sürgüne git" seçeneğini sunmuştur. Tarihçiler, bu süreçte birçok keşişin kaçtığını, diğerlerinin ise yaşamlarını kaybettiğini acı bir şekilde kaydetmiştir (Bryer ve Herrin, 1975, s. 4).

3.4.2. Kiliselerin işlevi

Bizans siyasetinde imparator, Tanrı'nın ona bahsettiği yetki ile devleti yönetirken aynı zamanda kilisenin de başrahibi olarak kabul edilmiştir (Seidler, 1997, s. 27). Bu anlayış, kiliseye hem dini hem de siyasi bir rol kazandırmıştır.

Kilise öğretisine göre Tanrı'nın vahyi, evrensel bir niteliğe sahiptir ve bu nedenle herkes için bağlayıcıdır. Ancak, bu ilahi vahyin insanlar tarafından yazıya geçirildiği gerçeği, onu belirli sınırların içine hapseder. Kilise, Tanrı'nın bedenselleşmiş hali olarak kabul edilen İsa'nın yeryüzündeki yansımasıdır ve onun otoritesi bu temele dayanır. İsa'nın hayatı, kilisenin hayatı ile eşdeğer görülür. İsa, kilisenin dışında herhangi bir faaliyetle ilişkilendirilmemiştir. Bu sebeple kilise, yalnızca kanun koyan değil, aynı zamanda ilahi otoritenin de temsilcisidir. Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın vahyinin yazılı bir biçimi olarak, kilisenin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak

kilise, Kitab-ı Mukaddes'i kendi geleneğiyle bütünleşmiş bir yapı olarak görerek onu kiliseden bağımsız bir otorite olarak değerlendirmemiştir (Hromadka, 1969, s. 245).

Ortodoks kilisesinin vahiy anlayışını daha iyi anlamak için, kilisenin gelenek anlayışına da dikkat etmek gerekir. Ortodokslara göre gelenek, Kutsal Ruh'un sürekli rehberliğini ve Tanrı'nın vahiy sürecindeki yönlendirmesini ifade eder. Bu nedenle gelenek, Kitab-ı Mukaddes'in yalnızca bir tamamlayıcısı değil, aynı zamanda onun bütünleyici bir unsuru olarak görülür. Kutsal kitap, kilise geleneğinin sadece bir parçasıdır; bu geleneğin tamamını ifade etmez, fakat onun ayrılmaz bir bileşenidir (Aydın, 1998, s. 354).

Gelenek kavramı, Kitab-ı Mukaddes, konsil kararları, akideler, kanonlar, kilise babalarının yazıları, ibadet, dua ritüelleri ve ikonaları içeren bir bütün olarak anlaşılmaktadır. Ortodoks inancında, Kitab-ı Mukaddes'in otoritesi ve değişmezliği kesin bir şekilde kabul edilir. Buna göre gelenek, Kutsal Ruh'un sürekli yönlendirdiği, canlı bir süreçtir ve Mesih'le yakınlaşmanın bir yolu olarak görülür (Aydın, 1998, s. 351).

Kilise üyeleri, İsa'nın bedenini temsil eder ve ibadet sırasında tanrısallaşmış İsa'ya katılmayı hedeflemektedir. Bu katılımda, Kutsal Ruh'un rolü büyüktür. Tanrı'nın ilahi kelamı, Mesih'in insanlık üzerindeki etkisi sayesinde, bireylerin kalplerinde somut bir anlam bulmaktadır (Ekümenik Patrik Hazretleri I. Bartholomeos, 2016, s. 64, 79).

Kilise, işlev gören bir organizma olarak tasvir edilir. Kilise hem tarihsel hem de maddi unsurları kullanarak, insanları tarih ötesi bir kadere hazırlar. Kilisenin temel işlevlerinden biri litürjidir. İbadet, yalnızca konuşma veya dua değil; hareket, müzik, mimari ve renklerin de bir araya geldiği, maddi ve manevi bir yaratım sürecidir. Ortodoks ibadetinde, bu unsurlar, kişinin ibadete tüm duyularıyla katılımını sağlamak için etkin bir şekilde birleştirilmiştir. Resim, mimari, dil, müzik ve jestleri kapsayan bu ibadet anlayışı, katılımcının ruhsal ve fiziksel boyutlarıyla aktif olmasını hedefler. Bu bakış açısından hareketle Doğu Ortodoks Kilisesi'nde ikonografi sanatı, yalnızca süsleme amaçlı bir sanat değil, manevi ve kutsal bir işlevi olan ayinsel bir gelenektir. Böylece bu sanatsal yaklaşımla, kiliseler, yalnızca estetik olarak çekici bir alan yaratmayı değil, aynı zamanda inananları ikonalar ve diğer sanatsal öğelerle mistik bir inanç yolculuğuna taşımayı amaçlamıştır. İlahi müzik, mimari ve ikonografi gibi unsurlar, bu manevi deneyimi zenginleştiren araçlar olarak görülmüştür (Asselt vd., 2007, s. 10).

Kiliseler, Hristiyanların ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak ve onları dini inançlarda eğitmek gibi ulvi bir misyon üstlenmişlerdir. Kutsal amaçlar doğrultusunda yapılan bağışlarla elde edilen mülk ve paralar, rahiplerin ibadet yerlerini süsleyen mozaik ve fresklerin günümüze kadar

ulaşmasını sağlamıştır. Bağışlar sayesinde manastırlar zamanla güçlenmiş ve zenginleşmiştir. Ancak bu zenginlik, yalnızca imparatorların desteğine dayanmakla kalmamış, aynı zamanda köylü ailelerin Ortodoks inancına olan bağlılıklarıyla da güçlenmiştir. Bu durum, Bizans'a özgü bir olgu olarak halkın dini bağlılıklarının önemli bir yansımasıdır (Herrin, 2020, s. 84-85).

Devletin mali ve siyasi krizlerle boğuştuğu dönemlerde bile kiliseler ve manastırlar, ekonomik güçleriyle öne çıkmıştır. Zamanla imparatorluğun kontrol edemediği bir yapıya dönüşerek tarım, ordu gibi alanlarda devlet otoritesini zayıflatan olumsuz etkilere yol açmıştır (Levtchenko, 2007, s.169-170).

V. ve VII. yüzyıllar arasında Bizans'ta kilise ve manastırlar önemli bir gelişim göstermiştir. Bu yapılar giderek daha fazla insanın sığındığı yerler haline gelmiştir. Bu dönemde, yalnızca başkentteki papaz ve keşiş sayısının 100.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Kiliseler, imparatorlar için halk üzerinde otorite sağlama noktasında kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, halkın desteği ve manevi otorite sayesinde güçlenen manastırların kontrol dışına çıkma potansiyeli, devlet için endişe verici bir durum olmuştur. İkonoklast imparatorlar, bu yapıları ileride bir tehdit unsuru olarak öngörmüş ve bu nedenle tasvir karşıtı politikalarını bir silah olarak kullanmışlardır. Kilise, bu politikalara karşı duruş sergilemiş ve imparatorlarla doğrudan çatışmayı göze almıştır. Buna rağmen, kiliselerin Bizans'taki Hristiyan kültürünün ve toplumsal düzenin en güçlü yapı taşlarından biri olduğu gerçeği değişmemiştir. Kiliselerin, imparatorlarla olan iş birliği ve zaman zaman gerginleşen ilişkileri, Bizans toplumunun hem dini hem de siyasi yapısında derin bir iz bırakmıştır (Herrin, 2020, s. 80).

İmparatorlar, kilise yöneticilerinin görevlerine zaman zaman müdahale etmişlerdir. İlk dönemlerde papalar, imparatorlarla mümkün olduğunca çatışmadan kaçınmaya özen göstermiştir. Ancak imparatorlar, kilise liderlerini uygun görmedikleri durumlarda görevden almakta tereddüt etmemiş ve kilise üzerindeki kontrolü sağlamak için bu tür adımları atmaktan çekinmemişlerdir (Jugie, 1978, s. 8).

4. I. İKONOKLAZM DÖNEMİ (726-787)

4.1. III. Leon (İsauryalı) (717-741)

II. Ioustinianus döneminde devlet görevlerinde yer almaya başlayan III. Leon, daha sonraki imparatorlar zamanında Kafkasya Bölgesi'ne uzun bir sefer düzenlemiş ve buradaki başarılarının ardından II. Anastasios'un imparatorluk döneminde Anatolikon Themasının strategosu olarak atanmıştır. III. Theodosius döneminde Leon'un konumu artık sıradan bir strategos değil, çok daha etkili bir askeri güç odağındadır.

III. Leon imparatorluk tahtını ele geçirmeye dair planlarında, kendisiyle ittifak kurmak amacıyla Armeniakon theması strategosu ile kızı Anna'yı evlendirmiş ve böylece III. Theodosios'a karşı bir isyan başlatabilmiştir. Ancak bu isyan, yalnızca Leon ile Theodosios arasında değil, Anatolikon ve Armeniakon themaları ile Opsikion theması arasında bir güç mücadelesinin yansımasıdır. İmparatoru destekleyen Opsikion theması mağlup olunca Leon'un önünde engel kalmamış, imparator III. Theodosios ve oğlunu esir aldıktan sonra, bir anlaşma yaparak onların can güvenliğini sağlamış ve Efes'te keşiş olarak yaşamalarına izin vermiştir. 25 Mart 717 tarihinde başkente giren Leon, Ayasofya'da düzenlenen bir törenle imparatorluk tacını giymiştir. Böylelikle Bizans'ta 32 yıl süren taht kavgaları ve siyasi kaos sona ermiştir. II. Ioustinianus'tan sonra hanedansız geçen süreçte Bizans, yedi kez hükümet değişikliği yaşamıştır. Ancak III. Leon ile birlikte tekrar istikrarlı bir yönetim dönemi başlamış, aynı zamanda Suriye Hanedanı adıyla bilinen yeni bir hanedanlık kurulmuştur. III. Leon, oğlu IV. Konstantinos, torunu IV. Leon, İrene ve torununun oğlu VI. Konstantinos'un Bizans tahtında yer aldığı bir sürecin öncüsü olmuştur. Suriye Hanedanı, 85 yıl boyunca Bizans İmparatorluğu'nu yöneterek siyasi istikrarın temellerini atmıştır (İnce, 2016, s. 1219).

III. Leon, oldukça yetenekli ve doğu dünyasını yakından tanıyan bir liderdir. II. Ioustinianus döneminde, Suriye ve Kafkasya'daki tampon devletlerle (özellikle Alanlar, Abhazlar ve Ermeniler) ilişki kurması için görevlendirilmiştir. Bu görevinde, zaman zaman bu halkları birbirlerine karşı kıskırtarak, zaman zaman da Araplara karşı bir muhalefet oluşturacak ittifaklar geliştirerek başarılı bir diplomasi yürütmüştür. Bu tür görevler, Leon'un doğrudan yeteneklerini gösterdiği ve yıllarca başarıyla sürdürdüğü alanlar arasındadır (Norwich, 2013b, s. 284).

Alanlar, Abhazlar ve Araplar konusundaki bu deneyimleri, III. Leon'u Bizans'ın içinde bulunduğu siyasi bunalım döneminde önemli bir diplomasi figürü haline getirmiştir. Siyasi

yetenekleri sayesinde, bu bunalımlarla mücadelede ihtiyaç duyulan lider konumuna yükselmiştir (Jenkins, 1993, s. 64).

III. Leon, Arap kültürünü ve psikolojisini derinlemesine anlamış, akıcı bir şekilde Arapça konuşabilmiştir. Araplarla olan ilişkilerindeki başarılı manevraları sayesinde dikkat çekmiştir. Onun Araplara olan bu hâkimiyeti, bazı çevreler tarafından eleştirilmiş ve “Sarakenofron” (Arap dostu veya Müslüman gibi düşünen kişi) lakabıyla anılmasına neden olmuştur. Ayrıca, bu özelliği sebebiyle Araplara destek sağlamakla suçlanmıştır (Ostrogorsky, 2011, s. 150; Köroğlu, 1994, s. 151).

III. Leon’un ikonoklazmın ortaya çıkışındaki rolünü kesin bir şekilde değerlendirmek, bu reformun tamamen onun eseri olup olmadığını ya da halk desteğiyle mi şekillendiğini söylemek zordur. III. Leon, Germanikeia (Maraş) doğumludur ve bu sebeple Arap sınırına yakın bir bölgede, yoğun olarak Süryanice konuşulan bir ortamda büyümüş olmalıdır. Doğulu geçmişinin, onun dini anlayışı üzerinde etkili olduğu varsayılabilir (Bryer ve Herrin, 1977, s. 2).

Bu bölgedeki yaygın inançlardan biri olan Monofizitlik, yaratıcıyı tek bir ilahi doğaya sahip olarak görmüş ve bu ilahi doğayı bir resim ya da tasvirle sınırlandırmanın dinsizlik olduğuna inanmıştır. III. Leon’un Monofizitlerin etkili olduğu bir coğrafyada doğup büyüdüğü ve bu düşüncenin onun dini anlayışında izler bıraktığı düşünülebilir. O dönemin şartlarında, bu zihniyetin hem onun hem de oğlunun ikona karşıtı politikalara olan bakış açısını şekillendirmiş olabileceği söylenebilir (Theophanes, 1982, s. 81). III. Leon’un Doğulu geçmişi ve ikonalara karşı Monofizit yaklaşımların etkisi, ikonoklazmın ortaya çıkışındaki önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

4.1.1. Araplarla mücadeleler

Leon, imparator olarak tahta çıkar çıkmaz, Konstantinopolis’e doğru yaklaşan Arap kuşatmasına karşı hazırlıklara hızla başlamıştır (Herrin, 2020, s. 161).

Arap ordusu, Mesleme komutasında Bergama’dan harekete geçmiş ve Çanakkale Boğazı’nı geçerek İstanbul surlarına kadar ilerlemiştir. 1800 gemiden oluşan geniş çaplı bir Arap donanması, şehri çevreleyerek kuşatma altına almıştır. Bu uzun süren kuşatma sırasında Bizans ordusu, bütün saldırılara karşı direnç göstermeyi başarmıştır. Sert geçen kış mevsimi, Arap ordusunun hareket kabiliyetini kısıtlamış ve kuşatma onlar için daha zorlu hale gelmiştir. Ayrıca, Arap ordusunun amirallerinden birinin ölümü, onların moralini ciddi şekilde sarsmıştır. Bunun

yanı sıra, Bizans Devletinin Rum ateşi adıyla tanınan güçlü silahı Arap ordusunu manevi olarak da olumsuz yönde etkilemiştir (Bailley, 1946, s. 158).

Arapların Konstantinopolis'i ele geçirme atılımı Bizans surlarının gücü karşısında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 717-718 kışının şiddetli koşulları, Arap ordusunda büyük kayıplara neden olur ve kıtlık, bu zor kışı daha da çekilmez hale getirmiştir. Araplar bu süreçte hayatta kalabilmek için binek hayvanlarını yemek zorunda kalmışlardır. İlk kez bu kuşatma sırasında Haliç'e zincir gerilmiş ve Araplar ciddi kayıplar vermiştir. Ayrıca, Bizans'ın Bulgarlarla yaptığı bir anlaşma sayesinde, Araplar aynı zamanda arkadan Bulgar baskısına maruz kalmıştır. Leon, Arap psikolojisini derinlemesine bilmesinden dolayı bu kuşatma sırasında Arapları geri püskürtmeyi başarmış ve büyük takdir toplamıştır. Leon'un başarılı stratejileri sayesinde Bizans, bu kuşatmayı atlatarak ciddi bir tehditten kurtulmuştur. Ağustos 718'de sona eren bu kuşatma, Arapların Bizans topraklarından tamamen çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olay, İslam'ın Avrupa'da yayılmasının durdurulduğu önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir (Ostrogorsky, 2011, s. 146; Levchenko, 2007, s. 169; Norwich, 2013b, s. 285).

Bu zafer, Bizanslılar tarafından yalnızca askeri bir başarı olarak değil, aynı zamanda Tanrı'nın lütfu ve ilahi bir müdahale olarak görülmüştür. Halk, bu zaferi hem dini hem de milli bir bayram olarak benimsemiş, her yıl düzenli olarak anma törenleri gerçekleştirmiştir (Herrin, 2020, s. 162).

İmparator III. Leon, 717 yılında gerçekleşen ve Arapların İstanbul surlarına yönelik saldırısını püskürttüğünde, Patrik bu zaferi tümüyle ilahi bir varlığın aracılığıyla kazanıldığını ve özellikle Bakire Meryem'in koruyuculuğu sayesinde gerçekleştiğini dile getirmiştir (Cormack, 1985, s. 107).

VII. ve VIII. yüzyılların başlangıcında, ikonaların *palladion*⁵ olarak sıkça kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu ikonalar, şehirlerin manevi koruyucuları olarak kabul edilir ve özellikle savaş dönemlerinde önemli bir işlev üstlenir. Şehir surlarının çevresinde özenle düzenlenen törenlerle ikonaların kutsal gücü vurgulanır, kuleler ve kapılar dini sembollerle süslenerek korunma ritüelleri gerçekleştirilmektedir. Ancak, alınan bu tüm önlemlere rağmen, bazı şehirlerin Araplar tarafından ele geçirilmesi engellenememiştir. Bu tür olaylar, ilahi

⁵ Palladion kelimesi yaygın olarak Antik ve efsanevi Truva kentinin kalesinde bulunduğu inanılan kentin koruyucusu Pallas Athena'nın sağ elinde mızrak, sol elinde ise kalkan tutar hâlde, zafer tanrıçası Nike ile kabartma heykeli veya resmini tanımlamaktadır. Kelime anlamı olarak kutsal ve koruyucu olan ve çok sıkı korunan anlamında kullanılmıştır.

hoşnutsuzluk fikrini akıllara getirmiş ve yaşanan başarısızlıkların dini bir sorgulamaya yol açtığı düşünülmüştür (Iconoclasm, 1975, s. 3).

Leon döneminde, siyasi istikrarsızlıkların yanı sıra taht kavgalarıyla karmaşık bir tablo oluşur. Bu süreçte, Arap ordularının Konstantinopolis kapılarına kadar dayanması ve Araplarla süregelen çatışmalar, Bizans İmparatorluğu'nun savunma stratejilerinin güçlendirilmesine odaklanmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde, Bizans halkı, kazandıkları zaferleri Tanrının bir lütfu olarak görmektedir. Aynı zamanda geçmişte Pers İmparatorluğu'na karşı elde edilen başarıların tanrısal yardım sayesinde mümkün olduğuna inanmaktadır. Ancak bu kez zaferlerin Araplardan yana dönüyor olması, toplumu kendi yetersizlikleri karşısında ilahi bir açıklama beklemeye sevk etmiştir. Öte yandan, 726 yılında Ege Denizi'nde meydana gelen volkanik bir patlama sonucu, bugün Santorini diye bilenen bölgede Thira ve Thirasia adaları ortaya çıkmıştır. Leon'un danışmanları bu olayı putperestlikten uzaklaşılması için Tanrının bir işareti olarak yorumlamış ve ikonaların yasaklanması gerektiği görüşünü benimsemiştir. İkonaların yasaklanmasında, Emevi hükümdarı Halife Yezid'in 722-723 yıllarında Hristiyan sanat eserlerinin yok edilmesini emretmesi bir diğer etmen olarak görülmüş, Leon'un da aynı düşünceden esinlendiği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Leon, ilahi desteği kazanmak amacıyla bu uygulamaları hayata geçirmiş ve hatta Arap zihniyetine yakın olmakla eleştirilmiştir. Bu tutum, dönemin siyasi ve dini anlayışlarının ortak bir ürünü olarak değerlendirilmektedir (Herrin, 2020, s. 161-163).

Başkentin, Araplar tarafından bir kez daha kuşatılması mümkün olmamıştır. Ancak Bizans ve Araplar arasındaki mücadele Anadolu'da hız kesmeden devam etmiştir. 720 yılından itibaren Araplar her yıl Anadolu'ya düzenli olarak yeni akınlar gerçekleştirmişlerdir. 723-724 yıllarında Konya düşerken, 727 yılında Araplar başkente sadece altmış mil kadar yaklaşabilmiştir. İznik'i kuşatılmış ve Amorion'yi ele geçirmişlerdir. Ancak 740 yılına gelindiğinde, III. Leon döneminde Amorion yakınlarında elde edilen büyük bir zafer, Arap ilerleyişine son vermiştir (Ostrogorsky, 2011, s. 146; Iconoclasm, 1975, s. 2; Ostrogorsky 1969, s. 146).

Araplar, elli yılı aşkın bir süre boyunca Anadolu'ya aralıksız akınlar düzenlemiştir. Bu akınlar büyük yıkımlara neden olmuş olsa da Araplar daimî bir üstünlük sağlayamamışlardır. Bunun temel sebebi, bu coğrafyada kalıcı bir varlık oluşturamayıp, ortama uyum sağlayamamalarından kaynaklanmaktadır. Araplar, bölgeye çok yönlü olarak entegre olamadıkları için burada sürekli bir hâkimiyet tesis edememişlerdir (Jenkins, 1993, s. 64).

III. Leon, tahtta kaldığı süre boyunca Araplarla sürekli savaş hâlinde olmuş ve onlara karşı Bulgarlar ve Hazarlarla ittifak yaparak mücadele etmiştir. Ölümünden önce Arapları

Anadolu'dan çıkarmayı başarmış gibi görünse de bu dönemde yaşanan savaşlar hem Bizans hem de Araplar için nihai bir zafer getirememiştir. Bu süreçte ne Bizans Kudüs'ü Araplardan geri almayı başaramamış ne de Araplar Konstantinopolis'i ele geçirebilmiştir. Bizans tahtında hak iddia eden II. Ioustinianus'un Bulgarların korumasına girmesi ve III. Leon'un Konstantinopolis kuşatmasında Bulgarların desteğini alması gibi olayların ardından yaklaşık otuz yıl boyunca Bulgarlarla ilgili Bizans kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır (Vasiliev, 1943, s. 301, 303).

Öte yandan, siyasi parçalanma nedeniyle farklı gruplara ayrılmış Slavların imparatorluk topraklarına yerleşmeleri büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Slav sorunu, III. Leon'un ölümünden yaklaşık 120 yıl sonra daha da belirgin bir hâl almıştır. Slavlaşan Bulgar devleti, Batı'da Franklar ve Bizans arasında, Doğu Avrupa'nın en güçlü askerî güçleri arasında tampon bir bölge konumuna gelmiştir. Bu süreç, bölgedeki siyasi ve askerî dengeleri derinden etkilemiştir (Gregory, 2008, s. 211).

III. Leon, devlet yönetiminde tepeden tırnağa reform yapmayı hedefleyen ve büyük ölçüde bu hedefinde başarıya ulaşan bir hükümdar olarak tarihe geçmiştir. Onun dönemi, Bizans'ın en yenilikçi devrelerinden biri olarak kabul edilir. Reformlarının temel amaçları arasında batıl inançların etkisizleştirilmesi, aristokrasinin ve kilisenin imparatorun mutlak otoritesine boyun eğmesi, laik eğitimin desteklenmesi ve manastırcılığın kontrol altına alınması yer almaktadır. Bu düzenlemeler hem ekonomik hem de manevi gerekçelerle yapılmıştı. Ayrıca, silahlı kuvvetlerin yeniden disipline edilmesi ve tarımsal faaliyetlerin yeniden canlandırılması da bu reform hareketlerinin bir parçasıdır. III. Leon, taşra bölgelerinde anlaşılabilir ve uygulanabilir medeni, cezai, ticari ve kırsal kanunlar ilan ederek halk arasında düzeni sağlamayı hedeflemiştir. Onun döneminde pek çok köklü değişiklik hayata geçirilmiştir (Theophanes, 1982, s. 68-70; Jenkins, 1993, s. 68).

4.1.2. III. Leon'un ikonakırıcılık hamleleri öncesi aldığı önlemler

İkonakırıcılık hareketinin ortaya çıkışında önemli bir diğer unsur, thema sisteminde görev alan askerler arasındaki rekabet ve Müslüman Araplara karşı alınan yenilgiler olmuştur. III. Leon'un ordunun desteğini kazanma ihtiyacı da bu sürecin temel etkenlerinden biridir. Anadolu'da tasvir düşmanlığı, Müslüman Araplara karşı alınan yenilgilerin ardından Anadolu themalarındaki askerlerin moralini sarsmış ve onların tasvirlere karşı düşmanca tutumlarını daha da pekiştirmiştir. Özellikle Opsikion Theması ile Anatolikon Themasındaki askerler arasında bu durum daha şiddetli bir şekilde hissedilmiştir (Etlik, 2019, s. 37).

III. Leon'un ikonakırıcı düşüncelerinin sosyolojik temelleri, doğduğu çevrenin yanı sıra Anadolu'daki gelişmelere de dayanmaktadır. İslam dünyasına yakın olan Anadolu'nun doğu bölgelerinde yaşayan topluluklar, ikonalara karşı daha düşmanca bir tutum sergilemişlerdir. Özellikle Asyalı olan III. Leon'un, "Bilhassa Asya'da, tasvirlerle düşmanlık güç kazanmıştı" fikrine katıldığı ve bu görüşleri paylaştığı belirtilmektedir (Diehl, 2006, s. 67).

Leon'un reform çabaları, thema sistemini zayıflatmadan bireysel komutanların yetkilerini sınırlandırmayı amaçlamıştır. Anatolikon Themasının boyutlarını küçülterek bunu başaran Leon, bu prestijli birimi daha yönetilebilir hâle getirmiştir. Thrakesion Theması'nı, güneydeki Kıbrıs ve Kıbrıs bölgesine ayırarak yeni düzenlemeler yapmıştır. Daha sonra V. Konstantinos'un da bu modeli örnek alarak Opsikion'u iki ayrı birim hâline getirip Orta Anadolu Theması'nı oluşturduğu kaydedilmiştir (Bryer and Herrin, 1975, s.18; Bkz. Ek 42).

4.1.3. III. Leon'un ikonoklast hamlelerinde yaşanan doğal afetlerin etkisi

III. Leon, ikonaların yok edilmesini bir zorunluluk olarak görmeye başlamış ve bu tutumu, imparatorluğun dini öğretilerinin daha sıkı bir şekilde uygulanması gerektiği kararına varmasına yol açmıştır. İkonodüller, bu durumun dindar kesim üzerinde baskı kurduğunu düşünerek rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Onlara göre, imparatorun bu yaklaşımı, felaketlerin ve sıkıntıların temel nedeni olmuştur. Bu zorlukların imparatorun dini tutumunun Tanrı'nın gazabını çekmesiyle ortaya çıktığına inanmışlardır. Leon'un, Tanrı'ya karşı bir duruş sergilediğini ve dine aykırı bir yönetime imza attığını savunmuşlardır. Onlara göre, bu sapkın eylemlerin bir sonucu olarak, bazı cezalar ve sıkıntılar kaçınılmaz olmuştur. İkonodüller, Leon'u ve onun destekçilerini "zalim bir yönetici ve kutsal ikonaları küçümseyen suç ortakları" olarak nitelendirmiştir (Nikephoros, 2023, s. 82-83).

741 yılında meydana gelen deprem ve 747 yılındaki veba salgını, ikonoklastlar tarafından Tanrı'nın öfkesinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Özellikle 726 yılında Girit Denizi'nde bulunan Thira ve Thirasia adaları civarında, deniz derinliklerinden kaynaklanan büyük bir volkanik patlama gerçekleşmiştir. Bu olay sonucunda, çeşitli kaya parçalarının karaya fırlaması ve suyun sıcaklığının aniden yükselmesi gibi sıra dışı ve korkutucu doğa olayları yaşanmıştır. İmparator, bu felaketleri ilahi bir uyarı olarak görmüş ve bu olayların sebeplerine yönelik sorgulamalar, dini bir çerçevede ele alınmıştır. Halkın yanlış inançlara yönelmesi ve ikonalara tapması, Tanrı'nın gazabını çeken nedenler arasında sayılmıştır. 541 yılında başlayan şiddetli veba salgını, imparatorluğu derinden etkilemiş ve bu hastalık, özellikle VI. yüzyılın ortalarıyla VII. ve VIII. yüzyıllarda ciddi nüfus kaybına sebep olmuştur. Salgın, Bizans İmparatorluğu'nda

sosyal ve ekonomik yapıyı büyük ölçüde sarsmış ve dini görüşlerin sertleşmesine zemin hazırlamıştır (Herrin, 2020, s. 48).

Bazı insanlar, mümkün olduğunca uzak bölgelere kaçarak hayatta kalmayı başarmış olsa da bu süreçte bölgenin nüfusu ciddi ölçüde azalmıştır. Hayatta kalanlar, ölümlerin cesetlerini ortadan kaldırmak için insan gücünün yetersizliği karşısında farklı çözümler üretmeye çalışmışlardır. Hayvan yetersizliği nedeniyle ölümler, elle çekilen arabalar icat edilerek taşınmışlardır. Mezarlıklara defnedecek yer kalmayınca sonunda cesetler, boş su depoları ve tarlalar gibi rastgele yerlere bırakılmış bu alanlar da cesetlerle dolarak kullanılamaz hale gelmiştir. Salgın ve ölümler, sadece toplumu değil, çevreyi ve tarım faaliyetlerini de büyük bir çıkmaza sürüklemiştir (Nikephoros, 1990, s. 216).

Kitab-ı Mukaddes'e göre, Tanrı, İsrailoğulları'nın kendisine itaat etmediği durumlarda onlara çeşitli uyarılar göndermiştir. Bu uyarılar, düşman saldırıları, hastalıklar ve doğal afetler şeklinde tezahür etmiştir. Bizanslılar, başlarına gelen felaketleri genellikle işlenilen günahların bir sonucu olarak değerlendirmiş Tanrı'nın gazabını üzerlerine çektiklerine inanmışlardır. Genel olarak Orta çağ insanların büyük bir kısmı, doğa olayları ve olağanüstü durumların Tanrı'nın kendilerine gönderdiği bir mesaj olarak yorumlamıştır. Bu düşünceye göre, Tanrı'nın öfkesi, insanların itaatsizliği ya da doğru yoldan sapmasıyla ilişkilendirilip doğal afetler ise bu öfkenin bir tezahürü olarak görülmüştür. Genellikle Tanrı'nın halkına ders vermek için bu tür olayları birer uyarı olarak kullandığına inanılmıştır (Karlin-Hayter, 2002, s. 155).

4.1.4. III. Leon'un ikonoklast hamlelerine islamiyetin etkisi

İkonoklazm hareketinin siyasi boyutunda, Müslüman Arapların Bizans topraklarına yönelik faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. İslamiyet'in temelinde bulunan ve dini yayma amacı güden cihat anlayışı, Arabistan'dan başlayarak İslam coğrafyasının genişlemesiyle Bizans sınırlarına kadar ulaşmıştır. Bu süreçte İslamiyet'in siyasi etkisi, 661-750 yılları arasında Emeviler döneminde belirginleşmiştir. Özellikle İslam'ın merkezi olan Medine'den, Şam'a taşınan Emeviler, Bizans'a yakın bir siyasi ve kültürel rekabet ortamı yaratmıştır. Emeviler döneminde İslamiyet, putperestliğe karşı tasvir kullanımını kesin bir şekilde reddetmiş, bu anlayış Bizans'ın ikonoklazm politikalarını etkilemiştir. III. Leon'un Anadolu'nun doğusunda askerlik yaptığı dönemde Müslümanlarla sık temas kurmuş olması, bu düşünce sistemine aşinalık kazanmasına olanak sağlamıştır. Halife I. Velid'in döneminde (705-715) yapılan Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra ve Şam'daki Emeviye Camii'nin dekorasyonlarında İslam sanatı

öne çıkmıştır. Bu yapılarda, Kur'an ayetlerinin yanı sıra bitki motifleri ve soyut semboller gibi insan figürlerinden arındırılmış unsurlar kullanılmıştır (Etlik, 2019).

Emevi Halifesi II. Yezid (720-724), hâkimiyeti altındaki Hristiyan kiliselerinde bulunan tüm ikonaların ortadan kaldırılmasını emreden bir ferman yayımlamıştır (Asselt, 2007, s. 19). Bu emir, dönemin dini ve siyasi anlayışına uygun olarak, İslamiyet'in tasvir karşıtı tutumunu yansıtmakta ve halifenin bu doğrultudaki kararlılığını göstermektedir. 723 yılında Halife Yezid, ciddi bir hastalığının Tiberili bir Yahudi büyücü tarafından iyileştirilmesinin ardından, büyücünün önerisiyle topraklarında yer alan kilise, pazar yeri ve evlerdeki Hristiyan ikonalarının derhal yok edilmesini emreden bir ferman yayımlamıştır (Norwich, 2013b, s. 288). Bu emir, dönemin tasvir karşıtı anlayışını güçlendirse de Leon, ilk başlarda bu emirlere karşı tarafını ve fikirlerini ortaya koymamıştır. Hatta bu karanlık dönemde Konstantinopolis'te de benzer taleplerin dile getirildiği ve imparatorun bazı adımlar atmasının beklendiği bildirilmiştir. Özellikle yüzyılın başlarından itibaren, ikonaların aşırı şekilde yüceltilmesi ve kutsallaştırılması, halk arasında bir kült oluşumuna yol açmıştır. Kutsal tasvirlerle açıkça tapınılır boyuta gelmiş ve bu durum, geleneksel Hristiyan öğretileri içinde bile sorun teşkil etmiştir. Anadolu bölgesindeki Monofizit piskoposların, ikonaların aleni putperestlik sayıldığı görüşünü benimsemesi, bu tasvir düşmanı düşünceleri daha da güçlendirmiştir. Söz konusu bölge, putperestlik karşıtı görüşleriyle dikkat çekerken, Leon'un bu düşüncelere başlangıçta doğrudan bir eğilimi bulunmadığı görülmektedir. Öyle ki Konstantinopolis kuşatması sırasında halkın desteğini sağlamak amacıyla, ikonaların etkisinden faydalanmıştır. Özellikle "Hodegetria"⁶ adı verilen bir ikonayı kullanarak kuşatmacıların karşısında şehrin korunması için mesajlar vermiştir. Bu ikonayı şehrin surlarında sergileyerek askerlerine cesaret aşılamaya çalışmıştır. Ancak aynı dönemde, bazı din adamları İsa'nın Emirlerine aykırı davranıldığını ve ikonaların bu yasaları çiğnediğini vurgulayan konuşmalar yaparak, ikonaların etkisini zayıflatmaya çalışmışlardır. Bu durum, tasvir karşıtı hareketlerin güçlenmesine zemin hazırlamış ve ikona kültürünün sorgulanmasına yol açmıştır (Norwich, 2013b, s. 288)

Halife Yezid'in 723 yılında yayımladığı ferman, İmparator III. Leon'un Bizans topraklarındaki ikonalar karşıtı ilk adımını atmasına zemin hazırlamış ve bu eylem 726 yılında gerçekleşmiştir (Jenkins, 1993, s. 82).

III. Leon, tasvirlerle karşı açık bir duruş sergilediği bu kararından bir süre önce başkentte kalmış ve Anadolu'daki tasvir karşıtı piskoposların etkisi altında şekillenmiş bir bakış açısını

⁶ Hodegetria: Theotokos (Tanrı'nın annesi) olarak tanımlanan Meryem'in Çocuk İsa'yı yanında tutarken onu insanlığın kurtuluş kaynağı olarak işaret ettiği tasvirdir. Kelime olarak "yolu işaret eden" anlamına gelir.

benimsemiştir. Ancak bu durum, sadece dini bir motivasyonun değil, aynı zamanda dönemin siyasi ve toplumsal koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İmparatorun, dini resimlere duyulan aşırı bağlılığı Tanrı'nın gazabını çağırdığına inandıkları ve bu durumun da şiddetli bir depremin ilahi bir işaret olduğu yönünde düşünülmektedir. Bu olay, Leon'un tasvir karşıtı politikasını daha güçlü bir şekilde uygulamasına neden olmuş ve Bizans tarihinde önemli bir dönüm noktası yaratmıştır (Ostrogorsky, 2011, s. 151).

Bizans İmparatoru III. Leon, ikonaların putperestlik derecesinde saygı gördüğünü gerekçe göstererek, bu durumu ortadan kaldırmak için bir ikonoklazm fermanı yayımlamış ve kararını mühürlemek adına bir ekümenik konsil toplamayı taahhüt etmiştir. (Asselt, 2007; Bryer ve Herrin, 1977, s. 19).

Doğu vilayetlerinde yetişmiş olan ikonoklast imparatorlar, bölgenin dini geleneklerine oldukça aşinadır. Bu geleneklerin etkisiyle şekillenmişler ve bu anlayışı samimi bir şekilde içselleştirmişlerdir. Tahta çıktıklarında da bu dini telakkileri siyasi politikalarına taşımışlardır. Sıklıkla iddia edildiği gibi, bu imparatorlar ne dinsiz ne de rasyonalistti. Aksine, derin bir iman sahibi oldukları ve manevi değerlere sıkı sıkıya bağlı kaldıkları görülmektedir. Temel hedefleri, zamanla yozlaşmış inanç biçimlerini temizlemek, yanlış dini pratiklerden arındırılmış bir saflığı yeniden tesis etmektir. Onlara göre tasvirlerle tapma eylemi, putperestliğin kalıntılarından biri olarak görülmektedir. Bu nedenle, Hristiyan dinine özgü eski saflığı yeniden kazandırmak adına, kutsal eşyalara yönelik bu tür tapınma biçimlerini tamamen ortadan kaldırmayı gerekli bulmuşlardır (Vasiliev, 1943, s. 324; Bkz. Ek 43).

Tüm bu nedenler doğrultusunda, III. Leon, ikonoklazm hareketinin ilk somut adımını atarak, Halki Kapısı'nda bulunan İsa tasvirini kaldırma emrini vermiştir. Bu hareket, Bizans'ta ikonoklazmın başlangıcını simgeleyen önemli bir olay olarak kabul edilmektedir.

4.1.5. III. Leon'un ikonoklazm politikası ve ilk müdahaleleri

III. Leon, imparatorluk gücünü tam anlamıyla sağlamlaştırmak ve otoritesini pekiştirmek için dini alanda da etkisini göstermesi gerektiğine inanıyordu. Bu doğrultuda, Sicilya ve Güney İtalya'da bulunan bazı papalık mülklerine el koyarak, bu bölgelerdeki kilise yargısını Konstantinopolis Patrikhanesi'ne devretmiştir. Ancak Leon'un esas dikkat çeken hamlesi, dini tasvirler üzerine yoğunlaşan tartışmalarda aldığı net tutumla ortaya çıkmıştır. İkonoklazmın kıvılcımını ateşleyen bu hareket, Bizans'ın dini ve siyasi yapısında önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. 726 yılında, Leon'un ikona karşıtlığı daha somut bir adım haline gelmiştir. Hz. İsa ve diğer dini figürlerin resim ve heykellerinin ibadet amacıyla kullanılmasını yasaklamış ve

bu tasvirlerin imhasını emretmiştir. Bu kararın bir simgesi olarak, Konstantinopolis'te sarayın Halki Kapısı üzerinde yer alan büyük boyutlu Hz. İsa tasvirinin kaldırılmasını istemiştir. Leon, bu görevi yerine getirmek için şehrin en ünlü ve büyük İsa ikonasını hedef almıştır. Bir grup asker göndererek bu tasvirin kaldırılmasını sağlamış ve yerine bir Haç simgesi yerleştirilmesini emretmiştir (Cormack, 2000, s. 107; Bryer ve Herrin, 1977, s. 1; Cormack, 1985, s. 107).

İkonoklazm hareketi, Leon'un bu hamlesiyle yalnızca dini bir tartışma olmaktan çıkarak, imparatorluk siyasetinin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Özellikle Haç simgesi, ikonoklastlar için büyük bir değer taşımış ve dini tasvirlerden arındırılmış bir kilise dekorasyonu anlayışı hâkim olmuştur. Sarayın Halki Kapısındaki İsa ikonasının yerine Haç'ın getirilmesi, bu anlayışın bir simgesi olarak kabul edilmiş ve ikonoklast politikaların güçlü bir başlangıç noktası olmuştur (Bryer ve Herrin, 1977, s. 19).

III. Leon, halkın yönetim sürecine dahil edilmesi gerektiğine inanarak, halk temsilcilerini imparatorluk toplantılarına davet etmiştir. Oğlu V. Konstantinos da halkın desteğini kazanmak amacıyla kamuoyunu şekillendirme fırsatlarını değerlendirmiş, saray yerine hipodromda bu temsilcilerle bir araya gelmiştir. III. Leon ve V. Konstantinos'un imparatorluk adına yürüttükleri mücadelede, tarafların desteğini kazanmaları ve otoriteyi yeniden tesis etmeleri, başarılarının temel taşı olmuştur. Özellikle III. Leon'un dini ve siyasi reformlarının dayanağı, halkın ve thema askerlerinin sağladığı destektir (Stephenson, 2023, ss. 47-48; İnce, 2016, s. 1220).

İkonalara olağanüstü güç atfedilmesi, yalnızca imparatorluk otoritesinin zayıflamasına yol açmamış, aynı zamanda toplumsal sorunlara da kaynaklık etmiştir. Bu nedenle, Bizans toplumu ve dini, doğru inanç esaslarına dayalı sağlam bir Hristiyan anlayışıyla yeniden şekillendirilip güçlendirilmelidir (İnce, 2016, s. 1220).

III. Leon, Bizans siyasi düzeninde önemli bir denge unsuru olmuştur. İmparatorluk otoritesini güçlendirmek adına, ikonoklazm politikası çerçevesinde, ikonaları hedef alan faaliyetler yürütmüş ve bu süreçte halk desteğini kazanmada başarılı olmuştur. Tasvirlerin sıra dışı güç olarak görülmesiyle birer kült objesi haline gelmesi, Bizans'ın siyasi düzeninde tehdit oluşturduğu için bu uygulamalara karşı reformlar gerçekleştirilmiştir. III. Leon ve V. Konstantinos'un, İslam baskısının yoğunlaştığı bir dönemde, Bizans'ın siyasi yapısını çöküşten kurtarmak adına hayata geçirdiği reformlar ve kazandıkları başarılar, tarihsel açıdan kayda değerdir. İmparatorluk, bu reformlarla hem dini hem de siyasi yapısını yeniden inşa etme yoluna gitmiştir (Stephenson, 2023, s. 50).

4.1.6. İsa mozağının kaldırılması ve tepkiler

İsa mozağının kaldırılması, kilise otoriteleri tarafından aşırı bir müdahale olarak görülmüş ve saygısızlık olarak nitelendirilmiştir. Halk arasında, özellikle kadınların bu duruma karşı geliştirdiği sert tutum, ikonaların Ortodoks inancında yalnızca bir sanat eseri değil, derin dini anlamlar taşıyan birer sembol olduğunu açıkça göstermiştir. Kadınların bu tepkileri, olayın etkisini artırarak gösterilerin genişlemesine neden olmuş ve kısa sürede bu huzursuzluk başkentin dört bir yanına yayılmıştır. İkonaların toplum üzerindeki güçlü etkisi, bu protestoların büyümesine ve kilise ile halk arasındaki gerilimin artmasına neden olmuştur (Atiye, 1968, s. 250).

Halkı kapısında yer alan İsa Mozağının tahribi, büyük bir isyanı beraberinde getirmiştir. Mozaği tahrip etmekle görevlendirilen imparatorluk memurlarından biri, halk tarafından öldürülmüştür. Sonrasında bu olaya karışanlar imparator tarafından ağır şekilde cezalandırılmıştır; cezalar arasında kırbaçlama, sürgün ve para cezası gibi sert yaptırımlar yer almıştır. Bu süreçte tasvirlerle bağlılık gösteren ikonoklazmın ilk şehitleri ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan söz konusu olaylar, Bizans'ta ikonoklastların tasvir kültüne karşı olan nefretini daha da körüklemiştir ve kiliseye yönelik eleştirilerin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Olayların ardından dini eğitim veren okullar ve diğer eğitim kurumlarının büyük bir kısmı kapatılmıştır. İstanbul patriği Germanos Papa II. Gregorius'a başvurarak III. Leon'un ikonoklast politikalarını açıkça eleştirmiş ve bu politikaların Ortodoks Hristiyanlık üzerine yarattığı olumsuz etkileri vurgulamıştır (Vassiliev, 1943, s. 324; Theophanes, 1982, s. 97).

III. Leon'un ikonoklast politikası, imparatorluğun diğer bölgelerinde yer alan Hellas Theması ve Kiklad Adalarında yaşayan halk arasında da büyük bir huzursuzluk yaratmıştır. Halk, kendi liderlerini seçerek ayaklanma başlatmış ve Kosmas adlı bir lider önderliğinde büyük bir donanma oluşturmuşlardır. Ayaklanmacılar, Konstantinopolis'e doğru ilerlerken Leon'un ordusuyla karşı karşıya gelerek Kosmas'ın ordusu ağır bir yenilgi almıştır. Bu yenilginin ardından Kosmas'ın komutanlarından Azgalianos, umutsuzluğa kapılarak intihar etmiş Kosmas ve Stephanos adlı diğer liderler de ele geçirilerek idam edilmiştir. Ayaklanmacıların bu başarısızlığına rağmen, isyanlar son bulmamıştır. İznik'te bir başka isyan baş göstermiş Leon'un güçleri tarafından bu isyan da bastırılmıştır (Nikephoros, 2023, s. 82–83). İsyenlar sırasında halkın ikona kültürünü savunma konusundaki ısrarı, Bizans toplumu içerisindeki dini ve siyasi gerilimin ne kadar derin olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Hellas Theması'ndaki ayaklanma, genel olarak tasvir yanlılarının imparatorun ikonoklast politikalarına karşı çıkışı olarak değerlendirilse de bazı tarihçiler bu isyanın sadece dini sebeplerden kaynaklanmadığını, aynı zamanda siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı da meydana geldiğini savunmaktadırlar (Lee, 2004, s. 55).

Bu isyanın arkasında, III. Leon'un Araplara yönelik uyguladığı sert politikalardan kaynaklanan bir hoşnutsuzluk da bulunmaktadır. Hellas Theması, özellikle deniz ticaretiyle uğraşan bir bölge olduğundan, burada yaşayanların refahı büyük ölçüde Araplarla yapılan ticaretle sağlanmaktadır. Themanın askerlerinin maaşları ve bölgedeki ekonomik denge, bu ticaretin sürekliliği ile doğrudan bağlantılıdır. Ancak, III. Leon'un Araplara karşı izlediği katı siyaset ve askeri politikalar nedeniyle ticaret büyük ölçüde kesintiye uğramıştır. Bu durum, Doğu Akdeniz'deki ticari etkinliklerin azalmasına yol açmış, özellikle kıyı bölgeleri ve adalardaki halkın geçim kaynaklarını büyük ölçüde etkilemiştir (Ahrweiler, 1977, s. 22). Bu durum, isyanın sadece dini değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi bir karakter taşıdığını ortaya koymaktadır.

İkonoklazm karşıtı bir başka isyan da 727 yılında, Ravenna Eksarhlığı'nda patlak vermiştir. Bu ayaklanmada tasvir yanlıları, imparatorluk tarafından atanan memurları görevlerinden uzaklaştırarak imparatorun tasvir karşıtı politikalarına açıkça bir tepki göstermiştir. Bu dönemde, Langobard baskısı altındaki Papa II. Gregorios Roma'yı ve Batı Hristiyan dünyasını koruma sorumluluğunu üstlenmiştir. Roma Kilisesi'nin Bizans etkisinden kurtulması gerektiğini savunan Papa, Ravenna Eksarhlığı'nın tasvir karşıtı politikaları nedeniyle Bizans yönetimine olan tepkisini daha açık bir şekilde dile getirmiştir. Bu isyanın başlıca sebeplerinden biri, tasvirlerle yönelik dini bağlılık iken, diğer bir nedeni ise Ravenna halkının Bizans otoritesine duyduğu rahatsızlıktır. Ravenna, tarihsel olarak Roma'nın mirasına bağlı bir bölgedir ve Bizans'tan bağımsız hareket etme eğilimi taşımaktadır. Halk, eski Roma geleneklerine dayanan bir yönetim modeline dönmeyi arzulamaktadır. 727 yılındaki isyan, bu ayrılıkçı eğilimlerin tasvir karşıtı politikalara eklenmesiyle iyice büyümüştür. Bu tarihten itibaren Ravenna Eksarhlığı, Bizans'tan bağımsız bir tutum sergileyerek ayrı bir yönetime yönelmeye başlamıştır. Tasvir karşıtı politikaların etkisi genellikle imparatorluk sınırları içinde daha yoğun hissedilmiştir ve Ravenna gibi merkezden uzak bölgelerde, bu politikalara karşı oluşan tepkiler hem dini hem de siyasi bir boyut taşımaktadır. İsyanlar, imparatorun idari otoritesine doğrudan meydan okurken, Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayrışmayı da belirginleştirmiştir. Doğu Ortodoks ve Batı Katolik kiliseleri arasındaki bu ayrım, sadece teolojik değil, siyasi bir nitelik de kazanmıştır. Roma Kilisesi, bu dönemde Bizans otoritesinden uzaklaşarak daha bağımsız bir yönetime yönelmiş ve faaliyetlerini Batı Avrupa'ya doğru genişletmiştir. Dolayısıyla, Ravenna

Eksarhlığı'ndaki isyan, yalnızca tasvir karşıtı hareketin bir uzantısı değil, aynı zamanda Roma Kilisesi'nin coğrafi ve siyasi bağımsızlığını pekiştirmesi açısından da önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu süreç, Doğu ve Batı arasındaki dini ve siyasi sınırların keskinleşmesine ve iki kilisenin birbirinden bağımsız birer otorite haline gelmesine neden olmuştur (Lee, 2004, s. 56-58).

Halki Kapısı üzerindeki ikonanın indirilmesi, halk arasında büyük bir öfkeye yol açmıştı. III. Leon, bu durumun büyük bir iç savaşa neden olabileceğini fark ederek hem Doğu'daki hem de Batı'daki kilise liderleriyle müzakere etmiş durumu yatıştırmaya çalışmıştı. Ancak bu süreçte tasvir karşıtı politikalarını değiştirmeyerek kararlılıkla uygulamaya devam etmiştir (Norwich, 2013b, s. 289).

İmparatorun tasvir kırıci politikasına önemli bir dayanak, saray çevresinde bulunan yüksek din adamları ve askeri aristokrasinin arka çıkması olmuştur. Anadolu eyaletlerinden aldığı yardımlar da bu politikaların başarısında etkilidir. İkonoklazm hareketinin meşruiyet kazanması için, Hristiyanlık inançlarının tartışıldığı ve onaylandığı Kutsal Konsil tarafından da tasdik edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, III. Leon 730 yılında bir konsil düzenleyerek kararlarını resmi hale getirmeye çalışmıştır (Çelik, 1999, s. 96).

III. Leon, 17 Ocak 730 tarihinde, dini ve siyasi liderlerin katılımıyla silention adı verilen resmi ve genellikle gizli nitelikte bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda tasvirlerin kullanımını yasaklayan bir ferman yayımlanmış Leon, kararlarının tartışılmasını engellemek adına, Patrik Germanos'un da bu kararlara imza atmasını istemiştir. Ancak Germanos, bu kararlara karşı çıkarak fermanı imzalamayı reddetmiştir. Bunun üzerine, Germanos görevden alınarak yerine Anastasios adlı bir rahip atanmış böylelikle fermanın imzalanması sağlanmıştır (Bailly, 2006, s. 123).

730 yılında yayımlanan tasvir kırıci emirnamede, tüm tasvirlerin derhal yok edilmesi emredilerek fermanda bu karara uymayanların tutuklanıp cezalandırılacağı açıkça belirtilmiştir (Norwich, 2013b, s. 289-290). Böylece, III. Leon'un ikonoklazm politikası daha katı ve kapsamlı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreç, Bizans İmparatorluğu'nda dini ve siyasi gerginliklerin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Tasvirlerle tapmaya devam edenlere merhamet gösterilmeyeceği açıkça vurgulanmıştır. Bu süreçte en büyük darbelerden biri, Doğu'daki manastırlara vurularak birçok manastır, büyük miktarda kutsal kalıntı ve antik ikonayı barındırdığı için hedef haline gelmiştir. Ancak bu eşyaların bazıları, gizlice Yunanistan ve İtalya'ya kaçırılarak korunmaya çalışılmıştır. Özellikle

keşişler, Bizans'ın dini baskılarından ve Müslüman akınlarından kaçarak değerli hazineleri ve ikonaları kıyafetlerinin içlerine gizleyerek daha güvenli bir ortam bulmaya çalışıp Kapadokya'daki mağaralara ya da çöllerde saklanmışlardır. Bu sırada Batı'da Papa Gregorios ise, ikonoklazm hareketine karşı açık bir tavır alarak iki adet mektup yazmış aynı anda İmparator Leon'a göndermiştir. Mektuplarında, Hristiyanlık dogmalarını savunma işinin ehil kişilerce yapılmasını teklif etmiştir. Ancak Leon, Papa'nın bu önerisini kesin bir şekilde reddetmiştir. Gregorios'a karşı daha ileri bir adım atmayı planlarken, Papa'nın gönderdiği gemilerin Adriyatik Denizi'nde batması bu planları durdurmuştur (Norwich, 2013b, s. 289-290). Bu süreçte şehirler ve kasabalar da önemli ölçüde zarara uğramıştır (Jenkins, 1993, s. 64).

III. Leon, Güney İtalya'daki topraklarında (Sicilya ve Kalabria) Bizans topraklarında Papa'ya ait arazilere el koymuş ve vergileri artırmıştır. Ayrıca, Yunanistan ve Ege Adaları'nda Papalığa ait olan yargı yetkisini İstanbul Patrikhanesi'ne devretmiştir. Bu adımlar, Bizans ile Papalık arasındaki anlaşmazlıkların derinleşmesine ve iki otorite arasındaki gerilimin daha da artmasına neden olmuştur. Leon'un politikaları, dini bir reformun ötesinde, siyasi ve ekonomik geniş kapsamlı bir değişimi de beraberinde getirmiştir (Usta, 2020, s. 108).

Kalabria ve Sicilya'da bulunan kiliselerin ağır vergileri mevcuttur ve Aziz Petrus'un mirası olarak görülen mal varlıklarına 731'de el konulmuştur. Ayrıca Kalabria ve Sicilya'nın yanı sıra İllirya bölgesindeki piskoposluklar da Roma Kilisesi'nin yetki alanından çıkarılarak Konstantinopolis Patrikhanesi'ne bağlanmıştır. Bu düzenleme, Dalmaçya ve Trakya arasında uzanan Balkan Yarımadası'ndan Tuna Nehri'ne kadar geniş bir alanı kapsayan bir otorite değişimi sağlamıştır. Aynı zamanda Selanik, Atina, Korint ve Patras gibi Greko-Romen kültürünün önemli merkezlerinin kontrolü de Konstantinopolis'e devredilmiştir. Bu gelişmeler, Doğu Hristiyanlığını Batı Hristiyanlığından ayıran daha belirgin bir sınırın ortaya çıkmasına neden olmuş ve Konstantinopolis Patrikhanesi'nin gücünü artırmıştır (Jenkins, 1993, s. 67).

Papa II. Gregorios'un 731 yılında ölmesiyle yerine seçilen Papa III. Gregorios, 731 yılında Roma'da bir konsil toplayarak, tasvir karşıtlarının aforoz edilmesine dair bir karar almak zorunda kalmıştır. Bu konsil, Orta İtalya'nın Bizans otoritesinden kopmasına yol açan en önemli adımlardan biri olmuştur. Bu gelişme sonucunda, Orta İtalya tamamen Papalık kontrolüne geçerken, Güney İtalya Bizans hâkimiyeti altında kalmaya devam etmiştir (Vassiliev, 1943, s. 326). İkona kırıcılar, İtalya'nın bazı yerlerini elde etme imkânına erişmişlerdir (Bryer ve Herrin, 1977, s. 24).

737 yılında, Roma Patrikhanesi'ne bağlı olan Makedonya, Yunanistan ve On İki Adalar üzerindeki kontrolü artırma çabası, Bizans'ın siyasi hedeflerinden biri haline gelmiştir.

Konstantinopolis, bu bölgeleri doğrudan kendi otoritesine bağlamak için yoğun bir diplomatik süreç yürütmüştür. Bu dönemde Bizans, gücünü pekiştirmek ve müttefiklerini artırmak amacıyla Hazar Kağanlığı ile stratejik bir evlilik bağı kurmuştur. Bu bağlamda, İmparator III. Leon'un oğlu Konstantinos, Hazar Kağanı'nın kızıyla evlenerek iki güç arasında sağlam bir ittifak oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Bu akrabalık bağı, Bizans'ın sadece diplomatik nüfuzunu artırmakla kalmayarak aynı zamanda bölgesel güç dengelerinde kendisini daha güçlü bir pozisyona taşımıştır (Cheynet, 2006, s. 31-33). Konstantinopolis'in bu adımı hem içerdeki kontrolünü güçlendirmek hem de dış ilişkilerde daha etkili bir aktör haline gelmek için atılmış önemli bir stratejik hamle olarak değerlendirilebilmektedir.

Anadolu'nun Frigya bölgesinde, ikonoklazm hareketinin güçlü bir şekilde hissedildiği görülmektedir. Bölgedeki Bizanslılar ve yabancılar, kaynaklarda sıklıkla imparatorluğun düşmanları olarak nitelendirilmiş ve bu gruplar arasında Yahudiler, Müslümanlar (Sarazenler/Sarakenofronlar) ve diğer sapkın olarak kabul edilen topluluklar öne çıkarılmıştır. İkonoklazm taraftarları ise genellikle zarar verici faaliyetleri olan, düşük sosyal statüde bireyler olarak sunulmuştur. Bu dönemde ikonoklazm yalnızca dini bir hareket olmaktan çıkıp, sosyal ve siyasi bir boyut kazanmıştır (Bryer ve Herrin, 1977, s. 22). Bizans'ta ikonoklazm ve ikonodül karşıtlığını şekillendiren grupların arka planda daha geniş bir güç mücadelesi içinde olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi ve Müslüman toplulukların yanı sıra diğer marjinal grupların, bu süreçte etkili birer aktör olarak hareket ettiği anlaşılmaktadır.

4.1.7. Ekloga

İmparator III. Leon, 726 yılında Araplara karşı elde ettiği büyük zaferlerin ardından Ekloga adı verilen hukuk reformunu ilan etmiştir. Bu reform, Bizans tarihinin en önemli sosyo-kültürel gelişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ekloga, Bizans İmparatorluğu'nda daha önce benzeri görülmemiş bir adım olarak tamamen Yunan dili ile yazılmış ilk medeni hukuk yasasıdır. Daha önceki yasalar, Latince metinlerle ve karmaşık Grek ifadelerle hazırlanmış olduğundan halkın büyük bir kısmı için anlaşılabilir durumdadır. Bizans İmparatorluğu, Doğu ve Batı'daki toprak kayıplarıyla birlikte sahip olduğu çok dilli ve çok kültürlü yapısını büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak imparatorluğun elinde kalan bölgelerde Grek kültürü ve dili hâkimiyetini sürdürüyordur. Bu bağlamda, Ekloga'nın ortaya çıkışı, bu hâkimiyetin bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir. Öte yandan, Ekloga'dan önceki yasalar yalnızca dil bakımından değil, içerik açısından da halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan oldukça uzak olmuştur. Yeni

düzenlemeler, sade bir dil kullanılarak halkın anlayabileceği şekilde hazırlanmıştır ve günlük yaşamda önemli değişiklikler getirmiştir (Ozansoy, 1990, s. 184-185).

Ekloga ayrıca sınırları dış tehditlerle daralan ve nüfusunun temelini Yunanların oluşturduğu bir topluma yönelik olarak düzenlenmiş bir çalışmadır. Grekçe kaleme alınan bu eser, 18 bölümden oluşup geniş çaplı bir siyasal ve toplumsal reformlar dizisini kapsamaktadır (Usta, 2020, s. 99).

III. Leon, sorunların çözümünde etkisiz hale gelen mevcut hukuk düzenlemelerinin yerine, yeni bir hukuk sistemine duyulan ihtiyacı fark etmiştir (Kaptan, 2022). Bu doğrultuda, Ekloga, pratik hayatta karşılaşılan sorunlara çözüm üretmek amacıyla tasarlanmıştır (Bryer, Herrin, 1977, s. 19).

Ekloga, miras ve ceza hukuku dışında, medeni hukuk alanındaki bölümleriyle de dikkat çekmektedir. Özellikle kölelik ve mülkiyet hakkı gibi meseleler, karmaşıklığını korumuş ve bu alanlarda herhangi bir standart uygulama hayata geçirilememiştir. Bu belirsizliklere rağmen, Ekloga'yı hazırlayanlar, mevcut hukuk düzeninin korunması konusunda herhangi bir engelle karşılaşmamış; bazı kararları yürürlüğe koyarak bazılarını ise var olan düzenin bir parçası olarak kullanmayı tercih etmişlerdir (Ozansoy, 1990, s. 185).

Evlilik, boşanma, kölelik ve ölüm gibi konularla ilgili olarak Ekloga, ciddi cezai hükümler içermektedir. Evlilikle ilgili düzenlemelerde Hristiyanlık inancının etkisi açıkça görülmektedir. Belirtilen cezaların çoğu oldukça ağırdır; örneğin, dilin veya burnun kesilmesi ya da gözlerin çıkarılması gibi fiziksel yaptırımlar yer almaktadır. Ancak, bu durum Ekloga'nın vahşi bir yasa olarak değerlendirilmesine yol açmamalıdır; çünkü bu cezalar genellikle idam cezasının yerini almıştır. Ekloga, toplumun tüm bireylerine eşit şekilde uygulanmıştır; güçlüler, zayıflar, zenginler veya yoksullar fark etmeksizin aynı kurallar herkes için geçerli olmuştur. Bu, hukukun kapsayıcılığı açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu düzenleme, Makedonya Hanedanı'nın tahta çıkışına kadar uygulanmış, sonrasında ise yenilenerek tekrar hayata geçirilmiştir. III. Leon'un hazırladığı Ekloga'nın temel hedefi, dönemin ihtiyaçlarına uygun, adil ve herkes tarafından benimsenebilecek bir hukuk sistemi kurmaktır. Böylece, çağın şartlarına uyum sağlayan bir yasa düzeni oluşturulmuştur (Vasiliev, 1943, s. 307).

Ekloga, evlilikle ilgili düzenlemelerinde, Hristiyanlık öğretilerini temel almakla birlikte yerel hukukun izlerini de taşımaktadır. Farklı kaynakların bir arada kullanılması, bazen tutarsız kararların ortaya çıkmasına neden olmuş ancak aynı zamanda sorunlu hukuki meselelerin çözümüne de olanak tanımıştır. Kilisenin hukuk üzerindeki etkisi, özellikle evlilik yasalarında kendini açıkça göstermiş ve bu alanda kilise otoritesi belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu yasanın

en dikkat çekici tarafı, evliliğin sona erdirilmesine dair ilk kez bir düzenleme getirilmiş olmasıdır. Ekloga, yayımlandığı dönemde, Hristiyanlık değerleriyle yoğrulmuş olmasının yanı sıra, dönemin toplumsal koşullarından da güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Bununla birlikte, daha önceki yasalarda olduğu gibi, Ekloga da zaman zaman vatandaşlarına eşit mesafede duramamış ve bazı ayrımcı hükümlere yer vermekten kaçınamamıştır (Ozansoy, 1990, s. 193-194).

Ekloga, birçok eksikliği, uyumsuzluğu ve tartışmalı unsuru içinde barındırsa da önemli reformlarıyla dikkat çekmiştir. Bu düzenlemeler, askeri ve idari yapının yeniden organize edilmesi, eğitim sisteminin dini etkilerden arındırılarak laik bir yapıya dönüştürülmesi, aile ve evlilik hukukuna yönelik düzenlemelerin yapılması, yargı mekanizmasında rüşvetin önüne geçmek için memurlara düzenli maaş ödenmesi gibi yenilikleri kapsamıştır (Ostrogorsky, 1969, s. 394-400).

4.2. V. Konstantinos Kopronymos (741-775)

İkonoklazm hareketi, V. Konstantinos'un (741-775) yönetimi sırasında en güçlü ve etkili dönemine ulaşmıştır. Babasının sert disiplin ve kurallarına göre yetiştirilen Konstantinos, kararlı bir ikona karşıtı olarak anılmış ve hükümdarlığı boyunca manastırlar ile keşişlere karşı ciddi bir duruş sergilemiştir. Bu yaklaşımı, dini çevreler üzerinde derin bir etkisi olan çatışmalara ve itirazlara yol açmıştır. Konstantinos, Geleneklere karşı koyan ve yeni fikirlerin savunucusu olan cesareti ve farklı bakış açılarıyla imparatorluk tarihinin en dikkat çekici liderlerinden biri olarak kabul edilir (Vassıliev, 1943, s. 326).

Leon'un Bizans tahtını ele geçirmesinde ona destek veren ve bu hizmeti karşılığında Opsikion themasının komutanlığına getirilen Artavasdos, Konstantinos'un kız kardeşi ile evlidir. Konstantinos tahta çıktıktan bir yıl sonra 742 yılında Araplara karşı düzenlenen bir sefere çıkan Konstantinos'un ordusu Opsikion birlikleriyle birlikte yenilgiye uğrayınca, Artavasdos bunu fırsat olarak kullanmış ve Konstantinopolis'te imparator ilan edilmiştir. Artavasdos patrik Anastasios'un desteğini alarak taç giymiştir. Artavasdos'un kısa süreli hükümdarlığında (741-743) Bizans'ta ikonalar yeniden kiliselerdeki yerlerini alırken, ikonoklazm hareketi bu dönemde geçici bir duraksama yaşamıştır. Ancak V. Konstantinos'un, Amorion'ye kaçışının ardından Anadolu'da yer alan ordusunun desteğiyle sonrasında yeniden güçlenmiştir. Thrakesion Themasının da tasvir karşıtı tavrını koruması, Artavasdos'un desteğini zayıflatmıştır. Aynı şekilde, Opsikion ve Armeniakon Themalarındaki eski askerler de Konstantinos'a sadık kalmış ve ona bağlılıklarını sürdürmüştür. Bu mücadelenin sonucu olarak, 743 yılında Konstantinos

başkenti geri almayı başarmış ve Artavasdos'u ağır bir yenilgiye uğratarak imparatorluk tacını tekrar ele geçirmiştir (Ostrogorsky, 2011, s. 154; Vassiliev, 1943, s. 326).

Tasvir yanlısı bir duruş sergileyen Hellas Theması, bu dönemde mevcut imparatora karşı yeni bir imparator belirleyerek Kostantinopolis'e doğru harekete geçmiştir. İsyanların bastırılması sürecinde, taht iddiasında bulunanlar için tasvir yanlılığının "etiketlenme" olarak kullanılması oldukça elverişli bir gerekçe haline gelmiştir (Usta, 2020, s. 96).

V. Konstantinos'un iktidar yılları, büyük ölçüde Artavasdos ile mücadelesine sahne olmuştur. Artavasdos'un ikonaları destekleyen yaklaşımı, dini motiflerle süslenmiş topluluklara hitap ederek kutsal öğretiler adına savaştığı izlenimini vermektedir. Bu durum, Konstantinos açısından Artavasdos'u ciddi bir tehdit haline getirmiştir. Buna ek olarak, Konstantinos'un Meryem ve İsa'nın insani varlıklar olduğu görüşünü halka yaymaya çalışması, dini inançlara gereken saygıyı göstermediği düşüncesini pekiştirmiştir. Bu yaklaşım, Konstantinos'a karşı yeni bir muhalif kitle oluşumunu da hızlandırmıştır (Theophanes, 1982, s. 116).

Leon'un aksine, oğlu ve halefi olan İmparator V. Konstantinos, dini konularda oldukça sert ve kesin görüşlere sahip bir liderdir. Leo'nun döneminde ikonaların kullanımı bir ölçüde hoşgörüyle karşılanmışken, Konstantinos'un hükümdarlığında ikonalar sapkınlık olarak değerlendirilmiş ve bu görüş doğrultusunda ciddi bir mücadeleye girişilmiştir. Konstantinos'un ikonoklazm politikaları, ikonaları hedef alan aşırı ve katı davranışlarla birleşerek, dini çatışmaların şiddetini artırmıştır (Asselt vd. 2007, s. 30).

V. Konstantinos, tasvir kırıncı hareketin yalnızca kararlı bir savunucusu değil, aynı zamanda entelektüel açıdan da bu hareketin önde gelen figürlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Döneminde ortaya çıkan Sarazen tehdidi ve Bulgarların yükselen gücü karşısında, Bizans'ı savunma amacıyla ikonoklazm politikasını merkezileştirmiştir. Ancak bu politikalar, toplum içinde ciddi bölünmelere yol açmış ve iç huzursuzluğu derinleştirmiştir (Jenkins, 1993, s. 74).

V. Konstantinos'un tasvir karşıtı tutumu, o dönemdeki dini ve siyasi çekişmelerin odağında yer almıştır. Tarihçiler, bu dönemi Bizans İmparatorluğu'nun hem dini hem de toplumsal açıdan en sancılı süreçlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Konstantinos'un amacı yalnızca ikonaların ortadan kaldırılması değil, aynı zamanda imparatorluk otoritesini tek bir merkezde toplamak ve güçlendirmek olmuştur (Theophanes, 1982, s. 74).

Bu dönemde, büyük toprak sahiplerinin ve Ortodoks aristokrasisinin ekonomik ve dini gücünün azaltılmasını hedefleyen bir politika izlenmiştir. Manastırların, kiliselerin ve keşişlerin ayrıcalıklarını sınırlandıran uygulamalar, onların ellerindeki maddi ve dini gücü minimize

etmeyi amaçlamıştır. Bu politikaların altında yatan temel hedeflerden biri, tarımsal üretimin artırılması ve ekonomik denge sağlanarak yaşam maliyetlerinin düşürülmesidir. Babası gibi V. Konstantinos'ta, aynı politikaları sürdürmüş ve o da tarımsal üretime büyük önem vererek halkın ekonomik refahını artırmayı ve toplumsal dengeleri sağlamayı öncelikleri arasında tutmuştur (Theophanes, 1982, s. 75).

4.2.1. Dış siyasette genel durum

Emevîler'in düşüşü ve Abbâsîler'in 750 yılında iktidarı ele geçirmesi, İslâm fetihlerinin ilerleyişini yavaşlatmıştır. Bu dönemde, babasının tahtını devralan V. Konstantinos, doğu sınırında Müslümanlara karşı ciddi başarılar kazanmıştır. Aynı şekilde, Balkanlar'da güç kazanan Bulgarlar, Bizans için büyük bir tehdit haline gelmiş ve Konstantinos, bu tehdide karşı art arda zaferler elde etmiştir (Demirkent, 1994).

Ravenna'daki Bizans eksarhlığı ise uzun süredir Longobard (Lombard) tehdidi altındadır. 750 yılına gelindiğinde Longobard Kralı Aistulf'un saldırıları bu tehdidi daha da büyötmüştür. V. Konstantinos, bu sorunu çözmek için doğrudan bir müdahalede bulunmazken, Papa Stephen II, Roma İmparatorluğu'nun dini ve siyasi varlığını korumak adına Bizans'tan yardım istemiştir. Ancak Konstantinos'un bu yardım talebine kayıtsız kalması, Papalık makamını yeni müttefikler aramaya itmştir. 754 yılında Papa Stephen II, Frankların kralı III. Pepin ve oğlu ile bir toplantı düzenleyerek papalığın siyasi pozisyonunu güçlendirmiştir. Bu toplantının sonucunda Franklar, Roma'nın korunması için müdahalelerde bulunmuş ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun temelleri atılmıştır. Papa, III. Pepin'e "Patricius Romanorum" unvanını verirken, Longobard Kralı Aistulf'un saldırıları karşısında Frank desteğini elde etmiştir. 756 yılında, Ravenna Bizans kontrolünden tamamen çıkmış ve V. Konstantinos, son 20 yılını Bulgarlarla mücadele etmek zorunda kalarak geçirmiştir. Bizans'ın dış politikasında bu dönemde Longobardlar, Franklar, Bulgarlar ve Araplar gibi birçok güçle mücadele ön plandadır. V. Konstantinos'un yönetimi hem iç hem de dış tehditlere karşı stratejik hamlelerle doludur aynı zamanda bölgesel kayıpların yaşandığı bir süreç de olmuştur (Jenkins, 1993, s. 71).

V. Konstantinos'un hükümdarlığı sırasında, babasının döneminde görölmeyen bir kararlılıkla dini tasvirlerle karşı sistematik bir politika uygulanmış, bu durum geniş çaplı zulüm ve şiddet eylemlerine sebep olmuştur. Ancak bu politika, halk arasında ciddi sosyal krizlere ve çeşitli isyanlara yol açmıştır. Bu dönemde yaşanan büyük salgınlar ve veba, nüfus kayıplarını artırmış hayatta kalanların dahi temel ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmesine neden olmuştur. Bulgaristan'dan kaçan Slav nüfusunun Konstantinopolis'e yerleştirilmesi ise hem nüfusun

yeniden organize edilmesi hem de şehrin toparlanması adına önemli bir girişim olmuştur. Ancak bu yerleşim politikası, uzun vadede istenen sonuçları vermemiştir. V. Konstantinos, Araplarla doğrudan mücadele etmek yerine doğu sınırlarını düzenlemeye ve bu bölgelerdeki isyanları bastırmaya odaklanmıştır. Aynı zamanda, salgınlarla başa çıkma çabaları ve mevcut imparatorluk konumunu güçlendirme gayretleri, dönemin en belirgin özellikleri arasında yer almıştır. Aynı zamanda, ikonoklazm hareketinin otuz yıllık sürecine damga vuracak olan ikonoklast konseyin hazırlık çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürülmektedir (Theophanes, 1982, s. 68-70; Jenkins, 1993, s. 70).

4.2.2. 754 Hieria Konsili

V. Konstantinos, babasının tam tersi teolojik meselelere büyük bir merak duyan ve bu alanda derinlemesine çalışmalara girişen bir imparator olarak öne çıkmıştır. İkonoklazm hareketine sağlam bir doktrin kazandırmayı amaçlayan V. Konstantinos, patristik yazılar üzerine araştırmalar yaptırarak doğrulayıcı metinlerden oluşan bir antoloji hazırlatmıştır. Bu süreçte teolojiye dair çeşitli dersler düzenlenmiş ve ikonoklazmın teorik temelleri şekillendirilmiştir. V. Konstantinos'un hazırladığı "Peuseis" adlı kışkırtıcı teolojik metinler, 754 yılında düzenlenen Hieria Konsili'nin temel dayanağı haline gelmiştir. Hieria Sarayı'nda düzenlenen bu konsil, 338 piskoposun katılımıyla gerçekleşmiş ve Konstantinopolis patriklik makamının boşta olduğu bir dönemde toplanmıştır. Doğu'daki dört büyük patrikliğin katılmayı reddettiği ve papalığın yer almadığı bu toplantıya başsız synod adı verilmiştir. Süren tartışmalar sonucunda, ikonaların dini mekânlardan tamamen kaldırılmasına yönelik sert kararlar alınmış ve ikonaların kiliselerdeki varlığı sona erdirilmek istenmiştir. V. Konstantinos, konsilde alınan bu kararların hayata geçirilmesi konusunda son derece kararlı bir tutum sergilemiştir. Çevresindeki kişilere ve hatta kendi yakınlarına bile tasvir yanlış olma suçlaması yöneltilmiş, bu suçlamaların sonuçları ölüm cezalarına kadar varmıştır. İmparator, tasvir karşıtlığıyla askeri zaferlerini birleştirerek, özellikle Müslümanlar ve Bulgarlar karşısında elde ettiği başarıları ikonoklazm politikalarını desteklemek için bir araç olarak kullanmış ve otoritesini bu yolla güçlendirmiştir (Bryer ve Herrin, 1975, s. 3).

754 yılında gerçekleştirilen İkonoklastik Konsil, ikonaların dini alandaki rolünü tartışmak ve bu konuda kesin kararlar almak amacıyla toplanmıştır. Konsile katılanlar, ikonaların kutsal değerini reddetmiş ve bu tür tasvirleri "put" olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda, ikonaları benimseyenlere "zayıf fikirliler" anlamına gelen mataiophrones ifadesiyle atıfta bulunulmuştur.

Onlara göre ikonalar, Tanrı'nın kutsallığını temsil etmek bir yana, ona duyulan inancı zayıflatmaktadır (Usta, 2020, s. 96-97; Asselt vd., 2007, s. 33).

Konsilden sonra yayımlanan ferman, ikonaların tamamen yasaklanmasını emretmiştir. Bu kararlar doğrultusunda, dini kitaplara ve Kutsal Üçleme'ye atfen, hangi teknik ve malzeme kullanılarak yapılmış olursa olsun, tüm tasvirlerin kiliselerden çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Ferman, tasvirlerin imal edilmesini, onlara tapınılmasını ya da saklanmasını kesin bir dille yasaklamış bu kurallara uymayanların, eğer bir piskopos ya da rahipse görevlerinden alınmasını ve aforoz edilmesini öngörmüştür. Bunun yanı sıra, diğer kişilerin de ikonalarla herhangi bir şekilde ilişki kurmaları durumunda, o dönemin dini kurallarına göre cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bu kararlar, ikonoklazmın sadece teolojik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir dönüşüm aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Konsil, dini tasvirlerin ortadan kaldırılmasının, Tanrı'ya olan bağlılığı pekiştireceği inancını yaymayı amaçlamış ve bu bağlamda ikonaları dine aykırı bir unsur olarak ilan etmiştir (Bailly, 2006, s. 124).

4.2.3. Hieria Konsili sonrası uygulamalar

754 yılında gerçekleştirilen Hieria Konsili'nde alınan kararlar doğrultusunda, Hz. İsa, Hz. Meryem, havariler ve diğer Hristiyan azizlerini tasvir eden ikonaların yapımı tamamen yasaklanmıştır. Bu yasak, yalnızca ikonaların üretimiyle sınırlı kalmamış aynı zamanda bu tür eserleri kiliselerde bulunduran ya da sergileyenlerin aforoz edilmesi veya toplumsal hayattan dışlanması gerektiği karara bağlanmıştır. Bu kesin tavır, konsilin ikonalar üzerindeki sert yaklaşımını ortaya koymuştur. Kilise ve diğer kutsal mekânlardan kaldırılan ikonaların yerine, av sahneleri, hayvan figürleri, manzaralar ve doğayı tasvir eden resimler kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca ikonoklazmın etkisiyle, ekmek ve şarap töreni gibi dini ritüellerle bağlantılı tasvirler ile haç motifleri, kilise duvar süslemelerinde ön plana çıkan ana temalar haline gelmiştir (Usta, 2020, s. 97-98).

754 yılında toplanan konsil, Bizans Kilisesi'nin tasvir kültürüne son vermeyi amaçlayan radikal kararlarla tarihe geçmiştir. Konsilde, kilise doktrinlerinin temeli olarak kabul edilen "horos" ikonanın yerine koyulmuş ve ikonaların kutsallığı açıkça reddedilmiştir. Görsel unsurların yerine işitsel öğelerin ön plana çıkarılması hedeflenmiştir (Cheynet, 2006, s. 31-33).

Bu süreç, ikonofil olarak bilinen tasvir yanlılarının yoğun bir baskıyla karşılaşmasına neden olmuştur. III. Leon dönemindekinden daha sert bir tavırla, ikonofil görüş yalnızca sapkınlık olarak damgalanmakla kalmamış aynı zamanda yasalara bağlanan sistematik bir baskıya maruz kalmıştır. Devlet memurları ve görevli din adamları, ikonofil düşünceye sahip oldukları tespit

edilirse görevlerinden alınmış ya da cezalandırılmıştır. Manastırlar ve ikonalarla ilişkilendirilen keşişler, büyük bir baskı altına alınarak dini mekânları terk etmeye zorlanmıştır. Bu keşişlerin bir kısmı sosyal kurumlara dönüştürülen manastırlarda yaşamaya mecbur edilmiştir. (Dvornik, 1990, s. 24). Özellikle 766 yılından itibaren ikonofillere karşı zulüm hareketleri daha da şiddetlenmiştir (Sahas, 1986, s. 34).

Konsil kararlarının uygulanmasında V. Konstantinos oldukça kararlı bir lider olarak öne çıkmıştır. Muhaliflerini yalnızca siyasi bir tehdit olarak değil, doğrudan Tanrı'ya karşı isyan eden kişiler olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle, konsilde alınan kararları en sert biçimde uygulayarak ikonoklazmın imparatorluk çapında kök salmasını sağlamıştır (Asselt vd. 2007, s. 34).

III. Leon'dan daha katı bir ikonoklazm politikası izleyen V. Konstantinos, ikonaların tamamen yok edilmesini veya üzerlerinin sıvanmasını içeren sert uygulamalar başlatmıştır. Kutsal emanetlerin dağıtılmasını sağlayarak kilise mülklerinin kontrolünü azaltmayı hedeflemiştir. Keşişlere karşı yoğun bir mücadele yürütmüş, ikonaların en güçlü savunucuları olarak onları görmüştür. Bu doğrultuda onları dağıtmaya zorlayarak dini etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Ayrıca Birçok manastırı mülksüzleştirerek bazılarını seküler kurumlara dönüştürmüştür (Lemerle, 1948, s. 79-80). Şehrin piskoposu Niketas ise, katedral binasını yenileterek Kurtarıcı İsa ile azizlerin tasvirlerini kazıtmıştır (Mango, 1990, s. 161).

Tasvir karşıtı politika, özellikle keşişlere yönelik yoğun baskılarla bir tür savaşa dönüşmüştür. Bu düşmanlık, yalnızca keşişlerin ikonofil olmalarından değil, aynı zamanda yaşam tarzlarının tasvir karşıtı otoriteler tarafından tehdit olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Hem Anadolu'da hem de başkent çevresinde etkili olan bu politikalar, keşişleri giderek daha büyük bir baskı altına almıştır. 767 yılında, başkentteki keşişler kadınların ellerinde mumlarla zorla Hipodrom'da yürütülerek aşağılayıcı gösterilere maruz bırakılmıştır. Bu olaylar, keşişlerin dini kurumlarını terk etmeleri için açık bir mesaj niteliğindedir. Manastırların kapatılmasıyla bu yapılar kışla, hamam veya kamu hizmeti veren başka kurumlara dönüştürülmüştür. O dönemde Bizans topraklarının üçte birinin manastırların kontrolünde olması ve manastırların tembellikle işlerinden kaçmak isteyenlere adeta sığınılacak yer konumuna dönüşmesi üzerine V. Konstantinos'un manastır mülklerine el koyma politikasını hızlandırmış devlet ekonomisine zarar verdiğini düşündüğü manastır sistemini tasfiye etmeyi amaçlamıştır. Manastırların topraklarının devlet kontrolüne geçmesi hem ekonomik hem de siyasi açıdan büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu süreçte keşişler manastır ideolojisinden koparılarak topluma yeniden kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak direnenler için durum çok daha sert olmuştur. Sürgün

edilmişler ya da kör edilme gibi çeşitli fiziksel şiddete maruz bırakılmışlardır (Lee, 2004, s. 60-61).

İkonoklazm sürecinde, tasvirlerle ve tasvir yanlılarına yönelik baskılar giderek azalmamış bilakis daha yoğun hale gelmiştir. Manastırlar kapatılarak ya da laikleştirilerek, genellikle kışla veya yemekhane gibi kamu binalarına dönüştürülmüştür. Rahipler ve keşişler, sistemli bir şekilde tevkif edilip hapishanelere kapatılmışlardır. Bu süreçte ölüm cezaları yaygın hale gelmiştir. Bazı keşişler, hapishanelerde uzun süre tutulduktan sonra infaz edilmiş bazıları ise manastır önlerinde sergilenerek alay konusu edilmiştir. Halkın önünde rahiplerin itibarsızlaştırılmasına yönelik aşağılayıcı eylemler düzenlenirken, keşişler halkla zorla temas ettirilmiştir. (Diehl, 2006, s. 69; Mango ve Sevchenko, 1990, s. 222-223).

Bazı dindarlar, kutsal değerlere bağlılıklarıyla mesleklerini korumayı başarmış ve alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir. İkonofil doktrine sıkı sıkıya bağlı kalanların maruz kaldıkları diğer işkenceler için sakalları ve saçlarının zorla kesilmesi veya yakılması, tasvirlerin kafalarında parçalanması, gözlerinin oyulması ve bedenlerine zalimce zarar verilmesi söylenebilmektedir. Şiddet, halk arasında korkuya sebep olmuş ve Tanrı'ya sadakat gösterenler için adeta yeni bir putperestlik dönemi yaşanıyormuş gibi algıladıkları bir ortam meydana gelmiştir. İkonofil olarak bilinenlere yönelik kötü muamele, Hristiyan toplumunda derin yaralar bırakmıştır. Bununla birlikte, bazı kişiler, yoğun baskılara dayanamayıp imanlarından vazgeçmeye zorlanmış dini kimlikleri tamamen yok edilerek ikonofil inançlarını terk etmiştir. Paraya kanarak imanlarından vazgeçenler de olmuştur (Mango, 1990, s. 153, 157, 159).

Stefanos adındaki bir keşiş yakalanarak imparatorun emriyle hapsedilmiştir. Daha sonra, ayaklarına ip bağlanarak sokaklarda sürüklenmiş ve halka açık bir şekilde aşağılanmıştır. Bu şiddet yalnızca keşişlerle sınırlı kalmamış kutsal ikonaları savunan ordu mensupları da sorgusuz infaz edilerek öldürülmüştür. Bazıları, boğalara parçalatılarak korkunç bir şekilde can vermiştir. Manastırlar artık rahiplerin değil, süvariler için ahır olmuştur (Mango, 1990, s. 155; Cheynet, 2018, s. 33).

V. Konstantinos, bir kişinin bedeni ya da ruhu için azizlere ithaf edilmiş bir sunu yapıldığını duyduğu an, mallarına el koymuş ve cezalandırmıştır. Konstantinos, kutsal hatıralarını korumalarına izin dahi vermemiştir (Theophanes, 1982, s. 27).

768-769 yıllarında İkonoklazm, Konstantinopolis'in en görkemli yapılarından biri olan Ayasofya'yı da etkilemiştir. Ayasofya'da yaşananların bir kısmı yazılı kayıtlardan bilinmekte kilisenin yapısında hala izleri görülmektedir. İkonoklastlar, patriklik sarayına yakın özel bir

odada yer alan madalyonlar üzerindeki aziz portrelerini ve VI. yüzyıldan kalma mozaikleri tahrip etmişlerdir. Her bir portre, üzerlerine kazınmış haçlarla silinirken, azizlerin isimleri yazılı olduğu yerlerden çıkarıldı ve seçilen bu tasvirler yok edildi (Cormack, 1985, s. 107; Bkz. Ek 33).

Yazılı kaynaklarda, bütün kiliselerin iç kısımlarının sıvanmış ya da kazınmış olduğu şeklinde retorik ifadeler yer almaktadır. Ancak bu ifadeler, doğu eyaletlerindeki erken Hristiyan sanatının tamamen yok edildiği algısına neden olmamalıdır. İmparatorluğun geniş bir coğrafyasına yayılan bu tür operasyonlar, çoğu zaman büyük ölçekli kiliselerde gerçekleştirilmiştir ve bu tür yıkımların organize bir şekilde yapıldığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Mevcut deliller, yıkımın sistematik bir süreç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Bryer ve Herrin 1977, s. 3; Bkz. Ek 44-45).

İkonoklazm karşıtı faaliyetler yalnızca imparatorluk düzeyinde değil, farklı bölgelerdeki devlet görevlileri tarafından da uygulanmıştır. Thrakesion Theması Strategosu Mikhail Lakhanadrakon, bölgesinde yaşayan rahiplere de ağır işkencelerde bulunulmuştur. Sakallarının kesilmesi istenmiş kesmek istemeyen rahiplerin burunları kesilmiş, hatta bir manastırda otuz sekiz rahip canlı bir şekilde gömülerek infaz edilmiştir (Avcı, 2015, s. 154).

Şiddetten kaçan rahipler ve diğer din adamları daha güvenli yerlere, özellikle İtalya'ya sığınarak faaliyetlerini orada sürdürmüştür (Kalkınoğlu Köroğlu, 1994, s. 20).

İkonoklazma dönemi, Bizans için bazı zorlukları beraberinde getirse de bu dönemde askeri ve ekonomik alanlarda kaydedilen gelişmeler küçümsenemez düzeydedir. Askeri geçmişe sahip ikonoklast imparatorlar, Bizans ordusunu güçlendirerek düşmanlarına karşı önemli zaferler elde etmişlerdir. Bu dönemde, vergi sistemi yeniden düzenlenmiş ve daha önce Roma Kilisesi'ne ait olan Güney İtalya, Sicilya ve İliya gibi bölgeler Konstantinopolis Patrikliği'ne bağlanmıştır. Bu değişim, Bizans'ın gelirlerini artırmıştır. Özellikle manastırların mal varlıklarına ve arazilerine el konulmasıyla tarım ve arazi düzeni yeniden yapılandırılmış, böylece Bizans'ın ekonomik ve sosyal altyapısı güçlendirilmiştir. Fakat bazı olumsuz sonuçlar da beraberinde gelmiştir. Batı Kilisesi ile Bizans arasındaki bağların kopması, İtalya'daki Bizans hakimiyetinin zayıflamasına yol açmıştır. Bunun bir sonucu olarak Frank Devleti'nin güçlenmesi, Batı'da yeni bir imparatorluk düzeninin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ostrogorsky, 1995, s. 170).

V. Konstantinos, 754 yılında alınan konsil kararlarını daha ileri bir noktaya taşıyarak, yalnızca dini resimleri değil, aziz kültü ve Hz. Meryem'e ibadeti de yasaklamıştır. Onun ölümünden sonra bile ona duyulan nefret devam etmiş cesedi, Kutsal Havariler Kilisesi'nden çıkarılmıştır (İnce, 2016, s. 1222).

İkonoklazm tartışmaları, III. Leon'un teşvikiyle başlamış ve oğlu Konstantinos tarafından daha da coşkuyla devam ettirilmiştir. Ancak bu değişim, Hristiyanlık dünyasında düşünüldüğü kadar büyük bir tahribat yaratmamıştır. Tanrı Baba'nın ya da heykellerin tasvirine ilişkin eserler, dünya sanat mirası açısından önemli bir değer taşımaya devam etmiştir. Yahudilik ve ardından İslam dünyası, ikonalara dair oluşan aşırı pozitif tutuma şiddetle karşı çıkarken, Hinduizm ve Budizm gibi diğer inançlar herhangi bir sorun görmemiştir. Hristiyanlık içinde ise hala bu konuda kesin bir karara varılamamıştır (Norwich, 2013a, s. 287).

V. Konstantinos'un liderliğindeki tasvir karşıtı hareket, onun 775 yılında ölümüyle büyük bir darbe almıştır. Haleflerinin ikonalara karşı sergilediği tutum oldukça zayıf kalmış, ikonoklazm giderek etkisini yitirmiştir. Ancak V. Konstantinos geride güçlü bir ordu, sağlam bir dini birlik ve istikrarlı bir ekonomi bırakmıştır (Jenkins, 1993, s. 90).

III. Leon ve V. Konstantinos'un, Firavun veya ikinci bir Midas gibi (Bryer ve Herrin, 1977, s. 19) sıfatlarla eleştirilmesi, bu dönemin doğrudan kaynaklar üzerinden değerlendirilmesi gereken başka önemli yönleri vardır. III. Leon ve oğlu V. Konstantinos, küçülen imparatorluk sınırlarını güçlendirmek amacıyla etkili taktikler geliştirmiş, yıllık askeri seferlerin düzenlenmesi ve yürütülmesine büyük önem vermiştir. Özellikle 740 yılında meydana gelen büyük depremden sonra ve 747'de Konstantinopolis'i sarsan veba salgınının ardından şehri yeniden inşa etme çabalarına odaklanmışlardır. Başkenti güçlendirmek için önemli adımlar atan bu liderler, para reformları yaparak temel ihtiyaç maddelerinin üretimini ve ticareti desteklemeyi amaçlamışlardır. Böylelikle temel gıda kaynaklarının düzenli dağıtımı sağlanarak eyaletlerde ekonomik refahı arttırmaya çalışmışlardır (Bryer ve Herrin, 1977, s. 19). Tüm bu zorluklara ve dış faktörlerin baskısına rağmen, Bizans'ın hem iç hem de dış sahnede varlığını uzun süre boyunca sürdürebilmesi, bu dönemin önemli bir başarısı olarak değerlendirilmektedir.

5. II. İKONOKLAZM DÖNEMİ VE İKONOKLAZMIN SONU (815-843)

5.1. IV. Leon (775-780)

V. Konstantinos'un ölümüyle birlikte yerine oğlu IV. Leon geçmiştir. Annesinin Hazar hükümdarının kızı olması sebebiyle, "Hazar Leon" olarak da anılmaktadır. Kısa süren saltanatı (775-780) boyunca, babasının dönemine kıyasla daha sakin bir yönetim sergilemiş ve içte huzurlu bir dönem yaşanmıştır. IV. Leon, tasvir karşıtı politikaları benimsemekle birlikte, din adamlarına karşı sert bir tutum sergilememiştir. Bu dönemde, din adamları toplumda yeniden eski itibarlarını kazanmaya başlamışlardır. IV. Leon'un bu tutumu üzerinde, eşi İrene'nin etkisi olabileceği düşünülmektedir. Atinalı olan İrene, Yunan kültürüyle yetişmiş ve dini eğitim almıştır. İrene'nin ikonoklazm inancını benimsemeyerek aziz tasvirlerine dua ettiği ve sarayında bu tasvirleri sakladığı bilinmektedir. İmparatoriçenin bu tavrı, tasvirlere tapanlar arasında büyük bir umut uyandırmıştır (Yıldız, 2000, s. 501).

V. Konstantinos döneminde zirveye ulaşan tasvir karşıtı mücadele, IV. Leon'un hükümdarlığında etkisini yitirmeye başlamıştır. IV. Leon'un saltanatı, babasının tasvir karşıtı politikalarının hararetinden daha ılımlı bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. İmparatoriçe İrene'nin etkisiyle, tasvirlerle ibadet alışkanlığı yavaş yavaş yeniden canlanmaya başlamıştır. Ancak IV. Leon döneminde, tasvirlerle olan karşıtlık tam anlamıyla sona ermemiş; tasvirlerle tapınmaya devam eden memurlar cezalandırılarak hapsedilmiş ve kırbaçlanmıştır (Lee, 2004, s. 62).

Saltanatının son dönemlerinde Bulgarlara karşı Arap cephesine yoğunlaşan IV. Leon, 780 senesinde ordu ve senatodan aldığı destekle yürüttüğü bir sefer sırasında yaşamını yitirmiştir. Tahta 9 yaşındaki oğlu VI. Konstantinos geçerken, dul İmparatoriçe İrene naiplik görevini üstlenmiştir. VI. Konstantinos ve İrene'nin ikonoklazm politikasındaki etkisi oldukça önemlidir. İrene'nin, tasvirlerle duyulan saygıyı geri kazandırmaya yönelik kararlı adımları, ikonofillerin cephesinde kadınların oynadığı rolün altını çizmektedir (Jenkins, 1993, s. 91; Brubaker, 2012, s. 59; Bryer ve Herrin, 1977, s. 4).

Leon'un 780 yılında ölümüyle birlikte tasvirlerle karşı yürütülen mücadelenin ilk aşaması sona ermiş sayılabilir. Leon'un hükümdarlığı sırasında Anadolu'ya yönelik Müslüman akınları devam etmiş olsa da bu dönemde kayda değer sonuçlar doğuran büyük çaplı savaşlar yaşanmamıştır (Yıldız, 2000, s. 501).

5.2. VI. Konstantinos (780-797)

IV. Leon ve İrene'nin oğlu olan VI. Konstantinos, çok küçük yaşta tahta çıkmış ve yönetimi boyunca annesi İrene'nin kontrolü altında kalmıştır. V. Konstantinos döneminden miras kalan güçlü askeri sistem varlığını korusa da komutanların çoğu ikonoklazm yanlısı görüşlere sahiptir. Deneyimli askeri valiler hızlı bir şekilde görevden alınmış ve yerlerine Ortodoks görüşlere yakın ama deneyimsiz kişilerin atanması gündeme gelmiştir. Bu sırada yaşanan bir isyan, harekete katılmayan askerlerin de ordudan temizlenmesiyle bastırılmıştır (Jenkins, 1993, s. 92).

İkonalara destek veren İrene iyi derecede kazanımlar sağlamıştır. Görünüşte, ikonaların restorasyonu ile ilgili çalışmaları ön planda tutsa da aynı zamanda hem askeri hem de siyasi alanda etkili bir yönetim sergilemiştir. Eski ikonoklast devlet adamlarıyla uzlaşa sağlayarak onların görevlerine devam etmesine olanak tanımıştır (Gregory, 2008, s. 215-217).

Tasvir karşıtlığı doktrini, ani ve güçlü bir hamleyle yeniden uygulanmaya çalışılsa da mevcut siyasi ve kişisel durumlar bu girişimi başarılı kılacak yeterli gücü sağlamaktan uzaktır. Ordu içinde kapsamlı bir temizlik yapılarak ikonoklast görüşlü kişiler uzaklaştırılmıştır. Yüksek komuta kademesi, hakimler ve kilise mensupları azarlama ve görevden alma gibi uygulamalara maruz kalmıştır. Emeklilik, yer değiştirme ve itibar zedeleme politikalarıyla muhalifler etkisiz hale getirilmiştir. İrene, bu süreçte kendi çevresini oluşturmak adına güvendiği dostlarını ve akrabalarını kilit görevlere getirerek sarayın önemli mevkileri, tamamen İrene'nin kontrolüne bağlı kişilerce doldurulmuştur (Bailly, 2006, s. 175-176).

780'li yıllarda naip olarak Bizans tahtına hâkim olan İrene, çevresindeki güç dengelerini sağlam bir şekilde yönetememiştir. Abbasi Devleti, her yıl düzenledikleri seferlerle Bizans'a büyük zararlar vermeye devam ederken, Mehdi ve Harun Reşid'in liderliğindeki güçlü ordular, Bizans ekonomisini iyice zorlamıştır. Bu süreçte İrene, Abbasilere ödediği haraçlarla akınları durdurmaya çalışmış ancak bu durum Bizans'ın ekonomik gücünü daha da zayıflatmıştır. Öte yandan Batı'da yükselen Franklar ve onların lideri Charlemagne, Hristiyan dünyasının yeni ve güçlü devleti olma yolunda hızla ilerlemektedir (Kaptan, 2022, s. 78).

İmparatoriçe İrene, Bizans İmparatorluğu'nun en yüksek görevlerinden biri olan logothetes tou dromou'ya Staurakios'u seçmiştir. O, bu görevde 20 yıl boyunca bulunacaktır. Staurakios, yeni politikalar izleyerek 783 yılında Araplarla bir barış anlaşması imzalamış ve Papa ile dostane ilişkiler geliştirmiştir. İrene, aynı zamanda Batı'da Franklarla da uzlaşma yollarını aramıştır (Bailly, 2006, s. 176-177).

5.3. II. İznik Konsili / VII. Ekümenik Konsil (787)

784 yılında Tarasios'un patrik olarak atanmasıyla, imgelere olan saygının geri getirilmesi amacıyla bir kilise konseyi düzenlenmesi önerilmiştir. İrene, naip olarak hükümeti etkin bir şekilde yöneterek 785 yılında Papa Hadrianus'a bir mektup yazarak Batı'daki liderlerin ve kilise temsilcilerinin bu konseye katılımını talep etmiştir. Ancak, 786 yılında düzenlenmek istenen bu konsilin açılış törenleri, V. Konstantinos'a bağlı ikonoklast askerler tarafından engellenmiştir. İmparatorluk muhafızları ve şehir garnizonundan bir müfreze kiliseye girerek binayı boşaltmalarını talep etmiş ve direnç gösterenleri şiddetle cezalandırmıştır. Bu müdahale, konsilin panik havası içinde dağılmasına neden olmuştur. Papa'nın elçileri derinden sarsılmış ve apar topar Roma'ya dönmek üzere gemiye binmiştir. Olayların ardından, huzuru sağlamak amacıyla protesto eden askerler başkentten uzak seferlere gönderilmiş ve yerlerine Bithynia'dan güvenilir birlikler atanmıştır. Ayrıca muhalif din adamlarına af vaat edilmiştir (Brubaker, 2012, s. 60; Norwich, 2013a, s. 299).

Başkentteki ikonoklast çevrelerin etkisinden uzak bir ortamda toplanması amacıyla, konsilin bu kez İznik'te düzenlenmesine karar verilmiş ve davetiyeler yeniden hazırlanmıştır (Ostrogorsky, 1995, s. 165).

II. İznik Konsili'nde, daha önceki Hiereia Konsili kararları geçersiz sayılarak, "ikonaların kutsal kabul edilmesi ve tasvirlerin resmedilmesi" kararı benimsenmiştir. Tasvirlerin, insanların değil, doğrudan Tanrı'nın varlığını temsil ettiği vurgulanmıştır. Kilise tarihine II. İznik Konsili olarak geçen ve VII. Ekümenik Konsil olarak da bilinen bu toplantı, Doğu ve Batı kiliselerini uzun süre meşgul eden ikonoklazm sorununu çözüme kavuşturmuş ve kiliseler arasında barışın sağlanmasına önemli katkıda bulunmuştur (Aydın, 2005, s. 42-44).

Batı Kilisesi ile bağın yeniden güçlendirilmesi ve Kalkedon Konsili'nde kabul edilmiş olan Hristiyanlık doktrinlerinin eski Yunan kültürü ile bütünleşmesi, Hristiyanlığın Doğu'da da bir uyum yakalamasını sağlamıştır. Enkarnasyonun temel ilkesi olan ikonaların ibadet için kullanılmasının serbest bırakılması, Doğu'da bazı mezheplerin kilise öğretilerine aykırı fikirlerinin reddedilmesiyle kesinlik kazanmıştır (Marth, 1978, s. 152).

II. İznik Konsili, Doğu ve Batı imparatorlukları arasında yüzyıllardır süregelen ikonoklazm çatışmasına son vermiştir. Bu süreç sonucunda hem Doğu Kilisesi hem de Batı Kilisesi, ikonalara saygı gösterme konusunda bir uzlaşmaya varmıştır. Ancak ikonoklazm yanlıları, özellikle Doğu'da etkilerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Tasvirlerle karşı olan bu tutum, ancak IX. yüzyılın ortalarında çözüme kavuşmuştur. Ortodoks doktrinin yeniden zafer

kazanmasıyla birlikte, Bizans sanatı, Hristiyan ikonografisinin temelini oluşturan İsa ve azizlerin tasvirleriyle yeniden şekillenmiş ve ikona yapımı cesaretlendirilmiştir (Dvornik, 1990, s. 26).

II. İznik Konsili'nde alınan kararlar doğrultusunda, Şamlı Yuhanna'nın görüşleri yeniden değerlendirilmiş ve ikonalarla ilgili temel ilke olarak, tasvir edilen kutsal kişinin şahsiyetine saygı duyulması gerektiği vurgulanmıştır. İbadet edilecek olanın yalnızca Tanrı olduğunun altı çizilmiş ve III. Leon'un döneminde yayınlanan tasvir karşıtı fermanlar ile Hieria Konsili kararları geçersiz ilan edilmiştir. Bunun sonucunda, imparatorluk genelinde ikonaların ibadette kullanılmasına özgürlük getirilmiştir. Konsil boyunca Eski Ahit'ten yapılan alıntılar (örneğin Ahit Sandığı üzerindeki keruv/kanatlı melek tasvirleri) bu görüşlerin dini bir temel üzerine oturtulmasını sağlamıştır. Bu kararlar, yalnızca tasvirlerle değil, aynı zamanda kutsal eşyalara duyulan saygının yeniden tesisi için de bir dönüm noktası olmuştur (Kaptan, 2022, s. 80)

II. İznik Konsili kararlarının etkileri kısa sürede başkentte hissedilmiştir. Konsilin hemen ardından Halki Kapısı'nda III. Leon tarafından kaldırılmış olan uzun saçlı ve sakallı İsa tasviri yeniden yerine konulmuş, büyük haç da çıkartılmıştır (Kaptan, 2022, s. 82).

787 Konsili, ilk kez sistematik olarak resmi bir imge kültü oluşturmuş ve kutsal tasvirlerle olan bağlılığı Ortodoks inancının vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Bu bağlamda, kutsal imgelerin kutsanması, ibadet ritüelleriyle bütünleşmiştir. Her Ortodoks Hristiyan'ın kutsal imgeler önünde eğilerek secde etmesi⁷, öpmesi (Kaptan, 2022, s. 82) gerekmektedir. Aynı zamanda imgelerle birlikte tütsü yakılarak ibadet edilmesi gerektiği belirtilmiştir. 787 yılında bu kurallara uymayı reddedenler ise aforoz edilmiştir.

Kutsal eşya ticareti suç sayılmış, erkek ve kadınların aynı ortamda bulunduğu manastırlar yasaklanmıştır. İkonoklazm hareketi yenilgiye uğratılırken, İrene, Khristoforos "İsa'nın Müttefiki" olarak anılmaya başlanmıştır (Brubaker, 2012s. 61).

İrene'nin ikonaların yeniden ibadete kazandırılmasını desteklemesindeki temel nedenin, tasvirlerle duyduğu kişisel bağlılık olmasının yanı sıra tasvirlerle karşı sert tutum sergileyen III. Leon ve V. Konstantinos'un aksine, Ortodoks kesimden güçlü bir destek bulmasını sağlamaktır. Çünkü ordu desteği arkasında değildir. İkonoklast politikalara maruz kalan kesimler, İrene'nin desteğiyle rahat bir nefes alarak ikonodül (ikona yanlısı) politikalara katılmışlardır (Whittow, 1996, s. 149–150).

⁷ Proskynesis, Bizans ritüelinde saygı göstergesi olarak yere kapanma biçiminde uygulanan bir tapınma geleneğidir.

Ekim 787’de, Patrik Tarasios’un ustaca liderliğiyle, ikonaların ibadetteki önemi ve saygısı resmi olarak Kilise tarafından yeniden kabul edilmiştir. İrene, bu süreçte büyük övgüler almış olsa da onun yönetimindeki askeri ve ekonomik başarısızlıklar göz ardı edilemez bir gerçek olarak ortada durmaktadır (Bryer ve Herrin, 1977).

Buna rağmen, tasvir düşmanlığı tamamen ve birdenbire sona ermemiştir. Tasvir kültüne karşı olan düşmanca görüşler, Bizans toplumunun entelektüel çevrelerinde varlığını korumuştur. Ancak, II. İznik Konsili kararları geçerliliğini sürdürdüğü için ikonoklazm yanlıları VIII. yüzyılın ilk yarısındaki etkiye erişememişlerdir (Aydın, 2005s. 44–45).

İrene’nin VII. Ekümenik Konsil’de elde ettiği başarı, tasvir yanlıları tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış ancak bu başarı, İrene’nin iktidar hırsını daha da artırmıştır. İmparatoriçe, kutsal ikonaların yeniden ibadete kazandırılmasında kişisel bir zafer elde etse de taht üzerindeki konumu hâlâ sağlam değildir. En büyük tehdit, ordudan ya da ikonoklazm yanlılarından değil, oğlu VI. Konstantinos’tan gelmektedir. İmparatorluğun tüm yetkileri fiilen İrene’nin elindedir. Ancak tahtın yasal sahibi olan VI. Konstantinos, 21 yaşına gelmiş ve artık yönetimi devralabilecek olgunluğa ulaşmıştır. Bu durum, VI. Konstantinos’un kendi hakkı olan tahtı ele geçirmek istemesiyle, İrene’yi bir mücadeleye zorlamıştır. İmparatoriçe, böylesine görkemli bir rol oynadıktan sonra tacını terk etmeyi düşünmüyordur. Naiplik konumunda kalmayı sürdürmek, onun için adeta bir saltanat gibidir. Eğer oğlu tahta tek başına çıkarsa, İrene’nin bu durumu gayrimeşru bir yönetim iddiası olarak görülecektir. (Yaprak, 2019s. 51).

VI. Konstantinos, annesinin etkisi altında kalmaktan rahatsızlık duymaya başlamış ve onun baş danışmanı Staurakios’a karşı suikast planlamaya teşvik edilmiştir. Bu girişim başarısızlıkla sonuçlanır ve suikast planına dahil olanlar cezalandırılır. Ancak kısa süre sonra Konstantinos, annesine karşı bir isyan başlatır ve ordu onu imparator olarak tanır. İmparatorluğun pek çok bölgesi Konstantinos’un lehine hareket etmiştir, bu durum İrene’yi tahtı oğluna teslim etmeye zorlamıştır. Anneden taraf olan Staurakios gibi danışmanlar ve hadımlar cezalandırılmıştır (790). Ancak, İrene bir yıl içinde oğlunun üzerindeki nüfuzunu yeniden kazanır. Staurakios ve diğer hadımlar yeniden görevlerine döner. VI. Konstantinos ise, kendisini iktidara getiren müttefiklerini cezalandırarak ordunun desteğini kaybetmiştir. Üstelik annesinin entrikaları devam ederken Konstantinos Theodote isimli bir kadınla gizlice evlenir ve bu duruma kilise mensupları tepki gösterirler ve dini çevrelerin gözünde nefretle karşılanmasına sebep olur (Yıldız, 2000, s. 503).

797 yılında, Konstantinos Anadolu’da Müslümanlara karşı düzenlenen bir seferden dönerken isyancılar tarafından pusuya düşürülmüştür. Anadolu’ya kaçmaya çalışmış ancak yakalanarak

Konstantinopolis'e getirilmiştir. Annesi İrene, oğlunu doğduğu odada hapsederek gözlerine mil çektirir ve böylece onu tahttan uzaklaştırır. Bu olay Bizans tarihinde ilk defa bir kadının, İrene'nin, imparatorluk tahtına tek başına oturmasına yol açar. Bu cesur hareket Roma imparatorluğu gelenekleriyle çok zıt düşmektedir çünkü imparatorlukta hiçbir zaman kadınlar, tam bir imparator otoritesine haiz olarak, hüküm sürmemiştir (Yıldız, 2000; Vassiliev, 1943 s. 335).

5.4. İrene (797-802)

İrene'nin hükümdarlığı döneminde Abbâsîler, Halife Hârûn Reşîd'in liderliğinde güçlerinin zirvesine ulaşmışlardır. Daha önce Halife Mehdî-Billâh döneminde, İslâm orduları Anadolu'ya derinlemesine ilerleyerek Thrakesion Theması'nda yapılan savaşı kazanmış ve Kadıköy'e kadar ulaşmışlardır (782-783). Bu zafer, İmparatoriçe İrene'yi barış istemeye zorlamıştır. Müslümanlarla yapılan bu anlaşma Bizans İmparatorluğu için aşağılayıcı bir durum teşkil etmiştir. Üç yıl sürecek bu barış antlaşması kapsamında, Bizans her yıl 90.000 dinar haraç ödeyecektir. Ancak bu anlaşma, Abbâsî ordularının Anadolu'ya yeniden saldırılarını durduramamış ve Bizans, 798 yılında yeni bir haraç antlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Balkanlarda ise Bizans yenilgilerle karşılaşmış ve Batı'dan gelen tehditler daha ciddi sorunlara yol açmıştır. Papa, 774 yılında Langobard Krallığı'nı ortadan kaldıran Charlemagne'ın himayesine girmiştir. Ayrıca, 787 yılında İznik Konsili kararlarını tanımayı reddetmiş ve Bizans İmparatorluğu'nu dini ve siyasi anlamda zayıflatacak hamlelerde bulunmuştur. Nihayetinde 800 yılında Papa, Charlemagne'ı imparator olarak taçlandırmıştır. Bu olay, Doğu-Batı devletleri ve kiliseleri arasındaki ayrılıkları daha da derinleştirerek bir ikilik yaratmıştır (Demirkent, 1994; Bkz. Ek 46).

Charlemagne Sicilya'ya yönelik bir hamlede bulunarak bu bölgeyi ele geçirme planlarından vazgeçip bunun yerine siyasi bir strateji değişikliği yaparak İrene ile evlenmeyi düşünmüştür (802). Bu evlilik teklifi, Doğu ve Batı arasındaki sorunların tamamen çözülmesini ve imparatorluğun tek bir çatı altında birleşmesini amaçlayan bir planın parçası olarak değerlendirilmiştir (Brubaker, 2012, s. 80; Bkz. Ek 47). Ancak bu süreçte İrene tahttan indirildiği için evlilik de gerçekleşmemiştir.

802 yılında aristokratlar ve yüksek saray görevlilerinden oluşan bir grup İmparatoriçe İrene aleyhine bir komplo hazırlamışlardır ve Büyük Saray'ı ele geçirdikten sonra İrene'nin tahttan indirildiğini açıklamışlardır

İrene tarafından uygulamaya konulan vergi indirimlerinin büyük bir kısmı, tahta çıkan I. Nikephoros tarafından iptal edilmiştir. Ayrıca, Abbâsî Halifesi Harun Reşid'e yapılan haraç ödemeleri de durdurulmuştur. Nikephoros, ordunun idari ve askeri yapısını yeniden organize ederek, askeri birimlerin bakım ve tedarik masraflarını yerel eyaletlere yüklemiştir. Bu düzenleme, imparatorluğun mali sistemini yeniden şekillendirmiş ancak, bu reformların ardından mali yüklerin artması, halk arasında huzursuzluk yaratarak isyana yol açmıştır. İsyan, İrene'nin 803 yılının ağustos ayında ölümüyle birlikte sona ermiştir. 806 yılında, Stoudite hizbinin lideri Tarasios'un ölümü üzerine, patriklik atamaları konusunda tartışmalar başlamıştır. İmparator Nikephoros'un laik Nikephoros'u patrikliğe atamasına, Stouditeler tarafından itiraz etmiştir. Bu grup, özellikle Stoudios Manastırı'ndan Theodore'nin patrik olmasını desteklemiştir. Ayrıca, VI. Konstantinos'un Theodote ile yaptığı evliliğin yasal olduğunu savunan bir sinodun toplanması, Stouditeler arasında Moikheia (zina) tartışmasını yeniden alevlendirmiştir (Brubaker, 2012, s. 81).

Moikheia skandalı olarak bilinen olay, 795 yılında VI. Konstantinos'un yaptığı evlilikle patlak veren önemli bir krizdir. İmparator, annesi İrene'nin entrikalarından rahatsız olarak İmparatoriçe Maria'dan boşanmış ve onu bir manastıra kapatmıştır. Maria ile olan evliliğinden Euphrosyne ve İrene adında iki kızı olmuş ancak evlilik süresince birçok metresi bulunan VI. Konstantinos, sonunda İrene'nin sarayındaki nedimelerinden biri olan Theodote'ye âşık olmuştur. Aziz Mamas Sarayı'nda Theodote ile evlenerek onu "augusta" unvanıyla onurlandırmıştır. Bu durum, kilise çevrelerinde büyük bir tepkiye yol açmış özellikle, Theodote'nin akrabası Platon ve Theodoros bu evliliğe şiddetle karşı çıkmıştır. Onlara göre bu evlilik, kilisenin kutsal kurallarını açıkça ihlal etmektedir. Kilise hukuku, VI. Konstantinos'un Maria ile boşandıktan sonra yeniden evlenmesini yasaklamış ve bu durumu bir "zina" olarak değerlendirmiştir. Plato ve Theodoros, İncil'den alıntılar yaparak bu evliliği kınamış ve olayı "Moikheia tartışması" olarak bilinen skandalın merkezine oturtmuşlardır (Jenkins, 1993, s. 124).

VI. Konstantinos'un bu durumuna Tarasios dahil olmak üzere birçok dini otorite soğuk yaklaşmıştır. Theodoros Studites ise devlete ve patriğe karşı çıkarak Roma'ya başvurmuş ve tartışmayı uluslararası bir mesele haline getirmiştir (Marth, 1978, s. 152).

797 yılında Bizans tarihinde azimli ve hırslı bir imparatoriçe olarak bilinen İrene, oğlu VI. Konstantinos ile girdiği taht mücadelesinde oğlunu saf dışı bırakmak için gözlerine mil çektirerek yönetimi tamamen ele almıştır. Böylece, Bizans tarihinde yasal olarak "basileus" (imparator) unvanını alan ilk kadın hükümdar olmuştur (797-802) (Ostrogorsky, 2011, s. 168).

İrene, Bizans İmparatoru III. Leon döneminde başlayan ikonoklazm hareketine son vererek ikonaların ibadet için serbest bırakılmasını sağlamıştır. Daha sonra ikonaları destekleyenler tarafından azize olarak yüceltilmiş olsa da bir hükümdar olarak siyasi alanda önemli bir başarı bırakmamıştır. İrene, Bizans'ın Isauria Hanedanı'ndan gelen son hükümdarı olarak, ikonoklazma karşıtlığı ve siyasi yeteneksizliği nedeniyle hanedanın sonunu getirmiştir (Bury, 1912, s. 1-2).

İrene'nin döneminde Abbâsîler ile Anadolu'da yaşanan Arap akınları tekrar başlamış, batıda ise Bulgarlarla yapılan savaşlar Bizans için yenilgilerle sonuçlanmıştır. Bu durum, Bizans'ı hem doğuda hem de batıda ağır bir haraç yükünün altına sokmuş ve imparatorluğun önceki ihtişamından daha da uzaklaşılmasına yol açmıştır. Sarayda çıkan iç karışıklıklar ve yönetimdeki memuriyette artan yozlaşma sonucu, İrene'nin tahtan düşmesine zemin hazırlanmıştır. Nitekim, Nikephoros darbeciler tarafından tahta çıkarılmış ve İrene 802 yılında Midilli adasına sürgün edilmiş orada hayatını kaybetmiştir (Ostrogorsky, 2011, s. 168-171).

Bu dönemde ikonoklazm hareketleri hâlâ iki taraf arasında bir çatışma konusudur. Bizans İmparatorluğu, ikonaları destekleyenler ve ikonoklazm yanlıları arasında bölünmüş durumdadır. İrene'nin inişli çıkışlı yönetimi sona erdiğinde, 802 yılında tahta Nikephoros geçmiştir. İrene'nin iktidarında görülen hem askeri hem de siyasi düzensizlikler, Nikephoros tarafından derhal düzeltme çabalarıyla karşılanmıştır (Gregory, 2008, s. 222-226).

5.5. Nikephoros (802-811)

İrene'nin ölümüyle birlikte Bizans İmparatorluğu'nda yeni bir kargaşa dönemi başlamış bu dönemde istikrarsız bir yönetim ortaya çıkmıştır. Nikephoros, 802'den 811'e kadar hüküm sürmüş ancak imparatorluk, yaklaşık bir asırdır olduğundan daha zayıf ve istikrarsız bir durumdadır. Bu zayıflığın en büyük nedeni mali sorunlardır. Konstantinos dönemindeki güçlü askeri organizasyonun eksikliği ve ekonomik sistemin çöküşü hem Sarazenler hem de Bulgarlar açısından büyük bir felaketi beraberinde getirmiştir. Halife Harun'un orduları, daha önce yapılan saldırılardan çok daha geniş çaplı akınlarla Anadolu'nun kırsal bölgelerinde ekonomik istikrarsızlık yaratmıştır. Bunun sonucunda Bizans ekonomisi hızla gerilemeye başlamış özellikle İrene'nin döneminde, emlak vergilerinin muaf tutulması ve vakıfların bu durumdan yararlanması ekonomik bozulmayı hızlandırmıştır. Ayrıca kentsel ekonomiye zarar verecek şekilde, ithalatta uygulanan gümrük vergileri büyük ölçüde azaltılmıştır. Nikephoros bu sorunları çözmek amacıyla hazine yönetimini sıkı kontrol altına almış ve birkaç yıl boyunca maliye bakanı olarak görev yapmıştır. Bu süreçte mali düzenlemeleri yeniden yapılandırmaya

odaklanmıştır. Askeri ihtiyaçlar için acilen bir çözüm bulunması gerektiğine inanarak, sahada deneyimli bir komutan olan Tarasios'u atamıştır. Ancak Tarasios'un 806 yılındaki ölümü, bu politikaların etkisini zayıflatmıştır. Nikephoros'un reformları, bazı rahiplerin ve halkın tepkisini çekmiş. İmparatorun manastır mülklerini hazineye bağlama çabası ve mali yükümlülüklerin fazlaşması, dini çevrelerin öfkesini arttırmıştır. Bu süreçte hem Sarazenlere hem de Bulgarlara ödenen yüksek haraçlar nedeniyle imparatorluk büyük mali kayıplar vermiş tüm bu sorunlara rağmen Nikephoros, kırsal ekonomiyi toparlama ve tarımsal düzeni yeniden sağlama çabalarını sürdürmüştür (Jenkins, 1993, s. 117-133).

809-810 yıllarında, Hristiyanlar yaşadıkları bölgelerden zorla çıkarılıp mülklerine el konulmuştur. Bu süreçte, bazıları Slav topraklarına göç etmeye zorlanırken, geride kalan köylüler ağır vergi yükümlülükleri altına alınmıştır. Halk, ekonomik durumlarına göre çeşitli vergilere tabi tutulmuştur (Theophanes, 1982, s. 166-167).

Hellas bölgesindeki Slavların Bizans'a asimile edilmesi ve Hristiyanlığa geçirilmesi süreci, İmparator Nikephoros'un önemli bir başarısı olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde, savunma harcamaları için acil olarak ek gelir sağlanması gerekmektedir. Nikephoros'un saltanatı boyunca, Sarazenler ve Bulgarlarla iki cephede yoğun ve zorlu savaşlar devam etmiştir (Jenkins, 1993, s. 120-123).

Araplar, yıpratma savaşları yapmaya devam etmiştir ancak bu saldırılar, VII. ve VIII. yüzyıldaki yoğunluktan uzaktır. Çoğunlukla sınır akınları biçiminde gerçekleşen bu faaliyetlerin yanı sıra, Müslüman donanmalar denizlerde oldukça aktif hale gelmiştir. Güney İtalya, Sicilya ve Girit'te hakimiyeti sağlamayı başarmışlar ancak Bulgarların gerçekleştirdiği saldırılarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Bailly, 2006, s. 187).

809 yılında Halife Harun Reşid'in ölümü, Halifelik içinde ciddi bir iç savaşa yol açmıştır. Bu karışıklıkların ardından Arap sınırlarında durum büyük ölçüde düzelmiştir (Brubaker, 2012, s. 82).

Bu dönemde, Krum Han liderliğindeki Bulgarlar, topraklarını genişletme hedefiyle Bizans'a karşı art arda zaferler kazanmıştır. 811 yılında Bizans İmparatoru Nikephoros, Krum'a karşı büyük bir sefere çıkmıştır (Stathakopoulos, 2018, s. 117).

Ancak bu mücadelede Nikephoros ve yüksek rütbeli komutanları öldürülmüştür. Krum Han, Nikephoros'un başını keserek bir mızrağın ucuna asmış ve ibret amacıyla sergilemiştir. Hatta daha da ileri giderek, onun kafatasını şarap kadehi olarak kullanmıştır (Theophanes, 1982, s. 170-171).

809 yılında Halife Harun Reşid'in vefatının ardından oğulları arasında başlayan taht mücadelesi, doğu sınırındaki tehditlerin kısa bir süreliğine durmasına yol açmıştır. Nikephoros'tan sonra tahta çıkarak imparator olan Mikhail Rangabe (811-813) ve sonrasındaki imparator V. Leon (813-820) Bulgarların kaybetmesini sağlayamamıştır. Bulgar Han'ı, Krum'un 814 senesinde aniden gerçekleşen ölümüyle Bizans nefes almıştır (Demirkent, 1994).

Bizans İmparatorluğu, dış savaşların yarattığı kaosu yanı sıra mali düzenlemeler ve ekonomik toparlanma çabalarıyla karakterize edilmiştir. İkonoklast politikalara karşı çıkan bu dönemin ılımlı fikir yapısı, şiddet içeren sert reformları onaylamamakla birlikte, bu reformların bazılarını koruma çabası içerisindedir. Ancak, zafer sarhoşluğu yaşayan ve özgürlüğünü geri almak isterken devletin otoritesini sarsmaya çalışan Bizans kilisesinin eğilimleri bu politikalar açısından kabul edilemez durumdadır.

Tasvirler mücadelesinin ikinci safhası, Ermeni kökenli V. Leon (813-820) ve Frigya hanedanından gelen iki imparatorun, Mikhael (820-829) ve Theophilos (829-842), yönetimi sırasında yeniden alevlenmiştir. Bu süreçte Bizans, yaklaşık otuz yıl boyunca büyük bir kargaşa içine sürüklenmiştir. 815 yılında Ayasofya'da düzenlenen bir konsil, ikonaların kullanımını yeniden yasaklamış ve 753 yılında çıkarılan ikonoklazma karşıtı emirnameleri tekrar uygulamaya koymuştur (Diehl, 2006, s. 73).

VIII. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis'in adeta bir tahıl deposu haline gelen ve önemli bir değere sahip olan Trakya, harap bir haldedir ve ayrıca bu dönemde, başkentin sokakları yoksul askerlerle dolup taşmaktadır. Dolayısıyla, ikonoklazmın bu ortamda desteklenmektedir. Ortodoks patrik Nikephoros, bu hareketi destekleyen kesimlerle ilgili ilginç bilgiler sunmaktadır. Ona göre, ikonoklazmı destekleyenler arasında pandomimciler, acemi askerler, genelev işletmecileri, dilenciler ve genelde kaba ve eğitimsiz bireyler yer almaktadır. Bunun yanı sıra, bu gruba, doğu eyaletlerinden gelen ve artık özgür toprak sahibi olmayan, yoksul eski köylülerin de dahil olabileceğine dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır (Jenkins, 1993, s. 132).

5.6. I. Mikhael (811-813)

Nikephoros'un yerine geçen oğlu Staurakios, birkaç ay içinde tahttan indirilmiş ve kısa süre sonra hayatını kaybetmiştir. Ardından kayınbiraderi I. Mikhael, 811'den 813 yılına kadar yalnızca iki yıl boyunca tahtta kalabilmiştir (Bailly, 2006, s. 185).

Onun kısa süreli yönetiminde kayda değer olaylardan biri, 12 yıllık müzakerelerin ardından Charlemagne ile bir barış anlaşmasının yapılması ve 811 yılında Charlemagne'ın Venedik'i

Bizans'a iade etmesidir. Ancak I. Mikhael'in saltanat dönemi, diplomatik başarısızlıklarla anılmıştır. Bulgarlarla devam eden savaşlarda alınan ağır yenilgiler, halkın gözünde Bizans'ın son iki hükümdarı olan Nikephoros ve I. Mikhael'in zayıf politikalarını eleştirilir hale getirmiştir. Buna karşılık, ikonoklazmın itibarı bu dönemde halkın gözünde artmıştır (Jenkins, 1993, s. 128).

I. Mikhael, Charlemagne'ı imparator olarak tanıyan Bizans hükümdarı olarak bilinmektedir. Ancak, Bulgarlara karşı düzenlenen saldırılarda büyük bir başarısızlık yaşamıştır. VI. Konstantinos ve İrene döneminde elde edilen geniş topraklar, bu dönemde kaybedilmiştir. 813 yılında yaşanan ağır bir yenilginin ardından I. Mikhael tahtı bırakmış ve bir manastıra çekilmiştir. Bu süreçte, Anatolikan Themasının komutanı olan Ermeni Leon, ordusu tarafından imparator ilan edilmiştir. Aynı yıl, Patrik Nikephoros'un V. Leon'u taçlandırmasıyla birlikte, İkonofil ara dönemi sona ermiştir. İkinci ikonoklazm dönemi olarak bilinen süreç, 814'ten 842 yılına kadar devam etmiş ve bu dönemde üç imparator öne çıkmıştır: V. Leon (813-820), II. Mikhael (820-829) ve II. Mikhael'in oğlu Theophilos (829-842). Bu dönemde, V. Leon kutsal resimlerin yasaklanmasını hemen yürürlüğe koymamış, ancak Makedonya ve Trakya'da Bulgarlar karşısında yaşanan ciddi mağlubiyetlerin ardından, 815 yılında ikonaları yasaklama uygulamasını yeniden başlatmıştır. V. Leon'un tahta geçmesinden iki yıl sonra, ikonaların savunucusu olan patrik Nikephoros (806-815) görevden alınmış ve yerine imparatorun ikonoklast politikasını desteklemeye hazır olan Theodotos Melissenos atanmıştır (Brubaker, 2012, s. 82, 90).

5.7. V. Leon (813-820)

12 Temmuz'da V. Leon, Ortodoks kilisesine dolaylı bir güvence verdikten sonra patrik Nikephoros tarafından imparator ilan edilmiştir. Dinamik ve son derece yetenekli bir lider olarak tanınan V. Leon, aynı zamanda ikonoklazm yanlısı bir hükümdardır. 813-820 yılları arasında tahtta bulunan V. Leon'un Ermeni kökenli olduğu bilinmektedir. Yönetimdeki en öncelikli görevi, zayıflamış savunma hatlarını yeniden inşa etmek ve morali bozulmuş ordular arasında disiplini sağlamaktır. O, bu hedefini başarıyla yerine getirmiştir. İkonoklazm politikasını tekrar yürürlüğe koyması, esasen devletin içinde bulunduğu acil ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, askeri gücün büyük ölçüde ikonoklast askerlere dayandığını fark etmiştir. (Jenkins, 1993, s. 128-130).

İrene'nin ikonaların yeniden kutsanmasını sağlamasının üzerinden yaklaşık çeyrek yüzyıl geçmiştir ancak ikonoklazm hareketi doğu bölgelerinde ve ordu içerisinde etkisini

sürdürmektedir. Daha önceki dönemde başarılı bir general olarak tanınan Leon, ikonoklast düşüncelerini pekiştirmiştir. Ancak, I. Mikhael'i tahtan indirip gücünü pekiştirdikten sonra, açıkça ikonoklazm politikasını benimsemeye başlamıştır. Rivayete göre, imparator, destekçilerine şu sözlerle hitap etmiştir:

“Tasvirlerle boyun eğen ve onlara saygı gösteren tüm imparatorların ya sürgünde ya da savaş meydanında hayatını kaybettiğini görebilirsiniz. Ancak ikonaları reddeden imparatorlar, doğal bir şekilde ölme şansına sahip olmuşlardır. Bu hükümdarlar büyük bir onurla görkemli mezarlara defnedilmiş ve Aziz Havariler Kilisesi'nde ebedi istirahatlerine kavuşmuşlardır. Ben de onların izinden gitmek ve ikonaları yok etmek istiyorum. Böylelikle, benim, oğlumun ve nesillerimizin yasaları, dördüncü ve beşinci kuşaklara kadar yürürlükte kalacaktır” (Vasiliev, 1943, s. 355).

III. Leon, derin bir dini inanca sahip bir liderdir. Uzun bir süre ikonoklazm sorununu büyük bir titizlikle değerlendirmiş ve bu politikanın Tanrı'nın iradesi olduğuna içtenlikle inanmıştır. Öte yandan, V. Leon bu konuya aynı derinlikte yaklaşmamış, meseleyi daha çok pratik bir çerçevede ele almıştır. Doğu bölgelerindeki küçük toprak sahipleri, Arap saldırıları nedeniyle topraklarını kaybederek büyük bir sorun haline gelmiştir. Nikephoros döneminde ise bu topraksız kitleler orduya alınarak Bulgarlara karşı milis olarak kullanılarak belirli faydalar sağlamışlardır. Ancak barış dönemine girildiğinde, bu grup büyük bir yoksulluğa sürüklenerek temel ihtiyaçlarını karşılamak için dilenmek zorunda kalmıştır. Bu doğulu topluluklar, neredeyse doğal bir eğilimle ikonoklast düşüncüyü benimsemiştir. İrene döneminde ikonodül politikalarının kendilerini bu duruma sürüklediğine inanarak bu durumu, koyu bir ikonoklast ideolojiyi benimsemelerinin temel nedeni olarak görmüşlerdir (Norwich, 2013b, s. 32-33).

IX. yüzyıla gelindiğinde, halkın zihninde başarı ve zafer ikonoklazm ile özdeşleştirilirken, yenilgi, başarısızlık ve açlık ise putperestlikle bağlantılı görülmektedir. V. Leon, III. Leon'un aksine, daha temkinli bir yaklaşım sergilemiş ve bir ilahiyatçı olmadığı gibi, böyle biriymiş gibi de davranmamıştır. 14 Nisan 814 tarihinde, Krum'un Konstantinopolis surlarının dışında ani ölümüyle Bulgar tehdidi ortadan kalkmış ve bundan sonra olaylar hızla gelişmiştir. V. Leon'un ilk adımı, ikonoklast doktrini Kutsal Yazılar ve Kilise Babalarının yazıları üzerinden yeniden değerlendirmek amacıyla 814 yılında bir ikonoklastik araştırma komitesi kurmak olmuştur. Bu dönemde, ikonoklast görüşü destekleyen metinlerin her biri, kodekse eklenerek özel bir sistemle işaretlenmiştir (Jenkins, 1993, s. 133; Iconoclasm, 1975, s. 5).

V. Leon, son 25 yılda ortaya çıkan problemleri, ikonoklazm politikasının terk edilmesine bağlı bir gelişme olarak yorumlamıştır. Bu nedenle, III. Leon'un yaklaşımını takip ederek durumu düzeltmeyi amaçlamıştır. 814 yılında kurulan bu meclise hangi piskoposların katıldığı tam olarak bilinmese de toplantının kısa bir sürede gerçekleşmesi, imparatorun fikirlerini

destekleyen ve ikna edilmesi gerekmeyen birçok itibarlı piskoposun varlığını işaret etmektedir. Meclis, ikonoklazmı güçlü bir şekilde savunan bir karar metni de yayımlamıştır (Gregory, 2008, s. 127; Iconoclasm, 1975, s. 5).

726 yılında III. Leon, giriştiği hamlelerde ilk olarak sarayın ana girişi olan Halki'nin üzerinde yer alan devasa İsa ikonasıyla ilgilenmişti. Önce bu ikona yerinden indirilmiş ve yerine İrene'nin yaptırdığı bir kopyası yerleştirilmişti. Ancak bu ikonanın değiştirilmesi sürecinde, Isaurialılar durumu basit bir askeri müdahaleyle çözmüşken buna karşılık Ermeniler ise bu dönemde değişikliği sanki halkın tepkisi gibi gösterecek bir plan hazırlamışlardır. İkona hedef alınarak beddua ve lanetler savrulmuş, hatta çamur ve taşlarla saldırılmıştır. Tüm bu kargaşa esnasında imparator duruma müdahale etmiş ve ikonanın zarar görmesini önlemek adına onu yerinden kaldırtmıştır. Bu süreçte operasyon başarıyla sonuçlanır ve ardından V. Leon, başkentte bir grup ikonoklast din adamını toplar. Toplantıda Studios Manastırı başrahibi Theodoros ile Patrik Nikephoros da vardır. Toplantı oldukça tartışmalı geçer ve sonunda Theodoros, imparatora karşı açıkça meydan okur ancak bu durum uzun sürmemiş imparator, bu din adamlarını görevden alarak meseleyi kapatmıştır. Birkaç gün içinde bir ferman çıkarılarak, patrik ve diğer ikona taraftarlarının halka açık ya da özel yerlerde toplantı yapmaları yasaklanmıştır. Bunun yanında, bazı kişilere evden çıkma yasağı da getirilmiş bu durum Nikephoros'un resmi görevlerini yerine getirmesine engel olmuştur. İlerleyen süreçte bazı Ortodoks piskoposlar toplantıya çağırılmış ve burada alınan kararlar kamuya duyurulmuştur. Kararlardan biri, ikonaların üretiminin yasaklanması ve mum ile tütsü yakılmasının dini açıdan kutsal olmadığına dair hükümlerdir. 815 yılında yayımlanan beyanname, 754 yılında toplanan ikonoklast konsil ile aynı fikirleri destekler niteliktedir. Son dönemlerde, ikinci ikonoklazm hareketi özellikle V. Leon ve Theophilos dönemlerinde etkili olmuş, III. Leon ve V. Konstantinos'un yaklaşımlarına benzer bir çizgi izlemiştir. Cezalandırılma korkusu olmaksızın, halk kutsal ikonaları yok etme veya onlara saygısızlık yapma özgürlüğünü dilediğinde kullanmıştır. İsa, Meryem ya da azizlerin figürlerini içeren kıyafetler ve işlemeler parçalanmış, hatta ayaklar altında ezilmiştir. Ahşap ikonalar pislikle kirletilmiş, baltalarla parçalanmış ve halka açık alanlarda yakılmıştır. Sanat açısından değerlendirildiğinde, bu dönemde ikonoklazmın yıkıcı etkileri büyük olmuştur. 28 yıl süren bu süreç, öncekilere göre çok daha ciddi zararlar bırakmıştır. İkinci ikonoklazm, ilkinde kıyasla daha kısa sürmesine rağmen III. Leon ve V. Konstantinos'un takipçileri, sanat eserlerine daha az zarar vermiştir. Bu dönem, IX. yüzyılın ilk yarısında pek çok benzersiz sanat eserinin yok olmasına neden olmuş ve geri dönüşü olmayan büyük kayıplar yaratmıştır (Norwich, 1943, s. 355-356).

Ermeni V. Leon, II. Mikhael ve Theophilos gibi ikinci dönem ikonoklast hükümdarlarının dini politikaları, birinci döneme göre oldukça farklı koşullarda uygulanmıştır. Birinci dönemin ikonoklastları, tasvirlerle karşı daha hazırlıklı ve organize bir tutum sergilemiştir. Tasvir karşıtı mücadeledeki sert önlemleri, ikonodüllerin zaman içinde kendi aralarındaki bağlarını güçlendirmelerine olanak sağlamıştır. Bundandır ki ikinci dönem ikonoklastları, seleflerinden daha güçlü bir direnişle karşı karşıya kalmıştır. Tasvirlerle bağlılık halk arasında çok daha güçlü kök salmış, özellikle Studion manastırı rahibi Theodoros ve yandaşları bu direnişte önemli rol oynamıştır. Theodoros, yazılarında kilisenin bağımsızlığını ve vicdan özgürlüğünü savunarak iktidara meydan okumuş ve bu mücadelesini organize etmekle görevli bir lider hâline gelmiştir. Theodoros, Roma ve Arapların egemen olduğu Doğu'ya kadar uzanan geniş bağlantılarını aktif bir şekilde kullanarak, kardeşlerinin kararlılığını güçlendirmek adına yoğun çaba sarf etmiştir. İmparatorluk yönetiminde bazı kişileri etkileyerek desteklerini kazanmaya çalışmış ve dışarıdan yardım talebinde bulunmuştur. Bu çabaları sırasında, muhalefetin bir araya gelebileceği bir merkez oluşturmuştur. Ancak, artan baskılar sonucunda birçok başrahip ve keşişin karşı tarafa geçtiğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Theodoros'un bu duruşu ve faaliyetleri, imparatorun öfkesine neden olmuş ve hem onu hem de yandaşlarını uzak diyarlara sürgüne göndermesiyle sonuçlanmıştır. Leon'un hükümdarlığının son yılları (814-820), Doğu İmparatorluğu'nun nadir görülen bir barış dönemi olarak kayıtlara geçmiştir. Harun Reşid'in ölümüyle birlikte, Bağdat halifeliğinde yaşanan iç karışıklıklar, Halife Memun'un 814-829 yılları arasında dış politikada etkili bir hamle yapmasını engellemiştir. Aynı dönemde, Franklar'ın desteğini kazanmak adına Leon'un imparatorluk iddiasını onaylamasını sağlamıştır. Bu gelişme, Leon'a bir nefes alma fırsatı sunmuş ve ihtiyaç duyduğu barış sürecini oluşturmuştur (Jenkins, 1993, s. 132; Bkz. Ek 48).

V. Leon'un yakın dostlarından biri olan Mikhael, ona karşı bir komplo planlamış bu plan ortaya çıkarıldığında, Mikhael ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ancak kılık değiştirip ayine katılan yandaşları imparatoru öldürüp Mikhael'in tutsak bulunduğu odaya gelerek onu kurtarmış ve tahta çıkarmışlardır.

V. Leon da III. Leon gibi ikonoklast politikalarını sürdürmüş ve kiliseyi etkileyen zararlı uygulamalardan kurtardığını savunmuştur (Brubaker, 2012, s. 91).

5.8. II. Mikhael (820-829)

İmparator V. Leon bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu suikastte rol oynayan ve ardından tahta geçen halefi II. Mikhael (820-829), ikonofil olmaktan çok fırsatçı bir tutum

sergilemiştir. Ancak buna rağmen, ikonofil kesimin desteğiyle imparator olmayı başarmıştır (Asselt, 2007, s. 42).

II. Mikhael, Anadolu'da Frigya bölgesinde yer alan Amorion kentindendir ve temsil edildiği için bu imparatorlar Amorion ya da Frigya olarak adlandırılan yeni bir hanedanın imparatorları olarak kabul edilmektedir. II. Mikhael, gençliğini Frigya'da geçirmiş ve Yahudiler ile kısmen Helenleşmiş Frig halkı arasında büyümüştür. Kaynaklardan biri, II. Mikhael'in annesinin Yahudi olduğunu belirtmektedir. II. Mikhael'in kaba ve cahil bir taşralı olduğu da aynı kaynaklarda ifade edilmektedir (Vasiliev, 1943, s. 340).

II. Mikhael'in dini politikaları hakkında tarihçiler arasında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, onun ikonoklast rejime sadık kaldığını ve vicdan özgürlüğünü savunan bir tutum benimsediğini öne sürmektedir. Diğer bir görüş ise II. Mikhael'in, V. Leon'un ikonoklast reformlarını sürdürmekle birlikte tasvir kültüne yönelik taraflı bir yaklaşım sergilemekten kaçındığını ve daha dengeli bir politika izlediğini belirtmektedir. 820 yılında tahta geçen II. Mikhael, ikonoklast olmasına rağmen tasvir yanlılarına karşı yapılan sert uygulamalara son vermiş ve sürgündeki kişilerin geri dönüşüne izin vermiştir. İktidarı boyunca daha ılımlı bir dini yaklaşım benimsemiştir (Gregory, 2008, s. 126-127; Vasiliev, 1943, s. 357).

İkonoklazm hareketi, onun döneminde gücünü yitirmemiştir. II. Mikhael, ikonalarla ilgili alınan kararları ve özellikle 754, 787 ve 815 yıllarındaki konsil kararlarını iptal etmeye çalışmış bu süreçte iki karşıt tarafı uzlaştırma yoluna gitmiştir (Asselt vd. 2007, s. 42).

Ortodoksların tasvirlerle ibadet etme geleneğini yeniden canlandırma yönündeki yoğun talepleri dikkate alınmamıştır. II. Mikhael bu meselelerden uzak durmayı tercih etmiş ne bir ekümenik konsil düzenlemiş ne de tasvir karşıtı sinodları toplamıştır. Nitekim tasvirler konusundaki tüm tartışmaların önünü kesmiştir. Tasvirlerle bağlılık bir zamanlar Frigya'dan gelen bir imparator için duygusal olarak etkileyici olsa da II. Mikhael tasvirlerle ibadet edilmesine tamamen karşı çıkmıştır. II. Mikhael dönemindeki en dikkat çekici iç olay, Anadolu'da ortaya çıkan Slav kökenli bir isyan lideri olan eski General Thomas'ın başlattığı büyük ayaklanmadır. Arapların önemli ölçüde destek verdiği Thomas, Ermeni V. Leon döneminde doğu sınır bölgelerinde geniş ve çeşitli bir destekçi kitlesi toplamayı başarmıştır. Araplar, İranlılar, Ermeniler, diğer Kafkas halkları ve farklı gruplar onun sancağı altına girmişlerdir. Slavların büyük topluluklar hâlinde Anadolu'ya yerleşmesi ve bölgenin etnik olarak zaten karışık yapısı, bu ayaklanmanın daha da genişlemesine elverişli bir zemin hazırlamıştır. Thomas ayrıca, dini nedenlerden dolayı Konstantinopolis'ten hoşnutsuz olan grupların desteğini kazanmıştır. Bu gruplar, şehrin ikonoklast politikalarına karşı tepkilidir ve Thomas'ı ikona yanlısı bir lider olarak görmüşlerdir.

Onun ayaklanması, sosyal bir devrim niteliği taşımakta ve yoksul halkı ekonomik sıkıntılar ve ağır vergi yüklerinden kurtaracağı vaadiyle kendisine çekmektedir. Fakir halkın koruyucu rolünü üstlenen Thomas, böylece ekonomik sıkıntılar ve devlete karşı duyulan hoşnutsuzluk üzerinden geniş bir halk kitlesini harekete geçirmiştir (Ostrogorsky, 1995, s. 190-191).

5.9. Theophilos (829-842)

İkonoklazm döneminin son imparatoru olan II. Mikhael'in oğlu Theophilos, 829 yılında tahta çıkmıştır. Kendinden önceki imparatorların aksine Theophilos, askeri bir geçmişe sahip değildir. Sarayda yetişmiş ve dönemin en önde gelen bilim insanlarından eğitim almıştır. İkonoklast düşüncenin önde gelen isimlerinden İoannis Grammatikos'un öğrencisi olan Theophilos, aynı zamanda Siciliyalı Methodios ve matematikçi Leon gibi dönemin önemli alimlerinden etkilenecek bilgisini geliştirmiştir. Theophilos, teolojiye duyduğu ilgi ve tipik Bizans tutkusu ile tanınan bir entelektüeldir. Özellikle İslam sanatına ve ilmine merak duymuş, bu konularda derinlemesine bilgi edinmiştir. Onun fanatik bir ikonoklast olduğunu düşünen yazarlar da bulunmaktadır. Askeri alanda bazı başarılar kazanmış olsa da genel anlamda sürekli yenilgilerle karşılaşmıştır. Theophilos'un dönemi, ikonoklazm politikasının yeniden canlandığı son süreç olmuştur. İkonalara karşı olan zulüm ve işkenceler bu dönemde de devam etmiştir. Theophilos, babasına kıyasla ikonoklazm konusunda daha kararlı bir tutum sergilemiştir. Eyaletlerde ikonoklast politikalar daha katı bir şekilde uygulanmıştır (Iconoclasm, 1975, s. 5).

Theophilos, ikonaların kutsallaştırılmasını açıkça destekleyenlere karşı oldukça sert bir tutum sergilemiş ve bu konuda daha aktif bir politika izlemiştir. İkonalarla ilgili resmi pozisyona karşı çıkanlar ya da imparatorluk otoritesine meydan okuyanlar, 833 yılında hedef alınmaya başlanmıştır. Ancak, ikonaların kutsallaştırılmasını savunan kişilere her zaman cezai yaptırımlar uygulanmamıştır (Brubaker, 2012, s. 92-93).

Theophilos, İslam Rönesansı olarak anılan Halife Me'mun dönemi Arap dünyasındaki entelektüel ve kültürel gelişmeleri yakından izlemeye çalışmıştır. Özellikle Arap kültürüne hayranlık duyan Theophilos, Halife Me'mun ile birçok kez mektuplaşmıştır. Bu yazışmalar, Theophilos'un Arap kültürüne duyduğu ilgiyi göstermesinin yanı sıra dönemin entelektüel tartışmalarını yansıtmaları bakımından da büyük bir öneme sahiptir (Lee, 2010, s. 143; Vasiliev, 1943, s. 373).

Theophilos, halk arasında Harun Reşid'i taklit eden bir hükümdar olarak tanınmıştır. Harun Reşid gibi tebdil-i kıyafet ile halkın arasına karışmış, adaleti sağlama çabalarına önem vermiştir. Ziyaretlerinde, en yoksul ve güçsüz kişilerle bile iletişim kurmuş, dile getirilen şikayetler

doğrultusunda suçluları makam ve rütbelerine bakmaksızın cezalandırmıştır (Ostrogorsky, 2011, s. 191-193).

Arap mimarisini ve süsleme sanatını Konstantinopolis'e taşımaya çalışan Theophilos, ikonoklazm döneminde dini tasvirlerden ziyade doğa figürlerinin kullanımını desteklemiş ve bunu özellikle kendi saraylarında uygulamıştır. Rivayetlere göre, Halife Me'mun ile yapılan bir barış anlaşması sonrasında, hocası İoannis Grammatikos'u Bağdat'a göndermiş ve İoannis'in ziyaret dönüşünde aktardığı Arap mimarisi ile Abbasi saraylarına dair övgü dolu izlenimlerden etkilenmiştir. Bu anlatımlardan esinlenen Theophilos, halifeden saray planlarını ve çizimlerini istemiş ve bunun sonucunda, Konstantinos'un Asya yakasında bulunan Bryas Sarayı'nı inşa ettirmiştir. İmparator, ayrıca Büyük Saray'a eklediği benzersiz bölümlerle de dönemin mimari anlayışına önemli katkılar sağlamıştır (Köroğlu, 1994, s. 117-119).

Theophilos, Arap kültürüne hayranlık duyan bir hükümdar olmasına rağmen, dönemin koşulları gereği Araplarla en çok savaşan Bizans imparatorlarından biri olmuştur. Halife Me'mun'un ardından Abbasi halifesi olan kardeşi Mu'tasım'ın Bâbek isyanıyla meşguliyetinden yararlanan Theophilos, 837 yılında sefere çıkmış ve Malatya'yı ele geçirmiştir. Bu zafer sırasında birçok yerleşim yerinin halkı kılıçtan geçirilmiş ve Müslümanların yaşadığı bölgeler Bizans ordusu tarafından büyük bir yıkıma uğratılmıştır. Konstantinopolis dönüşünde, Theophilos, halk tarafından coşkuyla karşılanmış, onuruna düzenlenen törenlere iştirak etmiş ve ihtişamlı şöenler düzenlemiştir (Vasiliev, 1943, s. 347).

Malatya ve çevresinde gerçekleştirilen geniş çaplı katliamlar ve Müslüman esirlerin işkenceye maruz kalması Abbasi Halifeliğinde büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Halife Mu'tasım, bu olayların ardından şimdiye dek görülmemiş büyüklükte bir ordu oluşturmuş, bu orduyu tam teçhizatla donattıktan sonra mallarının büyük bir kısmını vakfetmiştir. 838 yılında Bağdat kadısını yanına çağırarak servetinin üçte birini çocuklarına bırakmayı, üçte biri Allah yolunda harcamayı ve kalanını da devlete bırakmayı karar almıştır. Ayrıca, Bizans şehirlerinden hangisinin en sağlam şekilde korunduğunu öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine Amorion bu özelliklere sahip olduğu yanıtını almış ve bu şehri hedefleyen bir sefere çıkmıştır. Halife, Anadolu'ya yaptığı bu seferde kısa sürede Bizans ordusunu mağlup etmiş ve Ankara ile Amorion'yi fethetmiştir. Bu ilerleyiş, Bizans yönetiminde ciddi bir moral bozukluğuna yol açmış, hatta Batı'dan Fransa ve Venedik'ten yardım isteme noktasına getirmiştir. Ancak, Amorion'un ele geçirilmesinin ardından Konstantinopolis'e ilerlemeyi planlayan Mu'tasım, kendi topraklarındaki bir askeri isyan nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Yine de Bizans

için stratejik öneme sahip olan Amorion'un kaybı, moral bozukluğu yaratmıştır (Ostrogorsky, 2011, s. 195; Vasiliev, 1943, s. 347).

İkonoklazmın ilk evresinde olduğu gibi, Arapların Bizans'a yönelik saldırıları, dini konularda yeniden sert kararlar alınmasına yol açmıştır. Amorion'un düşmesi, halk arasında derin bir üzüntü yaratmış ve Theophilos döneminde ikonoklast baskıların başlangıcını simgeleyen kayda değer bir olay olarak kabul edilmiştir. Theophilos, ikonalar karşısı politikaları sert bir şekilde uygulamış ve ikonofillere yönelik ağır cezalar vermiştir. Bu cezalar arasında, Filistinli iki keşiş kardeşin maruz kaldığı ağır işkenceler ve cezalara dair bilinen olaylar öne çıkmaktadır (Vasiliev, 1943, s. 334). Bu olaylar, Theodoros ve Theophanes'in yanı sıra dönemin ünlü dini sanatçılarından Lazarus'a uygulanan işkencelerdir. V. Leon döneminde baskı gören Theodoros ve Theophanes, ikonoklazm döneminin ardından Konstantinopolis'e dönmüşler ancak ikonofil eserleri nedeniyle şehirde kalmalarına izin verilmemiştir. Theophilos, bu iki kardeşi tutuklayarak başkente getirmiş ve onları halkın önünde ya da kendi huzurunda defalarca kırbaçlatmıştır. Ayrıca ikonalara ibadet etmeleri için işkenceye maruz bırakmış, ancak bu uygulamaların sonuç vermemesi üzerine kızgın demirle alınlarına suçlarını içeren on iki mısralık bir şiir damgalatmıştır. Daha sonra, onları Avşa (Aphousia) Adası'na sürgün etmiştir. Theodoros, sürgün sırasında maruz kaldığı ağır işkenceler nedeniyle hayatını kaybederken, Theophanes ise ikonoklazm döneminin sona ermesinden sonra İznik (Nikeia) Piskoposu olmuştur. Theophilos'un devrinde, ikonodül görüşleri nedeniyle işkenceye maruz kalanlardan biri de ikona ressamı olan keşiş Lazarus'tur. Theophanes Continuatus'da yer alan bilgilere göre, imparatorun yasaklarına rağmen ikonalar yapmaya devam eden Lazarus, hapse atılmıştır. İşkenceler sonrasında neredeyse ölüme yaklaşan Lazarus, bir süre sonra iyileşmiş ve yeniden ikonalar yapmaya başlamıştır. Bu durumdan haberdar olan imparator, Lazarus'un ellerini kızgın demirle eriterek büyük bir işkence uygulamıştır. Ölüm döşegine düşen Lazarus, imparatoriçe Theodora'nın müdahalesiyle kurtarılmış ve bir manastıra gönderilmiştir. Burada, mucizevi bir şekilde iyileşmiş, hatta imparatorun ölümünden sonra Konstantinopolis'e geri dönmüştür. İsa ikonunu yeniden Halki Kapısı'na yerleştiren kişi doğrudan kendisidir. Aynı dönemde, birçok kişi ağır işkenceler ve cezalarla karşılaşırken, genellikle Avşa Adası sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Ancak Theophilos'un, ikonofillere karşı tutumunda bir istisna olarak, ikonofil bir din adamı olan Siciliyalı Methodios'u cezalandırmayıp sarayda kalmasına izin verdiği bilinmektedir. Theophilos döneminde, V. Leon'un başlattığı baskılar yeniden yoğunlaşmış ve tüm ikonofiller tekrar baskı altına alınmıştır. Methodios gibi derin bilgiye sahip bir ikonofil, Theophilos'un ilgisini çekmiş ve imparator başlangıçta onu itaat altına almak amacıyla hapis ve

kırbaç gibi sert muamelelere maruz bırakmıştır. Ancak Methodios, bu baskılara boyun eğmemiştir. Theophilos, Methodios'un direnişinden etkilenerek onun ikonofil olmasına rağmen sarayda kalmasına izin vermiş ve onunla dostane bir ilişki geliştirmiştir. Bu durum, Theophilos'un ilime ve entelektüellere verdiği önemi göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Theophilos'un ikonoklast politikaları başkentte uygulanma fırsatı bulsa da taşra bölgelerinde ikonofil uygulamalara çok fazla müdahale edilmemiştir. İkonalara yönelik baskılar, genellikle Konstantinopolis ve çevresiyle sınırlı kalmış, Karadeniz kıyıları, Yunan adaları ve Anadolu'nun birçok bölgesi bu baskılardan fazla etkilenmemiştir. Bu nedenle, II. İkonoklast dönem yayılım alanı olarak sınırlı kalmıştır. Baskılardan kaçan ikonofiller, çöllerde ve dağlarda saklanarak hayatta kalmaya çalışmış, bazıları ise Roma, Güney İtalya ve Sicilya gibi bölgelere sığınmıştır (Lee, 2010, s. 150).

İkonoklazm döneminde dikkat çeken önemli bir unsur, dini tasvirlerin ortadan kaldırılmasına rağmen bu durumun doğrudan sanat karşıtlığı olarak değerlendirilmemesidir. Aksine, dinsel olmayan sanatın farklı biçimlerde ifade edilmesine zemin hazırlanmıştır. Theophilos, dini içerikli mozaik ve fresklerin yerine doğa manzaraları ile bitki motiflerini kullanmayı tercih etmiştir. Auguste Bailly'ye göre, ikonoklazmın bu dönüşüm gücü, Bizans sanatını geleneksel kalıplardan kurtararak yeni ifade yollarına yönlendiren bir Rönesans hareketi olarak görülmüştür. Bu dönemde, dini içerikli tasvirlerin yerini antik çağ estetiğinden ve doğadan esinlenen gerçekçi bir sanat anlayışı almıştır (Bailly, 2006, s. 205).

Theophilos döneminin önemli olaylarından biri, Halki Kapısı'ndaki İsa Mesih tasvirinin tahribi olmuştur. Bu sembolik öneme sahip ikona, İmparator Leon döneminde kaldırılmış, ardından ılımlı hükümdarların izniyle yeniden yerine konmuştu. Ancak, Theophilos döneminde tekrar yıkılmıştır (Pralong 2011, s. 221).

Theophilos ve hocası İoannes Grammatikos kararlı adımlarına rağmen, tasvir karşıtı hareket başkent dışında yeterli destek bulamamış ve imparatorun uygulamaları yalnızca başkent ve çevresiyle sınırlı kalmıştır. İkonoklazm dönemini sona erdiren Theophilos'un, Theodora'nın eşi olması, Theodora'nın ise tüm yüceltici övgülerden payını almasında etkili olmuştur. Bu durum bazı hagiografik eserlerde de yansıtılmıştır. Bu eserlerde, Theodora'nın gerçekleştirdiği eylemler sayesinde Theophilos'un günahlarının affedildiği ifade edilmiştir. Anlatılara göre, imparator ölüm döşeğindeyken, Olimpos (Uludağ) keşişleri olan Büyük Ioannikios, Navkratios ve Theodor Studit'in müridleri kendisi için dua etmişlerdir. Ayrıca, Kudüs'te bulunan Mihail Synkellos ve diğer önemli din adamlarının da Theophilos için dualar ettiği aktarılmaktadır. Bu metinlerde, İmparatoriçe Theodora'nın etkisiyle Theophilos'un affedildiği, adının ikonoklast

hükümdarlar listesinden çıkarıldığı belirtilmiştir. Bu olay, dönemin büyük azizleri ve din adamlarının dualarının kabul gördüğüne olan inancı da güçlendirmiştir (Kaptan, 2022, s. 100).

5.10. İkonoklazmın Sonu: Theodora (842-856)

Theophilos'un oğlu III. Mikhael, 842 yılında tahta çıktığında henüz çocuk yaşta olduğu için yönetimi annesi Theodora'nın başını çektiği bir naiplik heyeti üstlenmiştir. Bu dönemin dikkat çeken üç önemli figürü, devlet idaresini üstlenen Bardas, İstanbul Patriği Photios ve misyonerlik faaliyetlerini yöneten Konstantinos Kirillos olmuştur. Müslümanlarla olan savaş, Anadolu ile Sicilya'da sürerken, 860 senesinde Ruslar ilk kez gemileriyle Konstantinopolis'e ulaşarak şehri kuşatma altına almıştır. Ancak, bu saldırı Bizans donanmasının müdahalesiyle bertaraf edilmiş, Rus filosu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu kuşatmanın ardından Bizans, Rusların yeni saldırılarını önlemek amacıyla onları Hristiyanlaştırma politikası izlemeye başlamış ve bu doğrultuda Hazarlar, Ruslar ve Balkanlar'daki Slavlar arasında din temelli bir propaganda yürütmüştür. İstanbul Patriği Photios, Roma'nın tüm Hristiyan dünyası üzerindeki üstünlük iddialarını kabul etmemiş ve bu durum iki kilise arasındaki gerginliği daha da artırmıştır. IX. yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu, dini birliği, askeri gücü ve kültürel etkisini yeniden kazanma yoluna gitmiştir. Bu yükseliş dönemi, III. Mihael'in 867 yılında öldürülmesiyle sona ermiş ve ardından tahta çıkan Makedonyalı Basileios, Bizans'ın yeni bir döneme girmesini sağlayarak, onu doruk noktasına taşımıştır (Demirkent, 1994).

Theodora, bir yarışma vesilesiyle imparatora eş olarak seçilmiş ve 830 yılında Ayasofya'da düzenlenen bir törenle evlenmiştir. İmparator Theophilos'un 842 yılında vefatının ardından, oğlu III. Mihael'in naipliğini üstlenerek 855 yılına kadar Bizans tahtını yönetmiştir. Başından beri ikonofil bir kişiliğe sahip olan Theodora, ikonalara olan sevgisini kocasından gizlemeye çalışmıştır. Bir rivayete göre, hizmetkârları bir defasında Theodora'nın ikonalar önünde saygı duruşunda bulunduğunu görmüş, ancak Theodora, durumu oyuncak bebeklerle oynadığını söyleyerek geçiştirmiştir. İkonaların yeniden özgürlük kazandığı dönemde, Athos'ta saklanan bu bebekler, "Theodora'nın Bebekleri" olarak kutsanmıştır (Kaptan, 2022, s. 101). Theodora, eşinin ölümüyle beraber yönetimi devralarak ikonoklast harekette bir sinod tertipleyip sonlandırmıştır. Bu süreçte temkinli adımlar atmış, ikonaların eski özgürlük ve kutsiyet statülerini yeniden kazandırmaya çalışmıştır. Ayrıca, bir yerel konsil toplayarak 787 yılındaki VII. Ekümenik Konsil kararlarını tekrar yürürlüğe koymuş ve ikonalara ibadet etmeyi Hristiyan inancının temeli olarak kabul etmiştir. Bu kararın alındığı 11 Mart 843 tarihi, Ortodoksluğun zafer günü ilan edilerek her yıl kutlanmaya başlanmıştır (Kaptan, 2022, s. 100–101).

İkonofil hareketin önemli merkezlerinden biri olan Blakhernai Kilisesi'nden, ikonoklazmın başkalesi Ayasofya'ya düzenlenen büyük bir törenle Theodora ve diğer din adamları, ikonaların zaferini kutlamışlardır. Bu nedenle, ikonaların zaferinin anıldığı bu özel gün, her yıl Blakhernai'den Ayasofya'ya yapılan törensel yürüyüşlerle geleneksel bir ritüel hâline gelmiştir. Bu olay, pek çok dini tasvirde yer bulmuş ve ikonalarla anlatılmıştır. Daha da önemlisi, günümüzde Ortodoks kiliselerinin ikonostasislerinde İncil'den pek çok tasvirin yanı sıra İsa'nın hayatına dair sahnelerin resmedildiği panolarda, ikonaların bu zaferinin betimlenmesi, bu olayın ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir (Köroğlu, 1994, s. 33; Dvornik, 1990, s. 31).

Theodora, iktidarı ele aldıktan sonra ikonoklazm hareketine karşı temkinli bir yaklaşım sergilemeye karar verir. Bu konuda artık bir asırlık tecrübeye sahip olan imparatorlukta, dikkatli ve ılımlı adımlar atacağını duyurmuştur. İlk işi olarak, bu sürece liderlik edebileceğine inandığı Methodios'u patrik olarak atamıştır. Kendisine danışmanlık eden üç bilge kişinin rehberliğinde hareket ederek, daha önce İrene'nin yaptığı hataları tekrarlamaktan kaçınmıştır. Theodora, ikonaların toplumda geniş bir destek gördüğünün ve özellikle başkentte ikona karşıtı bir azınlık bulunduğunun farkındadır. Bu bilinçle, çatışmaları büyütmekten kaçınmış ve daha kapsayıcı bir tavır benimseyerek karşıtların tepkisini en aza indirmeyi başarmıştır. Onun bu bağışlayıcı ve hoşgörülü tutumu, ikonaların yeniden hızla çoğaltılmasına yönelik kontrolsüz bir sürecin önüne geçmiştir. Böylece, büyük zaferin uzun süreli ve sağlam bir temele oturmasını sağlamıştır. Theodora'nın bu temkinli politikalarıyla dikkat çeken bir diğer nokta ise, zaferden sonra resim ve heykellere yeniden izin verilmiş gibi görünse de iki boyutlu sanat anlayışının hâkim olmasıdır. Heykeller tamamen terk edilmiş ve Bizans sanatında ikona karşıtlarının elinde kalan son teselli bu olmuştur. Bizans tarihçileri bu durumu, ikonoklastların mağlubiyetine rağmen kalan son başarı olarak değerlendirmiştir (Norwich, 1943, s. 55).

Tasvir karşıtı ya da destekçisi olsun, her iktidar değişiminde Halki Kapısı üzerindeki İsa tasvirinin nasıl bir işlem göreceği merak konusu olmuştur. Theodora döneminde, bu sembolik kapının üzerindeki İsa tasviri, bizzat Lazarus tarafından yeniden yapılmıştır. Lazarus, ikonaları savunan bir sanatçı olarak Theophilos'un yasaklarına rağmen ikona yapmayı sürdürmüştü ve bu nedenle ağır işkencelere maruz kalmıştır. Her işkenceden sonra kendini toparlamayı başarsa da bir seferinde elleri kızgın demirle yakılarak işlevsiz hale getirilmiştir. İkonalara olan bağlılığı ve bu uğurda çektiği acılar nedeniyle Lazarus, Theodora'nın iktidara gelmesiyle birlikte hapisten kurtarılmış ve bir manastıra yerleştirilmiştir. Theodora, İsa ikonasının yeniden yapılması görevini Lazarus'a vermiştir. Rivayete göre, Lazarus bu süreçte mucizevi bir şekilde iyileşmiştir (Lee, 2010, s. 2).

İkonoklazm dönemi sona erdikten sonra Ayasofya’da gerçekleştirilen icraatlar, temkinli bir politika çerçevesinde değerlendirilmelidir. İkonodüllerin zaferinden ancak 25 yıl sonra, 867 yılında yapımı biten Meryem ve Çocuk İsa Mozaiği, ikonoklast dönem sonrasında Ayasofya’da meydana getirilen ilk kez insan tasvirli yazıt vasfıyla kayda geçmiştir. Apsis alanının üzerindeki kubbeye yerleştirilen bu Meryem ve Çocuk İsa Mozaiği, aynı zamanda Ayasofya’da günümüze kadar ulaşmış en eski mozaiklerden biri olarak kabul edilir. Taht üzerinde oturan ve kucağında İsa Mesih’i tutan Meryem tasvirinin hemen üzerinde, herkesin görebileceği şekilde bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta, 867 yılına tarihlenen ve yalnızca başlangıç ve sonuç kısımları okunabilen ifadeler yer almaktadır. Yazıtın tamamı, “Sahtekârların bir vakit burada tahrip ettikleri resimleri, dindar imparatorlar yeniden yaptırdılar” şeklinde aktarılmaktadır (Erdihan, 2010, s.25; Bkz yeniden Ek 37).

Ayasofya’da ikonoklazm devrine ait bir diğer önemli eser, İmparator Kapısı üzerindeki VI. Leon üzerindeki mozaiktir. Bu mozaikte, VI. Leon olduğu düşünülen imparatorun taht üzerindeki İsa’nın ayaklarına doğru eğildiği bir sahne yer alır ve bu hareket “Proskynesis” adı verilen bir saygı gösterisini temsil eder. Bu tasvir, imparatorun Tanrı’nın önünde ibadet ve saygı göstermek için eğilmesi gibi derin bir anlam taşır. Aynı zamanda, dini ve siyasi mesajları bir arada ileten bu tasvirin simgesel önemi büyüktür; çünkü imparatorluk ve kilise arasındaki yetki ayrımını yansıtarak, patriğin artık yalnızca bir bürokratik figür olmadığını göstermektedir. İkonaların zaferi aynı zamanda kilisenin dini alanlarda üstünlüğünü ilan ettiği bir döneme işaret eder. Theodoros Studites’in kilisenin bağımsız karar alma yetkisi konusundaki vizyonu, bu tasvirle somut bir şekilde ifade edilmiştir. Bu mozaik, imparatorların artık din adamlarının işlerine karışmayacağını simgesel bir anlatımla vurgular. İsa’nın tasvir edildiği ve imparatorun onun karşısında eğildiği bu sahne, o dönemin önde gelen patriklerinden biri olan Photius tarafından özel bir metinle desteklenmiştir. Bu metinde, patrik Photius’un hem İsa’yı hem de imparatoru ayrı ayrı tanımlayarak kilisenin gücünü vurguladığı görülür. Ayasofya girişindeki bu tasvir, ikonoklazm sonrası patriklerin otoritesini kabul ettirmek adına yapılan en önemli simgesel eserlerden biri olarak değerlendirilmiştir (Auzépy, 2011, s. 114).

İkinci ikonoklazm süreci, II. Mikhael ve Theophilos’un dönemlerinde de devam etmiş, ancak İmparatoriçe Theodora’nın girişimleri sayesinde ikonalar yeniden serbest bırakılmıştır. Bu ikinci aşama, ilk döneme göre daha hafif ve kısa bir süreç olmuş, büyük ölçüde fikir tartışmaları düzeyinde kalmıştır. İlk dönemin süresine kıyasla oldukça kısa süren bu dönem, sınırlı uygulamaların ardından sona ermiştir. Theodora, ikonaların özgür bırakılması için Patrik Methodios (843-847) ile iş birliği yapmış ve kocasının sapkın olarak anılan isimler listesinden

ıkarılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, ikonofilere karşı çeşitli mücadelelerde bulunmuştur. İkonoklazmın ilk evresinde İmparatoriçe İrene n plana çıkarken, ikinci evrede bu liderlik rolünü Theodora stlenmiştir. Her iki imparatoriçe de ikonaların yeniden kabulüne yaptıkları katkılar nedeniyle Ortodoks Kilisesi tarafından azize ilan edilmiştir (Lee, 2010, s. 148; Bkz. Ek 56).



6. SONUÇ

Bu çalışma, Bizans İmparatorluğu'nda ikonoklazmın teolojik, sanatsal ve siyasi boyutlarını tarihsel bir bütünlük içinde değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bizans İmparatorluğu'nda ikonaların ortaya çıkışından ikonoklazm sonuna kadar uzanan süreci dini, sosyal ve siyasi boyutlarıyla ele alarak, Bizans toplumunun uzun bir zaman diliminde kutsal tasvirlerle yüklediği anlamı ve bu anlamın tarihsel dönüşümünü ele almıştır. Tez boyunca yapılan incelemeler, ikonaların Bizans dünyasında yalnızca bir ibadet unsuru değil; aynı zamanda kimlik inşasının, siyasi meşruiyetin, sosyal aidiyetin ve kültürel sürekliliğin belirleyici bir unsuru olduğunu ortaya koymuştur. İkona kültü, toplumun ortak hafızasında güçlü bir yer edinmiş; buna karşılık ikonoklazm hareketi, bu hafızanın yeniden şekillendirilmesine yönelik bir müdahale niteliği taşımıştır. Bu bağlamda ikonalar ile ikonoklazm arasındaki gerilim, Bizans'ın dini yapısının yanı sıra, siyasi otorite ve toplumsal düzen üzerinde etkili olan geniş çaplı bir dönüşümün göstergesi olmuştur.

İkonaların kullanım alanlarından ikonaların taşıdığı sembolik kodlara, ikonaların etimolojik kökenlerinden Bizans resmî ideolojisi içindeki konumuna kadar uzanan geniş bir çerçevenin bütüncül biçimde ele alındığını göstermektedir. Bu bütünlük içinde ikonanın anlamı, Bizans'ın dini pratiklerinin beslendiği teolojik zeminden, halkın günlük yaşamında sembollerle kurduğu ilişkiye kadar pek çok yapıtaşını kapsamaktadır. İkonoklazmın ortaya çıkışı, bu çok katmanlı yapının siyasi ve toplumsal şartlar altında yeniden sorgulanmasına imkân tanımış; tezde incelenen bulgular, ikonoklazmın yalnızca bir yasaklama hareketi değil, imparatorluğun yönetim anlayışıyla, dini kurumlarla, toplumsal reflekslerle ve ekonomik yapıyla ilişkilenen çok boyutlu bir dönüşüm olduğunu göstermiştir. Çalışmanın ekonomi boyutuna yaptığı vurgu da bu değerlendirmeyi güçlendirmektedir; zira ikonalara yönelik yaklaşımın yalnızca inançla değil, ekonomik yapı ve kaynak dağılımı ile de bağlantılı olduğu anlaşılmıştır.

İkonoklazmın Bizans tarihinde görülen gerilimin temelinde devlet otoritesi ile dini otorite arasındaki denge arayışının bulunduğunu göstermektedir. İkonalar etrafındaki tartışmalar, hem devletin meşruiyetini ifade eden politikaların hem de halkın inanç pratiklerinin yeniden şekillendiği bir zemin oluşturmıştır. Tez kapsamında değerlendirilen kronolojik süreç, ikonoklazmın bir anda ortaya çıkan bir olay değil; tarihsel arka planı, bölgesel koşulları, sosyal dinamikleri ve ideolojik hedefleri olan aşamalı bir hareket olduğunu ortaya koymaktadır. İkonoklazmın sona ermesi ise bu dönüşümün nihai bir kırılma anından çok, toplumun kendi inanç ve kültür sürekliliğini yeniden tesis etme çabası olarak yorumlanabilir. Bu açıdan

ikonoklazm hem bir çatışmayı hem de yeniden yapılanma sürecini içinde barındıran bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu genel çerçeve, ikonaların kökeni, kullanım alanları ve ikonoklazm süreci üzerine yapılan araştırmaların gelecekte farklı disiplinlerle zenginleştirilerek derinleştirilebileceğini göstermektedir. İkonaların gelişiminde erken Hristiyanlık dönemi ile Yahudi geleneği arasındaki ilişkinin incelenmesi, özellikle tasvir karşıtlığının tarihsel devamlılığı açısından önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Yahudilikteki ikona yasaklarının veya ikona türevi benzeşimlerinin Hristiyanlık üzerinden Bizans'a nasıl taşındığı, ikonoklazm tartışmalarının hangi teolojik ve kültürel öğelerle beslendiği, ileride yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarla daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, ikonaların oluşumunda pagan sembollerinin, çok tanrılı inanç sistemlerinin ve erken dönem kült motiflerinin nasıl dönüştürülerek Hristiyanlık içinde yeni bir sembolik dile dönüştüğü, gelecekte araştırılması gereken önemli bir başka başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda paganizmden devralınan sembolik öğelerin Hristiyan ikonografisine etkisi, ikonoklazm sürecinin arka planında yer alan kültürel bellek ve inanç dönüşümlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, gerek Judeo-Hristiyan geleneği gerekse çok tanrılı dinlerin sembolik mirası üzerinden yürütülecek yeni araştırmalar için bir başlangıç noktası oluşturmakta; ikonaların tarihsel yolculuğunun dinler arası karşılaştırmalı yaklaşımlarla daha geniş bir perspektiften ele alınmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışma, ikonaların tarihsel gelişimi ile ikonoklazm sürecini Bizans'a özgü koşullar içinde değerlendirmekle birlikte, ulaşılan bulgular bu konunun tek bir medeniyetle sınırlı kalmayacak ölçüde geniş bir arka planı bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle ileride yapılacak araştırmalarda, ikonaların ortaya çıkışı ve ikonoklazmın şekillenmesi sürecinin paganlık, Yahudilik ve Hristiyanlık arasındaki dinî-mitolojik etkileşim bağlamında daha kapsamlı biçimde incelenmesi önemli bir katkı sağlayacaktır. Pagan inanç sistemlerindeki çok tanrılı sembolizmin, erken Hristiyan dönemde nasıl dönüştürülerek yeni bir kutsal imge diline adapte edildiği; Yahudi geleneğindeki tasvir yasağının ise Hristiyanlık içinde hangi aşamalarda yeniden yorumlandığı, ikonoklazm tartışmalarının arka planını anlamak için geniş bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu bağlamda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, ikonoklazmın yalnızca Bizans'a özgü siyasi ve teolojik bir gerilim değil, aynı zamanda üç farklı inanç sisteminin tarihsel sürekliliği içinde şekillenen daha büyük bir kültürel çatışma ve dönüşüm hareketi olduğunu ortaya koyabilir. İkonoklazmın sona ermesi sonrasında Bizans'ın ikona geleneğini yeniden inşa ediş biçimi de pagan sembolik mirasının Hristiyan ikonografisinde nasıl içselleştirildiği ve Yahudi-Hristiyan

ortak dini kodlarının hangi noktalarda ayrışıp hangi noktalarda birleştiği üzerinden incelenebilir. Böyle bir yaklaşım, ikonaların sadece teolojik bir tartışma değil, aynı zamanda kültürel aktarım, dini mirasın dönüşümü ve inançlar arası etkileşimin somut bir göstergesi olduğunu daha net biçimde ortaya koyacaktır. Bu doğrultuda çalışma, paganlık–Yahudilik–Hristiyanlık üçgeninde sembollerin tarihsel seyrini inceleyen, ikonoklazm sürecini dinler tarihi ve kültürel antropoloji perspektifleriyle ilişkilendiren kapsamlı disiplinlerarası araştırmalar için bir başlangıç noktası sunmaktadır.

İkonaların Bizans toplumundaki çok yönlü rolü ve ikonoklazm sürecinin bu rol üzerindeki etkilerini bütüncül bir bakış açısıyla ele alması alana katkı sağlamıştır. Tez, ikonaların Bizans kimliğinin oluşumundaki işlevini yeniden değerlendirmiş; ikonoklazmın yalnızca teolojik bir karşı çıkış değil, imparatorluk içinde çok boyutlu bir toplumsal ve siyasal dönüşüm arayışı olduğunu ortaya koymuştur. Böylece çalışma, ikonaların anlamından ikonoklazmın nedenlerine ve sonuçlarına kadar uzanan geniş bir tarihsel süreci tek bir çerçevenin içinde birleştirerek, Bizans araştırmaları açısından açıklayıcı bir sentez sunmuştur. Tezin genel değerlendirmesi, ikonaların ve ikonoklazmın birbirinden bağımsız değil, birbirini tamamlayan iki ana eksen olarak Bizans kültürünün bütünlüğü içinde anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma hem mevcut literatüre katkı sunmakta hem de ikonalar ve ikonoklazm üzerine yapılacak ileri araştırmalara yol gösterici bir zemin oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahrweiler, H. (1977). The geography of the iconoclast world. In A. Bryer & J. Herrin (Eds.), *Iconoclasm: Early Islamic art, 650–1100* (s. 21-27). Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies.
- Akkaya, T. (1995). *Andrei Rublev'in Teslis ikonası: İkonografik ve ikonaolojik bir bakış* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Akkaya, T. (2000). *Ortodoks ikonaları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Anadolu Aydınlanma Vakfı. (2016). Düşünüyorum. *Sosyal ve Kültürel Bülten*, 67, 10. <https://www.dusunuyorumdergisi.com/wp-content/uploads/2017/01/67-Dusunuyorum-Nisan-2016.pdf>
- Asselt, W. V, Geest, P. V, Müller, D., & Salemink, T. (Eds.). (2007). *Iconoclasm and iconoclasm: Struggle for religious identity* (ss. 21–24). Brill.
- Atak, G.A. (2019). Göreme Kaya Kiliseleri Fresklerinde Lazarus'un dirilişi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 52-74.
- Atar, N. (1996). *İkon sanatından çağdaş resme ışık* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Ateş, E. (2018). *Yeniköy Hagios Nikolaos Rum Ortodoks Kilisesi ve barındırdığı ikonalar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Ateş, E. (2019). *Bizans ikonografisinde hayvan tasvirleri* [Bizans Sivil Mimarisi I Dönem Çalışması] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Atiya, A. (1968). *A history of Eastern Christianity* (s. 250). Methuen.
- Auzépy, M.-F. (2011). Konstantinopolis'in siyasal ve dinsel yaşamında Ayasofya'nın yeri (B. Kitapçı Bayrı, Çev.). In A. Pralong (Ed.), *Bizans: Yapılar, meydanlar, yaşamlar* (s.114). Kitap Yayınevi.
- Avcı, C. (2015). *İslam-Bizans ilişkileri*. Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, M. (1998). Hristiyanlık (Mezhepler ve tarikatlar). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17, 351–354.
- Aydın, M. (2002). Kilise. In *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Vol. 26, s. 13). TDV İSAM.

- Aydın, M. (2005). I. ve II. İznik Konsillerinin Hristiyanlık açısından önemi. In *Uluslararası İznik Sempozyumu* (ss. 42–44). Retrieved from <http://www.isamveri.org>
- Ayğan, A. (2023). İlhanlı resim sanatında Hristiyan ikonografisi. *Mevzu–Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 385-423.
- Bailly, A. (1946). *Bizans tarihi* (H. Şaman, Çev., Cilt 1, s. 157–158). Tercüman Kervan Kitapçılık.
- Bailly, A. (2006). *Bizans İmparatorluğu tarihi* (s. 123–205). Nokta Kitap.
- Bartholomeos, I. (2016). *Sırla yüz yüze*. İstos Yayınları.
- Başgeçmez, Ş. (1989). *İkonalar*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgipedia. (2024, Ocak 1). *Bizans sanatı: Bin sene süren sanat geleneği*. <https://www.bilgipedia.com.tr>
- Browning, R. (1980). *The Byzantine Empire*. CUA Press.
- Brubaker, L. (2012). *Inventing Byzantine iconoclasm*. Bristol Classical Press.
- Bryer, A., & Herrin, J. (Eds.). (1975). *Iconoclasm: Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies*. Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham.
- Bryer, A., & Herrin, J. (Eds.). (1977). *Iconoclasm: Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 1975* (C. Mango, Historical Introduction, s. 3). Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham.
- Bury, J. B. (1912). *A history of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I A.D. 802–867*. Macmillan.
- Cameron, A. (2019). *Bizanslılar* (Ö. Akpınar, Çev., s. 116–139). Kültür Yayınları.
- Cheynet, J. C. (2006). *Bizans dünyası: Bizans İmparatorluğu (641–1204)* (A. Bilge, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Cheynet, J. C. (2018). *Bizans dünyası: Bizans imparatorluğu (641–1204)* (A. Bilge, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Cogito. (1999). Bizans. *Üç Aylık Düşünce Dergisi*, (17), 39–175.
- Cormack, R. (1985). *Writing in gold: Byzantine society and its icons*. Oxford University Press.
- Cormack, R. (2000). Icon of the Virgin and Child Between Archangels Accompanied by Two Saints. *Mother of God: representations of the Virgin in Byzantine art*, 262-263.

- Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve ikonografi*. De Ki Yayınevi.
- Cunningham, M. (2002). *Faith in the Byzantine world*. InterVarsity Press.
- Çelgin, G. (2018). *Eski Yunanca–Türkçe sözlük*. Alfa Yayınları.
- Çelik, M. (1999). *Bizans İmparatorluğu’nda din–devlet ilişkileri* (3. Baskı, s. 96). Akademi Kitapevi.
- Çetin, U. (2018). *Smyrna Physiologus’u* [Yayımlanmamış doktora tezi] İstanbul Üniversitesi.
- Çoban, B. Z. (2008). Bizans ikonoklazmının nedenleri ve İslam etkisi tartışması. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(4), 117-145.
- Demir, H. (2018). Meryem’e Müjde sahnesinde Meryem’in kirmeni, kırmızı ve mor yünü üzerine görüşler. *Bilimname*, 36(2), 375–397.
- Demirci, K. (2016). *Bir Hristiyan mezhebi olarak Ortodoksluğun teolojisi*. Ayışığı Yayınları.
- Demirkent, I. (1994). I. Roma İmparatorluğu’nun devamı olarak Bizans II. Bizans ve İslam dünyası. *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bizans>
- Demirkent, I. (1998). Heraklios. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17, 210–215.
- Diehl, C. (1957). *Byzantium: Greatness and decline* (N. Walford, Çev., s. 7–10). Rutgers University Press.
- Diehl, C. (2006). *Bizans İmparatorluğu tarihi* (G. Bozkurt, Çev., s. 67–73). İlgi Yayınları.
- Diehl, C. (2023). *Bizans İmparatorluğu tarihi* (S. Sezer, Çev., s. 59). İnkılap Yayınları.
- Dirlik, M. (2022). Bizans İmparatorluğu’nda ikonoklazm hareketi ve İslam dininin etkisi. *Kadim Akademi SBD*, 6(1), 47-59
- Dokur, A., & Esen, S. (2022). Havariler dönemi mabet anlayışı ve ev kiliseleri. *ASEAD*, 9(3), 248.
- Dvornik, F. (1990). *Konsiller tarihi: İznik’ten II. Vatikan’a* (M. Aydın, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Elam, N. (2019). Avrupa–Doğu Roma (Bizans) tarihi ve uygarlığı (M.S. 4–15. yüzyıl). In T. Sivas (Ed.), *Genel uygarlık tarihi* (ss. 90-125). Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Erdihan, Y. (2010). *Ayasofya’da bulunan Zoe ve Komnenos mozaikleri: Resimsel düzenleme ve konu üzerine karşılaştırmalı bir inceleme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Eroğlu, A. H. (2017). *Hristiyanlık*. Grafiker Yayınları.
- Ertuğrul, Ö. (1988). İkona. *STAD*, 1(2), 55.
- Eser, M. A. (2020). *Bizans maden sanatı: dini törenlerde kullanılan (liturjik) eşyalar*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Etlik, T. (2019). *Bizanslılarda ikona kırıcılık* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Aksaray Üniversitesi.
- Gedikli, Ş. (2018). Bakire Meryem'in ölümü ve göğe yükselmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1455-1474.
- Gombrich, E. H. (1976). *Sanatın öyküsü* (B. Cömert, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Gregory, T. E. (2008). *Bizans tarihi* (E. Ermert, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Gülcan Yaprak. (2019). *Bizans İmparatorluğu'nun ilk kadın hükümdarı İrene (752–803)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Güler, Ç. (2018). *Eski Yunanca-Türkçe sözlük*. Alfa Yayınları.
- Gülgün Kalkınoğlu Koroğlu. (1994). *Bizans sanatında ikonoklazma dönemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Üniversitesi.
- Gündüz, Ş. (2006). *Hristiyanlık*. İSAM Yayınları.
- Haldon, J. (2002). *Byzantium: A history*. Tempus Publishing.
- Haldon, J. (2007). *Bizans tarih atlası* (A. Özdamar, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Herrin, J. (2016). *Bizans: Bir Orta çağ İmparatorluğu'nun şaşırtıcı yaşamı* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.
- Herrin, J. (2020). *Bizans: Bir Orta çağ İmparatorluğunun şaşırtıcı yaşamı* (ss. 84–85). İletişim Yayınları.
- Hromadka, J. L. (1969). Doğu Ortodoksluğu (G. Tümer, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 239-258.
- İnce, F. (2016). Bizans Devleti'nde ikonacılık–ikonakırıcılık ve bunun Sümela Manastırı'ndaki yansımaları. Ş. Saylan & B. Saylan (Ed.), *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (Cilt II, s. 1219–1230). Değişim Yayınları.
- Jenkins, R. (1993). *Byzantium: The imperial centuries A.D. 610–1071*. Barnes & Noble Books.

- Jugie, R. (1978). Conciles, empereurs et papes. *Proche Orient Chrétien*, Jerusalem. 28(1/2), 85-104.
- Kalkinoğlu Koroğlu, G. (1994). *Bizans sanatında ikonoklazma dönemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Üniversitesi.
- Kanmaz, S. (2022). Karanlık Kilisedeki İsa tasvirli fresklerin tarihsel belge değeri kapsamında korunma durumunun değerlendirilmesi. *Akdeniz Sanat*, 16(29), 165-181.
- Kaptan, Ö. (2022). *Hristiyanlıkta ikonoklazm dönemi ve ikonofillerin kalesi olarak Uludağ* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Karlin-Hayter, P. (2002). Iconoclasm. In *The Oxford History of Byzantium* (s. 155). Oxford University Press.
- Kavrakoglu, M. (2014, 2 Aralık). Bizans İmparatorluğu: Din ve ikona. *Kavrakoglu.com*. <https://www.kavrakoglu.com/bizans-imparatorlugu-22-din-7-ikona/>
- Kaya Zenbilci, İ. (2020). Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi koleksiyonunda yer alan Meryem 'Hodegitria Deksiokratousa' ikonası ve paralel örnekler. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı, 100-114.
- Kazhdan, A. P. (1991). Iconoclasm. In *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 2, s. 975). Oxford University Press.
- Key, F., & İnanan, F. (2020). İsa'nın Mabede Takdimi Sahnesinin Görsel Anlatım Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Mosaic Research*, (13), 149-169.
- Khan Academy. (n.d.). *Khan Academy Türkçe*. <https://tr.khanacademy.org/>
- Kılıç, S. (2015, 5 Haziran). Bizans dönemi sikkelerinde yer alan İsa tasvirlerinin resim sanatındaki yeri. *Akdeniz Üniversitesi Dil, Kültür ve Edebiyat Çalıştay*. Antalya, Türkiye.
- Kılıççeker, E. N. (2022). *Erken dönem Hristiyanlığında din-sanat ilişkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kitabı Mukaddes Şirketi. (2001). *Kutsal Kitap: Yeni çeviri*. Kitabı Mukaddes Şirketi. (Yeşaya 1:3).
- Koç, M. (2019). *Theodore Ebu Kurra'nın ikona savunusu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Köklü, A. (2006). *Hristiyanlıkta ve İslam 'da resim* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Köroğlu, G. K. (1994). *Bizans sanatında ikonoklazma dönemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Üniversitesi.
- Küçük, M. A. (2016). İkonografiden inanca “İsa Mesih’in Dirilişi/Paskalya” süreci. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı (Aralık), 231–237.
- Küçük, M. A. (2019). İsa’nın doğumu- ikonografi ilişkisi üzerine. *Dini Araştırmalar*, 22(55), 205.
- Küçük, M. A., & Arslan, E. (2017). İkonografiden bayrama bir ölüm motifi: “Meryem Ana’nın uyuması/Koimesis”. 18. *Ulusal Turizm Kongresi (Kültür Turizmi)*, 18–22 Ekim, Mardin içinde (ss. 884–890). Detay Yayıncılık.
- Le Goff, J. (1999). *Orta çağ uygarlığı* (H. Güven, Çev.). Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Lee, J. H. (2004). *Bizans siyasî ve sosyal tarihinde tasvir kırıcılık (ikonoklazma) hareketinin başlangıç dönemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Lee, J. H. (2010). *Bizans siyasî ve sosyal tarihinde tasvir kırıcılık: İkonoklazma dönemi (787–843)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Lemerle, P. (1948). *Histoires de Byzance*. PUF.
- Levtchenko, M. V. (2007). *Bizans tarihi* (M. Selen, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Madrigal, M. (2015). *Birinci yüzyıl Anadolu kiliseleri*. Marc Madrigal ve Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Maktal-Canko, D. (2023). Bizans sanatında monogram. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (18), 257-281.
- Mango, C. (1990). *Nikephoros | Patriarch of Constantinople: Short history text, translation, and commentary*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Marth, E. J. (1978). *A history of the iconoclastic controversy*. New York.
- Mershman, F. (1912). St. Theophanes. In *The Catholic Encyclopedia* (Vol. 14). Robert Appleton Company. <http://www.newadvent.org/cathen/14623a.htm>
- Mpampinioti, G. D. (2012). *Leksiko gia to skholio kai to graphio*. Kentro Leksikologias.
- Neville, L. (2021). *Bizans tarihçileri ve tarih yazım rehberi* (S. Konuk, Çev.). Selenge Yayınları.

- Norwich, J. J. (2013a). *Bizans II: Yükseliş dönemi (MS 803–1081)*. (S. Hırçın, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Norwich, J. J. (2013b). *Bizans I: Erken dönem (MS 323–802)* (H. Koyukan, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Oman, C. (1892). *The Byzantine Empire*. G. P. Putnam's Sons.
- Ostrogorsky, G. (1969). *History of the Byzantine state*. Rutgers University Press.
- Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devleti tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ozansoy, E. (1990). *Bizans'da Isaurion'ların Ekloga'sına göre medeni hukuk*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ödekan, A., Akyürek, E., & Necipoğlu, N. (Eds.). (2016). *1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu: Bildiriler*. Anamed.
- Panofsky, E. (1995). *İkonografi ve ikonoloji: Rönesans sanatının incelenmesine giriş* (E. Akyürek, Çev.). Afa Yayınları.
- Pelikan, J. (1990). *Imago Dei: The Byzantine Apologia for Icons*. Princeton University Press.
- Pralong, A. (Ed.). (2011). *Bizans: Yapılar, meydanlar, yaşamlar* (B. K. Bayrı, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Sahas, D. J. (1986). *Icon and logos: Sources in eighth-century iconoclasm*. University of Toronto Press.
- Seidler, G. L. (1997). *Bizans siyasal düşüncesi* (M. Tunçay, Çev.). Göçebe Yayınları.
- Sevcenko, N. (1995). Stephen the Younger. In A. Kazhdan (Ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford University Press.
- Stathakopoulos, D. (2018). *Bizans İmparatorluğu'nun kısa tarihi* (A. Yanık, Ed.). İletişim Yayınları.
- Stephonson, P. (Ed.). (2023). *Bizans dünyası* (T. Alkaç, Çev., s. 37–160). Alfa Yayınları.
- Şakiroğlu, M. H. (2024). Hac-Şalib. In *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac--salib>
- Tansuğ, S. (1995). *Resim sanatının tarihi*. Remzi Kitabevi.

- TDV İslâm Ansiklopedisi. (n.d.). Konsil. <https://islamansiklopedisi.org.tr>
- Theophanes. (1982). *The Chronicle of Theophanes: A.D. 602–813* (H. Turtledove, Çev.; Cilt I-II). University of Pennsylvania Press. (Original work published 1883–1885)
- Turani, A. (1992). *Dünya sanat tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Turtledove, H. (1982). *The Chronicle of Theophanes: An English translation of Anni Mundi 6095–6305 (A.D. 602–813)*. University of Pennsylvania Press.
- Urtekin, E. (2020). *İkonalar*. <https://www.academia.edu/55227316/İkonalar>
- Usta, A. (2020). *Sorularla Bizans İmparatorluğu tarihi* (s. 96–108). Yeditepe Yayınları.
- Uysun, M. (2020, Şubat). Sanat Tarihi Yazımında Yöntem 12 Hristiyan Dini Bayramı. https://www.academia.edu/42851338/DOG_U_KI_LI_SELERI_DI_NI_BAYRAMLA_RI
- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu tarihi* (A. M. Mansel, Çev., Vol. 1, ss. 318-373). Maarif Matbaası.
- Whittow, M. (1996). *The making of Orthodox Byzantium, 600–1025* (New Studies in Medieval History). Macmillan.
- Yaman, T. Y. (2017). *Bizans İmparatorluğu'nda ikonoklazm dönemi* [Yayımlanmamış lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Yaprak, G. (2019). *Bizans İmparatorluğu'nun ilk kadın hükümdarı Irene (752–803)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Yavuz, M. (2024). *Andrei Rublev eserlerindeki teolojik betimlemelerin çözümlemeleri ve seramik yüzeylerde yorumlanması* [Yayımlanmamış lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Yıldız, H. D. (2000). Bizans tarihi. *Anadolu uygarlıkları, görsel Anadolu tarihi ansiklopedisi* (s. 501–503). Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat.
- Yılmaz, S. (2022). *Paganizmden Hristiyanlığa geçmiş semboller: I. ve V. yüzyıl*. İksad Yayınları.
- Yüzgüller Aşal, S. (2008). *Batı sanatında İsa'nın mucizelerinin ikonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a kadar* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Zenbilci, İ. K. (2020). Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi koleksiyonunda yer alan Meryem 'Hodegitria Deksiokratousa' ikonası ve paralel  rnekler. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar  zel Sayı, 101.



EKLER

Ek 1. Valentinianus Dönemi Solidus'u (M.S. 437).



Kaynak: www.wildwinds.com/coins/ric/valentinian_III/Unpublished_solidus.jpg.

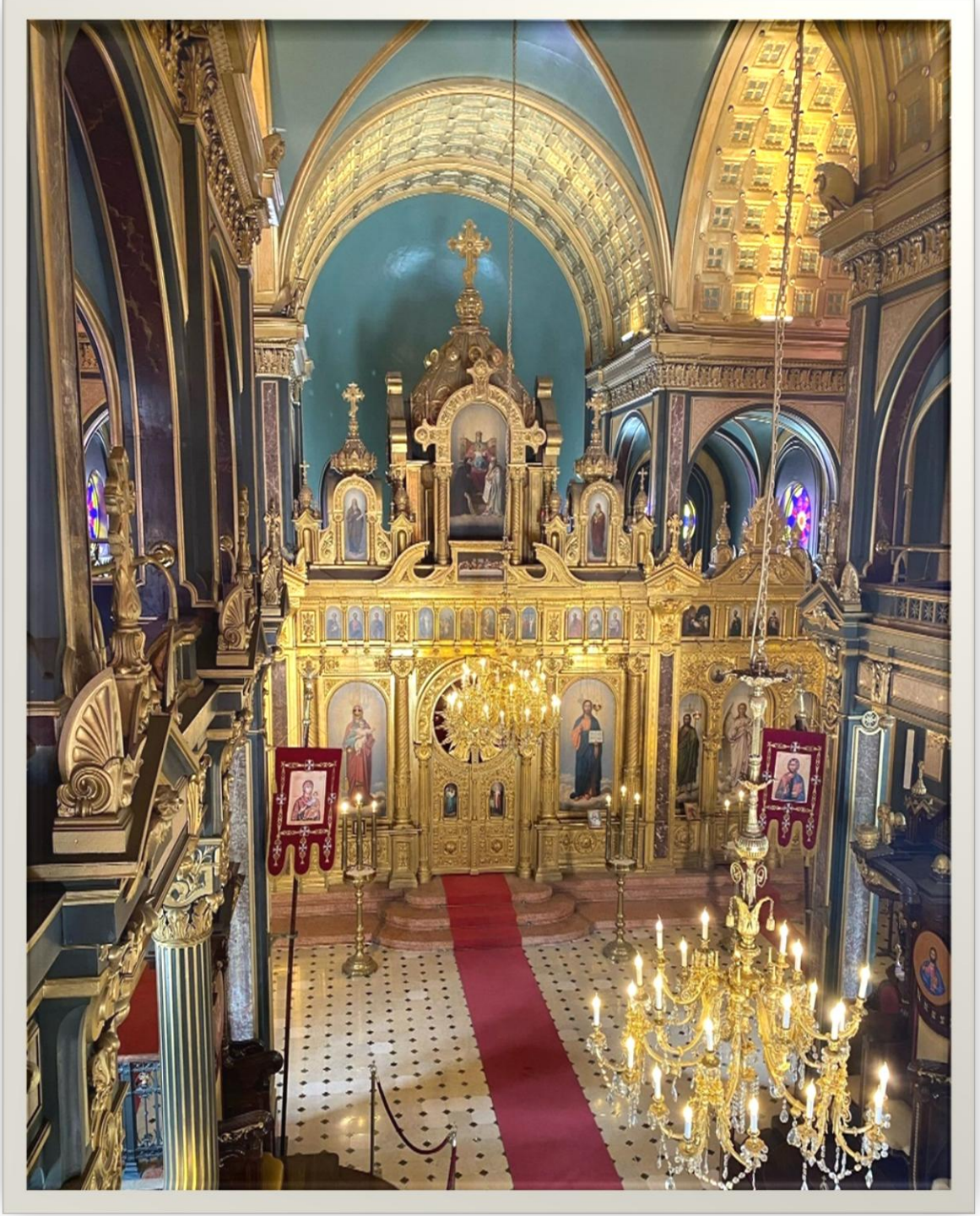
Erişim Tarihi: 04.01.2024.

Ek 2. Sveti Stefan Kilisesi İç Mekânında İkonostasis Bölümü ve Değerli Süslemeler.



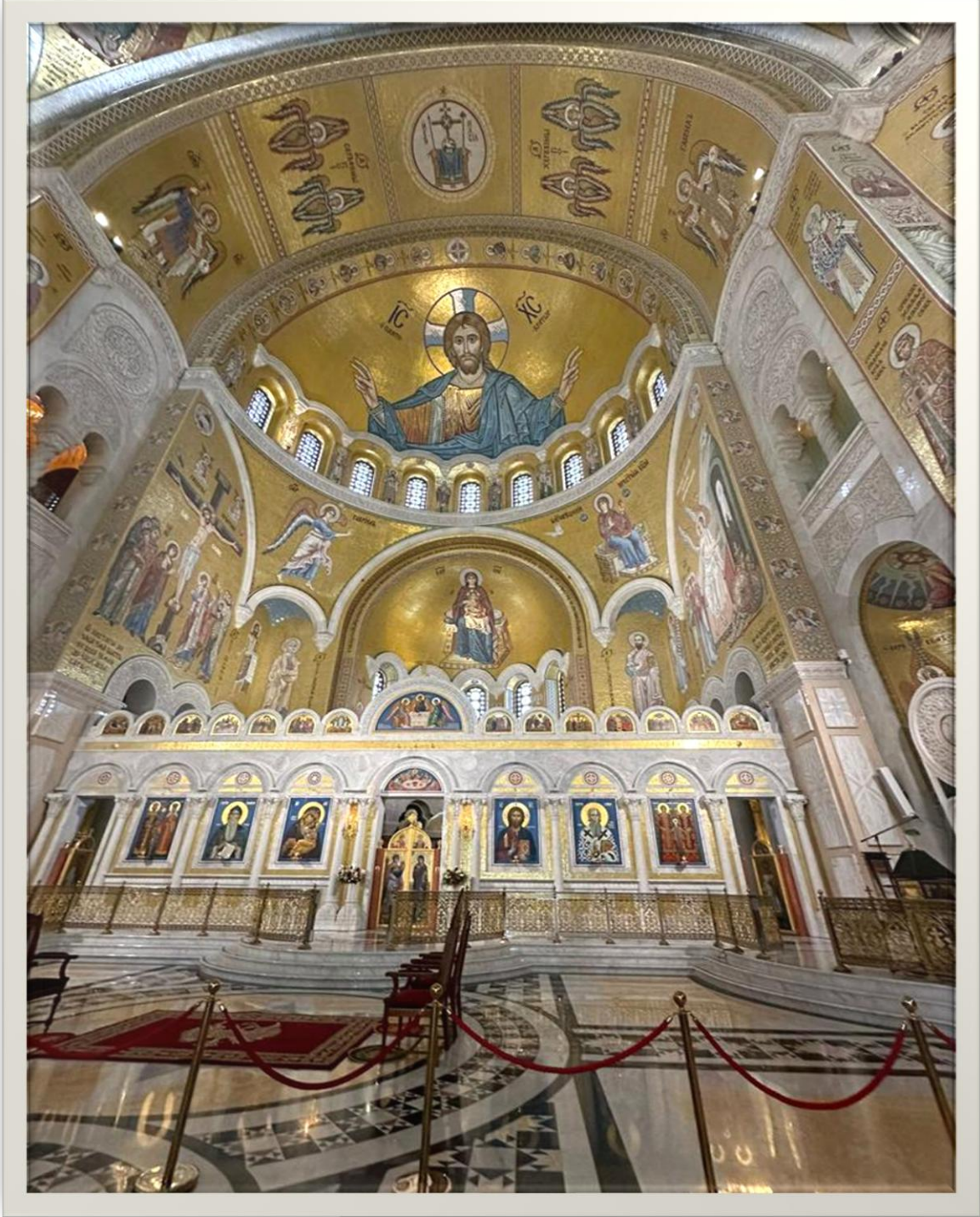
Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (İstanbul/Balat – Mart 2022).

Ek 3. Sveti Stefan Kilisesi İkonastasis Örneği, (19. yüzyıl).



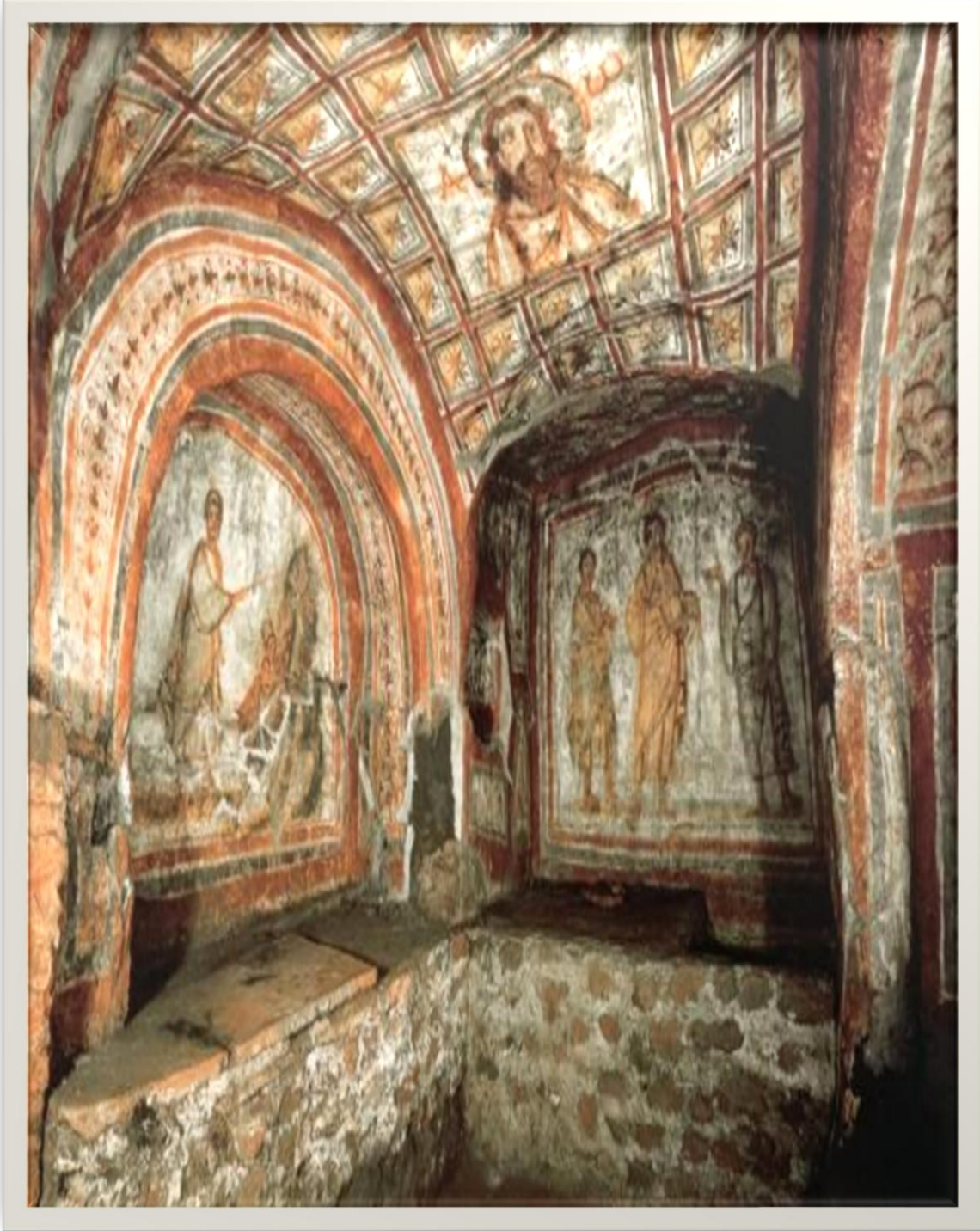
Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (İstanbul/Balat, Ekim 2023).

Ek 4. Aziz Sava Katedrali İç Mekân Görünümü.



Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Sırbistan/Belgrad – Ekim 2023).

Ek 5: Comodilla Katakombu (Catacomb of Comodilla) (Roma, İtalya).

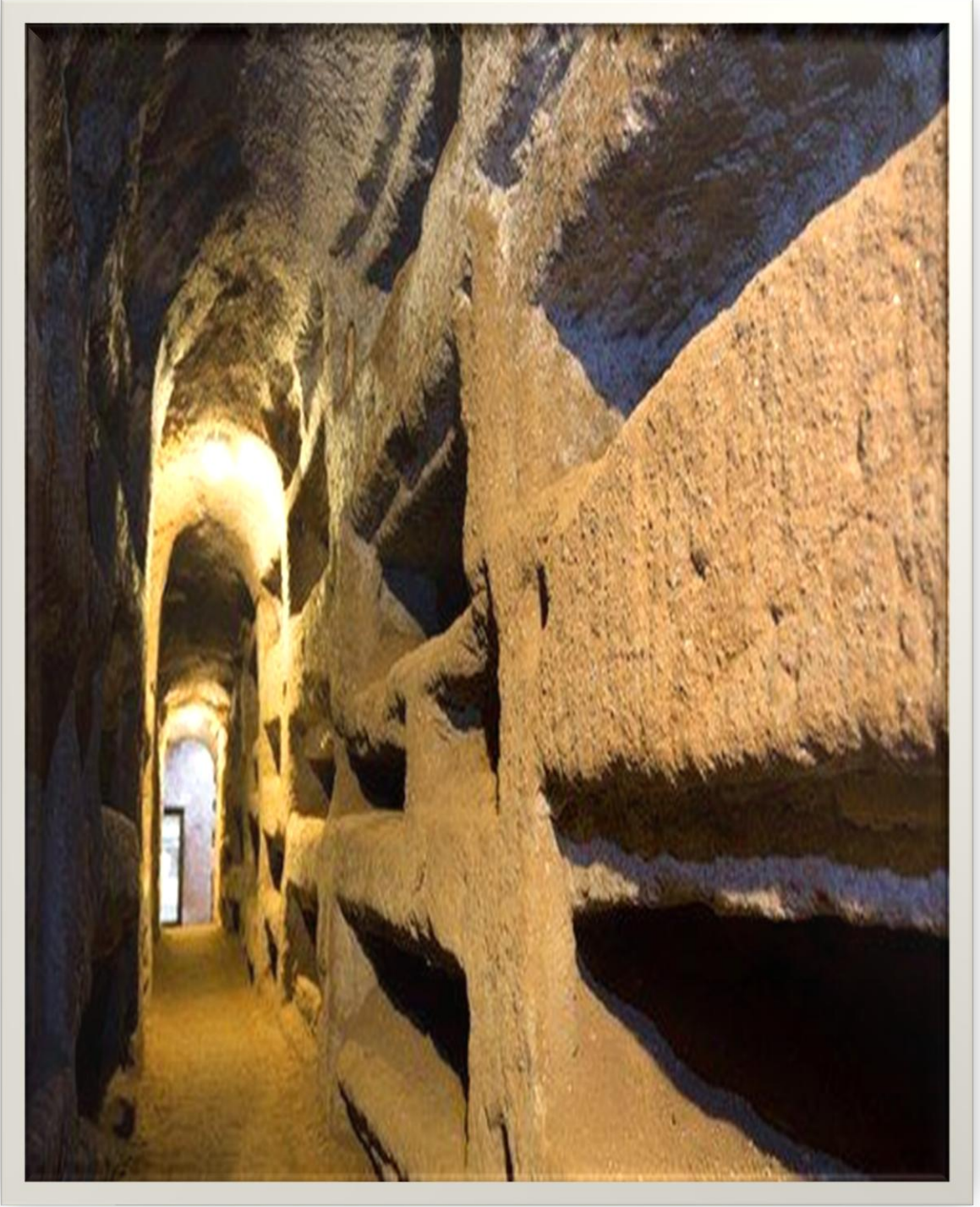


Roma'daki erken hristiyan yeraltı mezar komplekslerinden biri. Hristiyan dönemi mezar mimarisi ve ikonografik dekorasyon örneklerinin bulunduğu yeraltı yapısı.

Kaynak: https://twitter.com/weird_hist/status/579841115223932928/photo/1

Erişim Tarihi: 06.01.2024.

Ek 6. Katakompta Mezar Nişı Örneği (Roma, İtalya).



Kaynak: www.gazetesanat.com/erken-hiristiyen-sanatinda-fresk-priscilla-katakombu

Erişim Tarihi: 06.01.2024.

Ek 7. Marcellinus ve Petrus Katakomplarından Erken Hristiyan Freski (Roma, 5. yüzyıl).

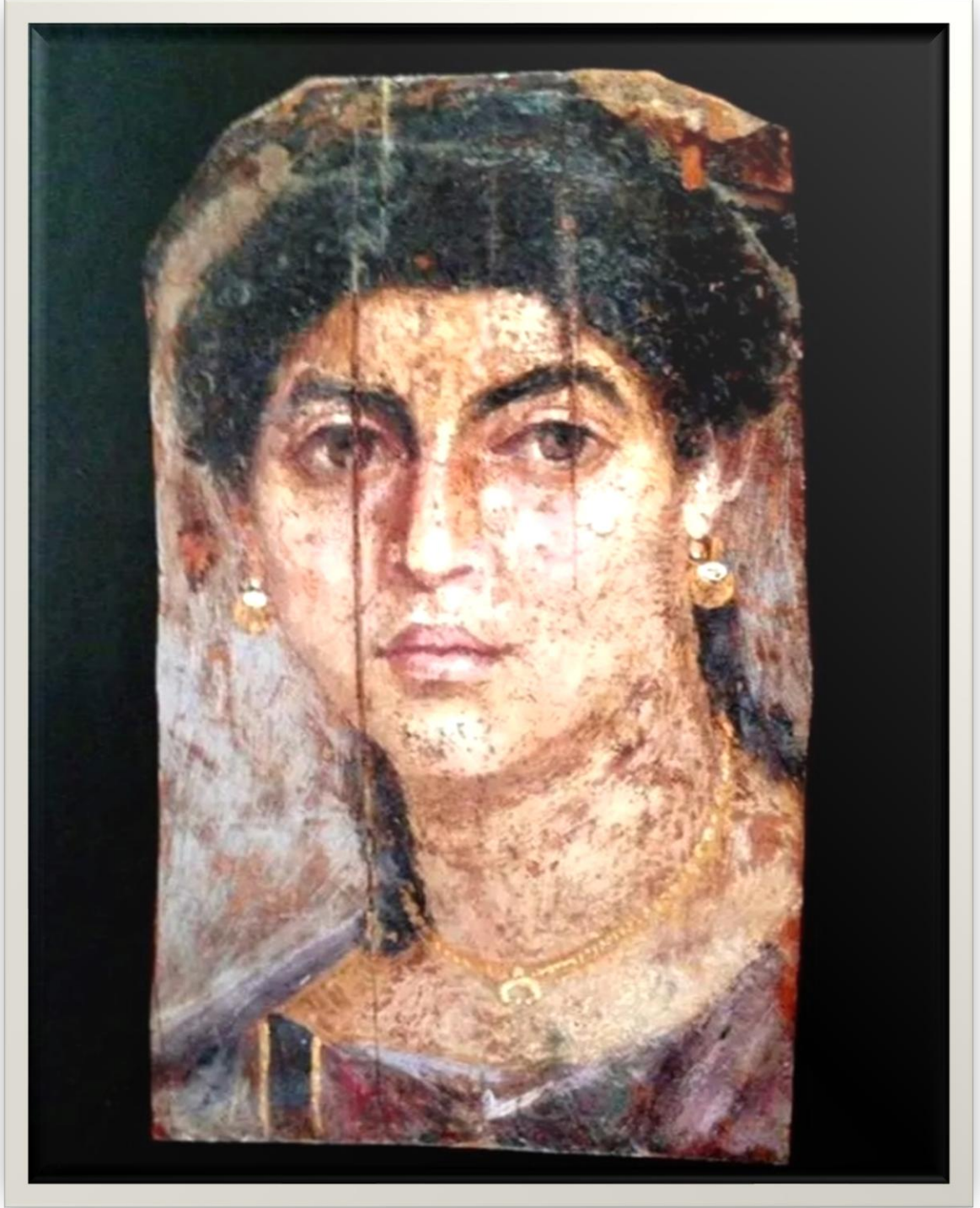


Roma'daki Aziz Petrus ve Pavlus arasında İsa sahnesinin betimi.

Kaynak: www.wga.hu/html_m/zearly/1/2mural/2marcell/index.html

Erişim Tarihi: 06.01.2024.

Ek 8. Fayyum Kadın Portresi (M.S. 55–70) Yılları Arasında Mumya İçin Yapılmış Portre (British Museum, Londra, İngiltere)

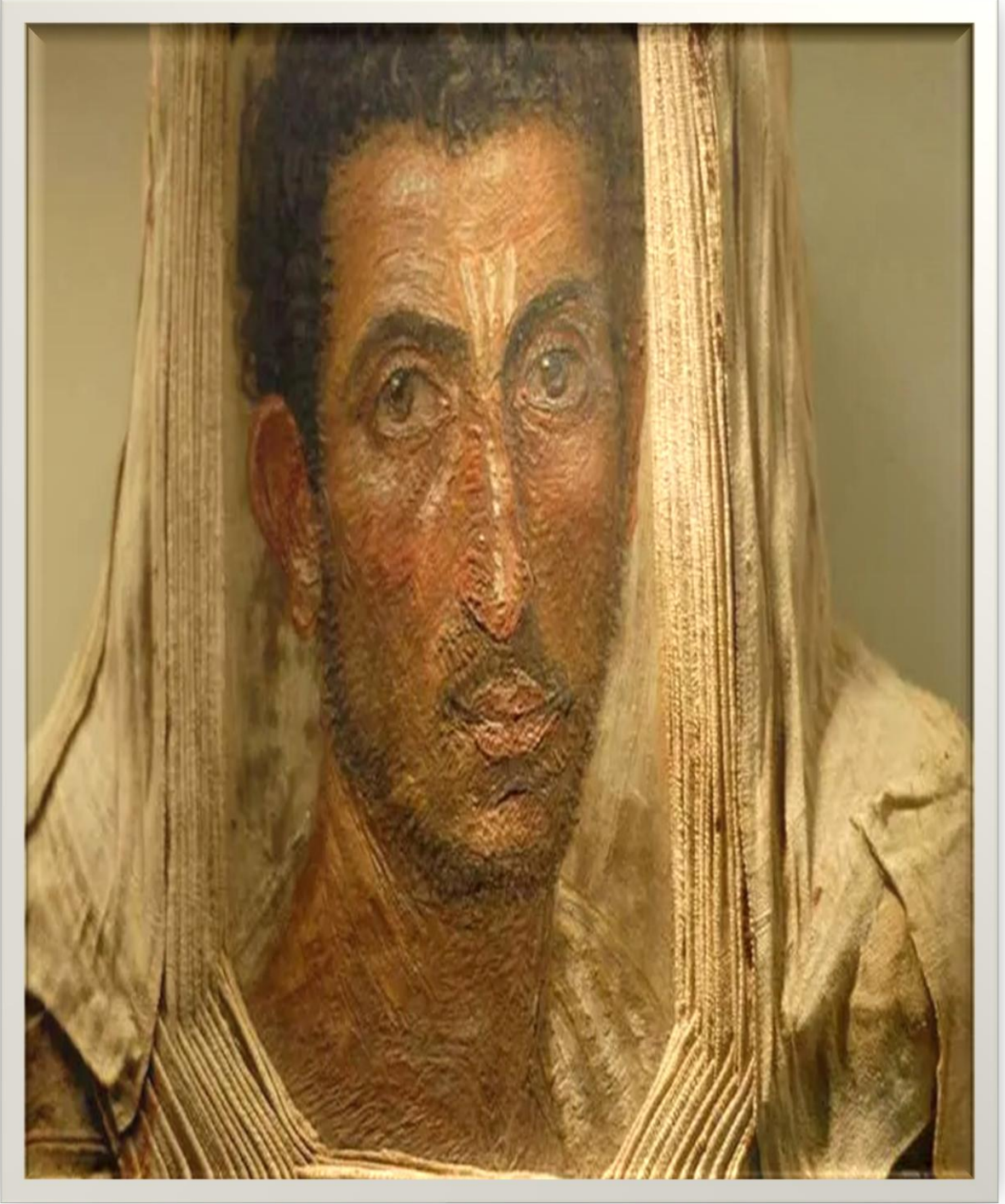


Fotoğraf: Byzantium, Robin Cormack ve Maria Vasilaki, Royal Academy of Arts, 2008

Kaynak: www.kavrakoglu.com/bizans-imparatorlugu-22-din-7-ikona/

Erişim Tarihi: 06.12.2023.

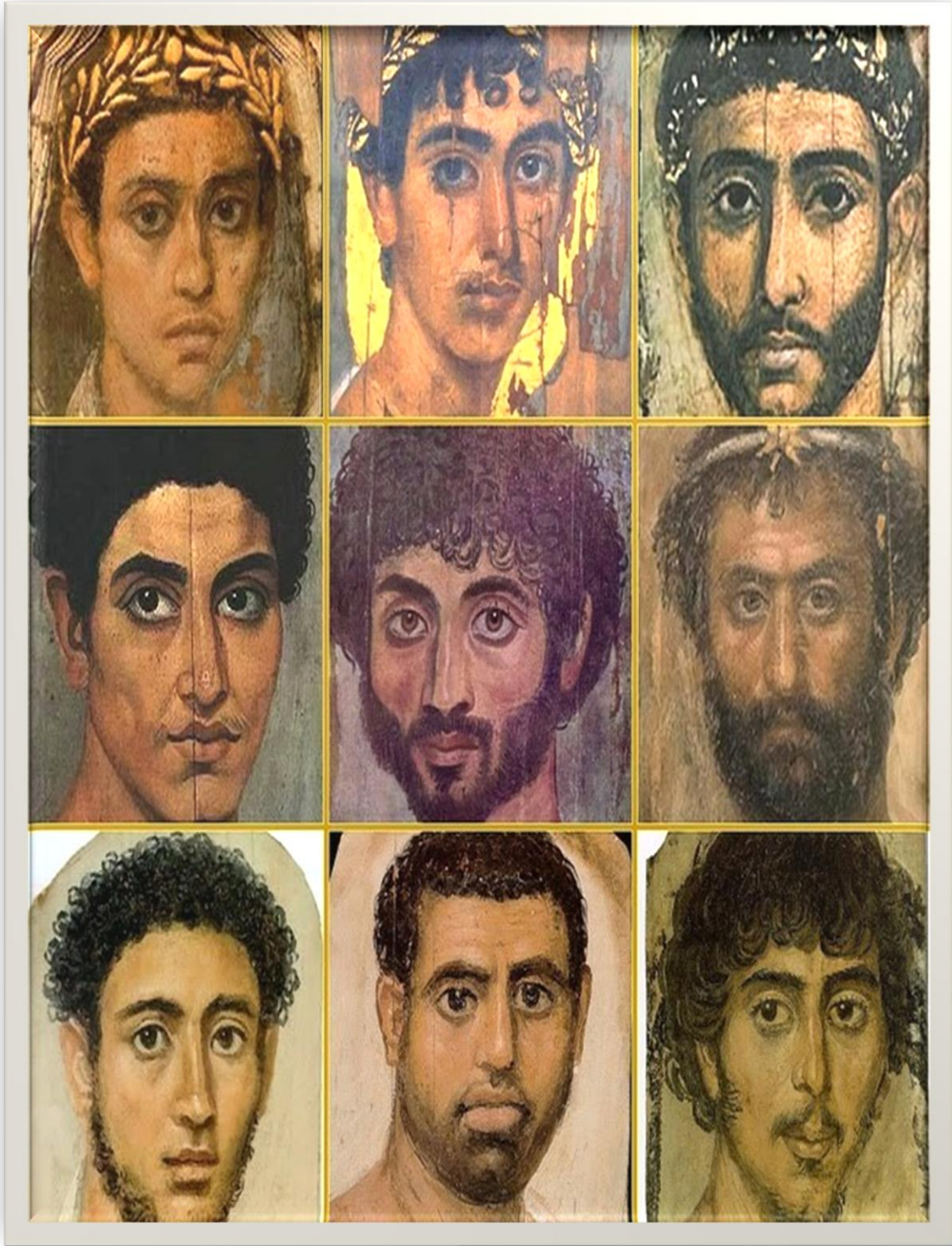
Ek 9. Fayyum Erkek Portresi, (M.S. 2. yüzyıl, Mısır – Roma Dönemi), (Royal Museum of Scotland).



Kaynak: www.kavrakoglu.com/bizans-imparatorlugu-22-din-7-ikona/

Erişim Tarihi: 06.12.2023.

Ek 10. Fayyum Portrelerinden Seçki (MS 1-3. Yüzyıllar, Mısır – Roma Dönemi).



Kaynak: www.abraham-art.blogspot.com/2018/04/bizans-resim-sanati-2.html

Erişim Tarihi: 06.12.2023.

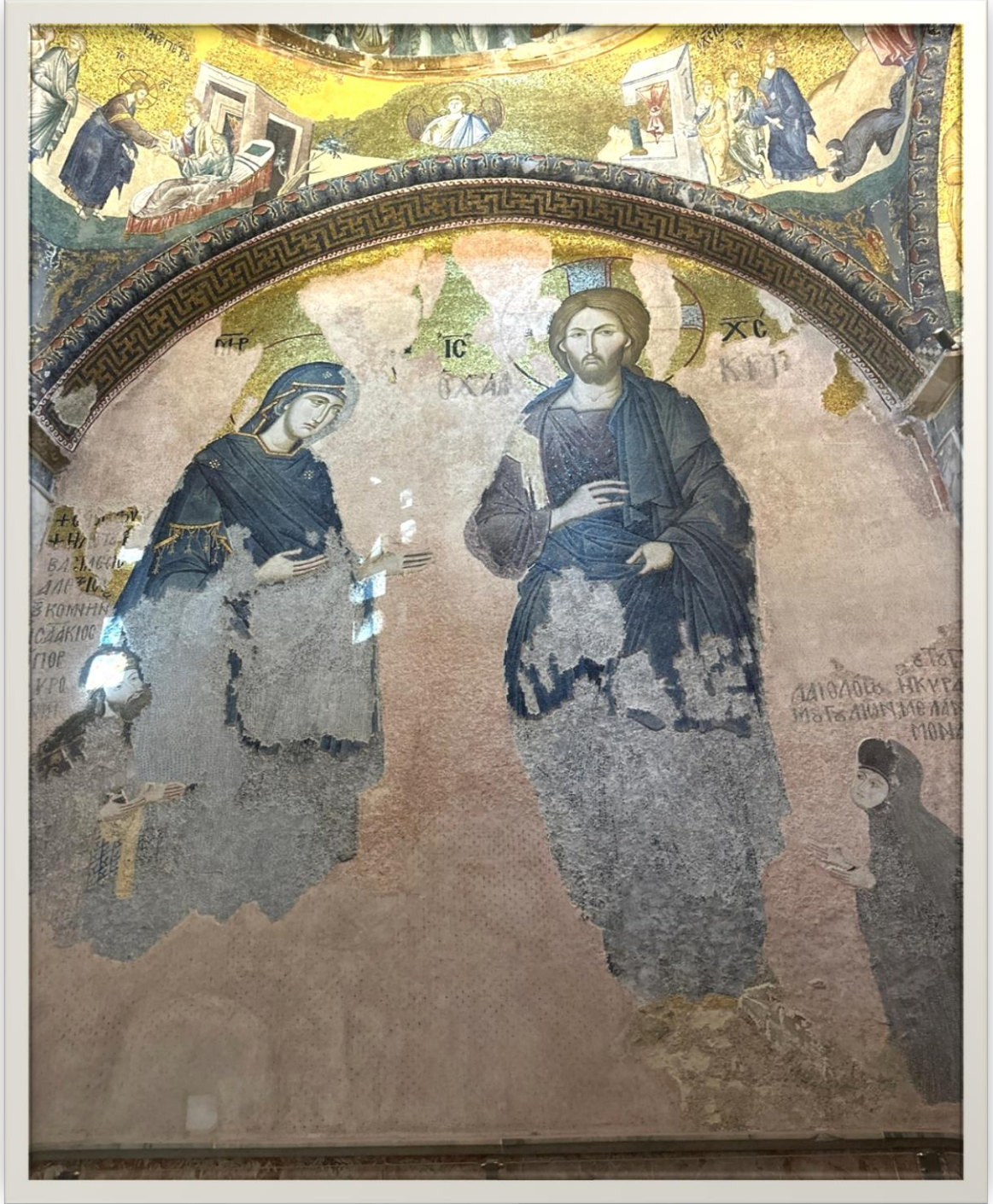
Ek 11. Pantokrator İsa İkonası, Azize Katherina Manastırı (Sina Dağı, Mısır, 6. yüzyıl).



Pantokrator ile Kâinatın Efendisi anlamına gelerek Hz. İsa'nın Tanrısallığı vurgulanır. Sol elinde Kitab-ı Mukaddes'i taşıyan Hz. İsa, sağ eliyle takdis işareti yapmaktadır. Bu, Hristiyan sanatında en çok tercih edilen sahnelerden biridir.

Kaynak: Kılıç (2015, s. 225).

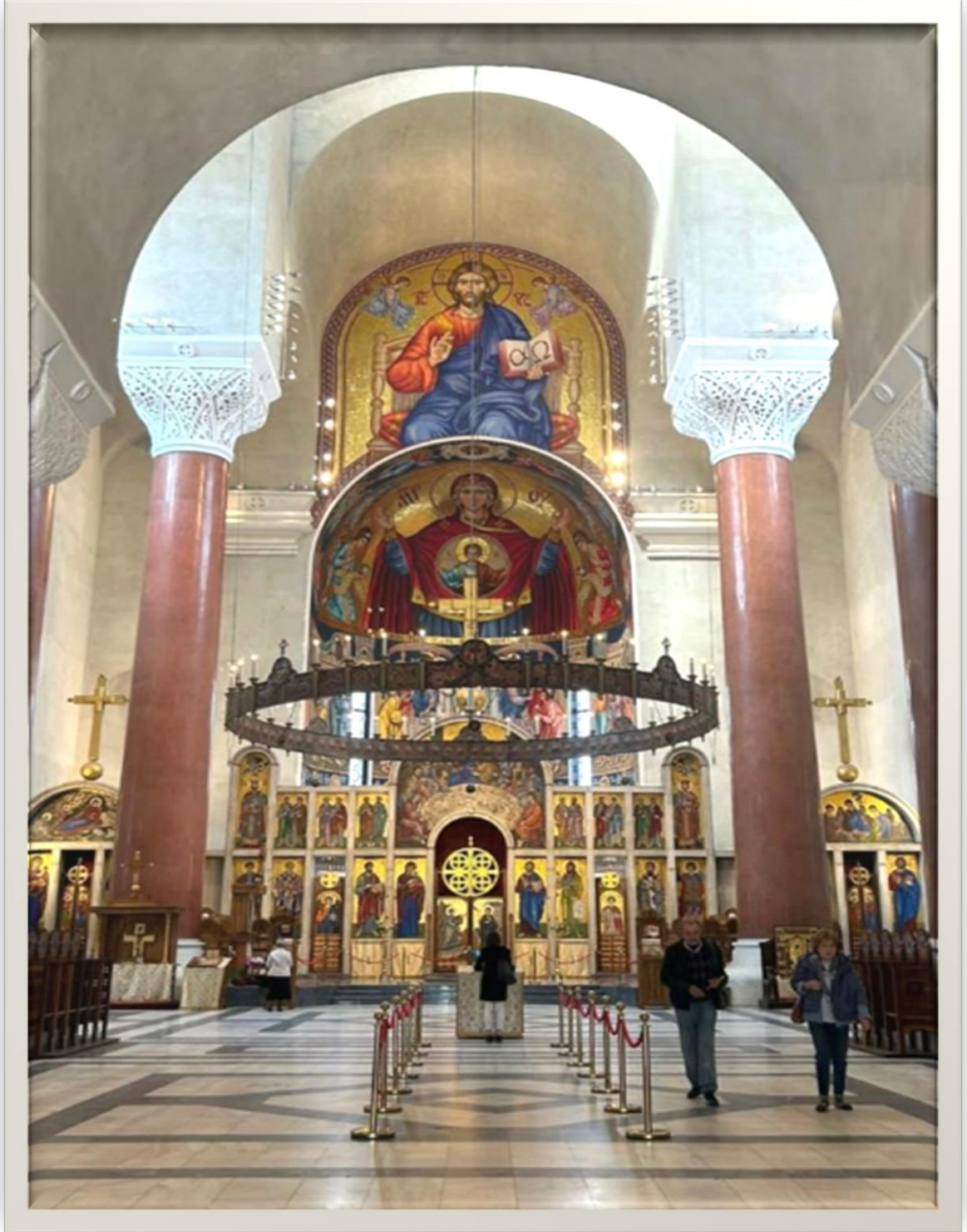
Ek 12. Hristiyanlıkta Tanrı'nın Yeryüzüne İnişini (Enkarnasyon) ve Meryem Ana'nın "Tanrı'nın Annesi" (Theotokos) Olarak Rolünü Vurgulayan Sahne.



İsa, evrenin kurtarıcısı olarak merkezde yer alırken, Meryem Ana onun insan formunu almasını sağlayan figür olarak yüceltilir. Meryem Ana'nın dua ederken veya İsa'ya bakarkenki tasviri, onun Hristiyanlar için bir arabulucu ve koruyucu olduğuna inanılan simgelerdir.

Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Kariye Camii, İstanbul/Fatih – Haziran 2024)

Ek 13. Saint Mark Kilisesi İç Mekânı - Pantokrator İsa Moziğini Göstermekle Birlikte Bizans Etkili Ortodoks İç Mimari ve İkonografik Süsleme Geleneğine Örnek.



Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Saint Mark Kilisesi, Sırbistan/Belgrad – Mayıs 2023).

Ek 14. Meryem'e Müjde (Annunciation), Athos, Vatopedi Manastırı Katholikonu, Dış Narteks (13. yüzyıl sonu – 14. yüzyıl başları).



Kaynak: Demir (2018, s. 375-397).

Ek 15. İsa'nın Doğumu (Nativity) Sahnesi (6. yüzyıl).



Kaynak: Küçük (2019, s. 205).

Ek 16. İsa'nın Mabede Takdimi, Niğde Gümüşler Manastırı, Duvar Resmi (fresk).



Kaynak: Key ve İnanan (2020, s. 158).

Ek 17. İsa'nın Vaftiz Edilişi (Baptism), San Giovanni Vaftizhanesi, Ravenne (4. yüzyıl, mozaik).



Kaynak: AyĖan (2023).

Ek 18. İsa'nın Suretinin Değişmesi (Metamorfosis), Göreme Karanlık Kilise, Duvar Resmi (fresk).



Kaynak: Uysun (2020).

Ek 19. İsa'nın Sevdığı Kişilerden Lazarus'un Dirilişı (Raising of Lazarus), Göreme Karanlık Kilise, Duvar Resmi (fresk).



Kaynak: Atak (2019, s. 73).

Ek 20. Lazarus'un Dirilişı, Fildişı Kabartma (M.S. 450-80) (Milano Katedrali, Milano).



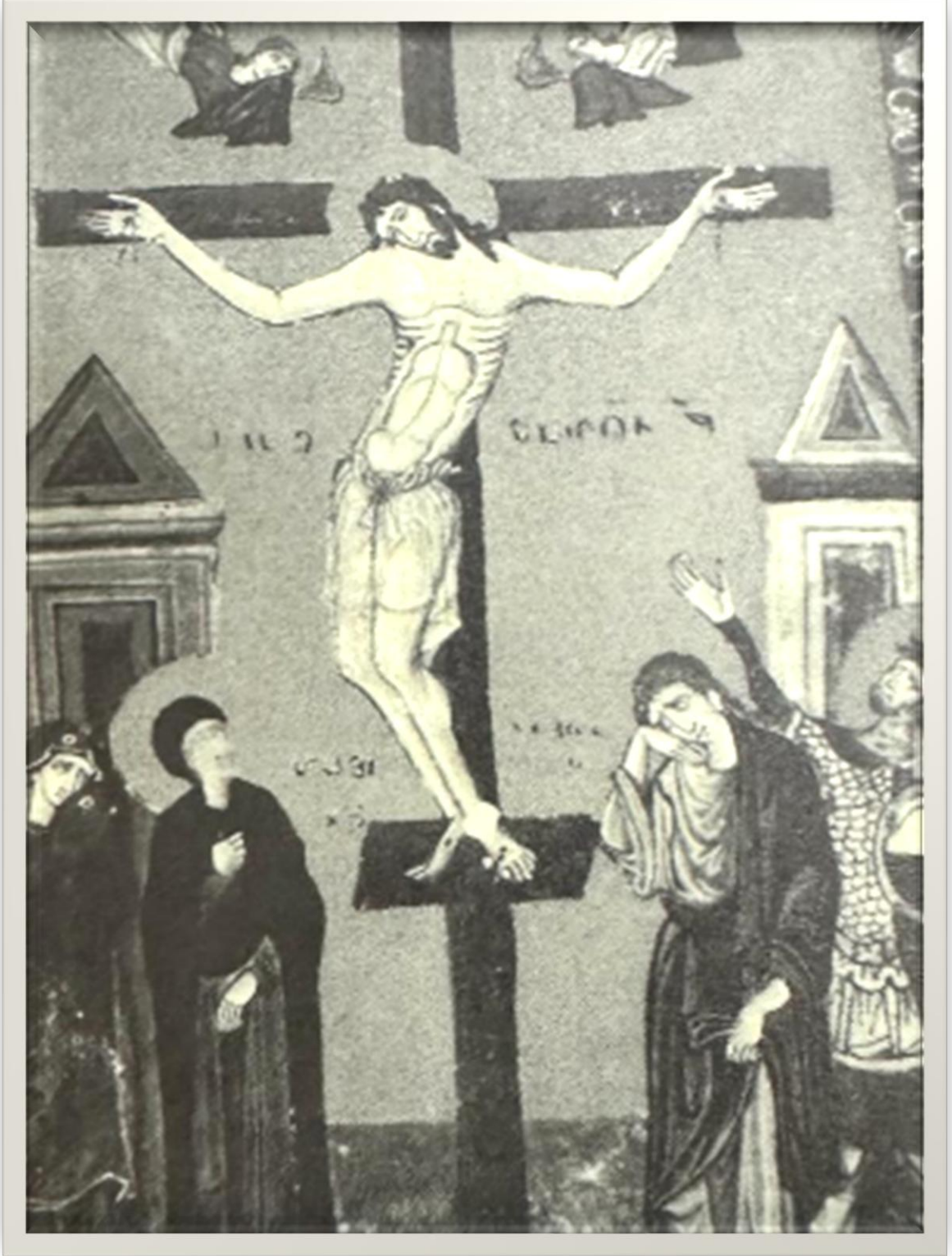
Kaynak: Yüzgüller Arsal (2008, s. 259).

Ek 21. İsa'nın Eşek veya Sıpa Üzerinde Kudüs'e Girişi (Vaiforos), Fildişi Levha (yaklaşık M.S. 950-1000) (Konstantinopolis).



Kaynak: Yılmaz (2022, s. 155).

Ek 22. Çarmıhta İsa, Venedik Mekhitarist Kütüphanesi, Env. No. 1635, fol 248v, 1193, Yazıcı ve Minyatörcü Konstantin, Skevra.



Kaynak: Ödekan vd. (2016, s. 94).

Ek 23. İsa'nın Öldükten Sonra Dirilişi-Paskalya (Anastasis).



Ek 19'daki görselle aynıdır. Diriliş sahnelerinde genellikle görülmektedir.

Kaynak: Kanmaz (2022, s.11).

Ek 24. İsa'nın Göğe Yükselişi, (1873).



Kaynak: Ateş (2018, s. 44).

Ek 25. Kutsal Ruhun Havariler Üzerine İniş (Pentekoste), Rabula İncili, (6. yüzyıl).



Kaynak: Kutsal Üçlü Birlik Günü, www.wiki7.org

Erişim Tarihi: 06.01.2024.

Ek 26. Meryem'in Ölümü.



Kaynak: Gedikli (2018, s.1455-1474).

Ek 27. On İki Bayramın Fildişi Diptikonu (Konstantinopolis, ca. 1000. Hermitage, Leningrad)



Kaynak: Pelikan (1990, s. 87).

Ek 28. Havariler Arasında Tahtta Oturan İsa, (4-5.yüzyıl), Santa Pudenziana, (Roma, İtalya, mozaik).



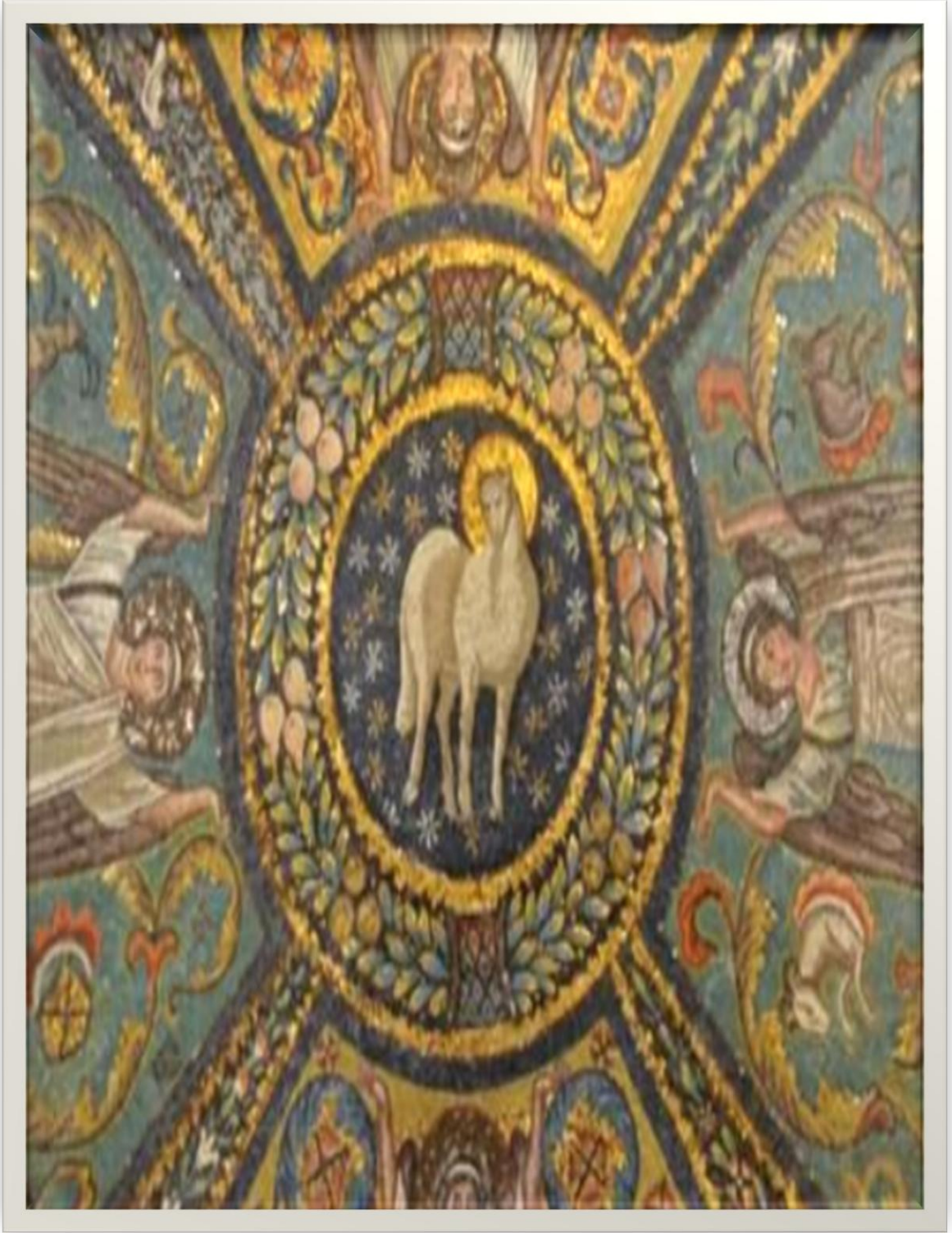
Kaynak: Kılıççeker (2022, s. 169).

Ek 29. İsa'nın Doğumu (Ayrıntı), Maximianos'un Fildişi Katedrası, Ravenna, (6.yüzyıl).



Kaynak: Ateş (2019, s.26).

Ek 30. Tanrı'nın Kuzusu, San Vitale Kilisesi, Ravenna, (6. yüzyıl).



Kaynak: Ateş (2019, s.28).

Ek 31. Hristiyan İkonografisinde At Sembolleri.



Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Göreme Açık Hava Müzesi, Nevşehir – Kasım 2024)

Ek 32. Duomo Katedrali'nde Meryem'in Taht Sahnesi, (fresk).



Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (İtalya/Milano, 2016).

Ek 33. Aziz Portre ve Madalyonların Haçlarla Yer Değiştirmesi (Konstantinopolis'teki Ayasofya Kilisesine Bağlı Patriklik Sarayı).



İkonoklazm hareketleri kapsamında aziz portreleri ve madalyonları sistemli bir şekilde çıkarılarak yerine haçlar yerleştirildi. Bu değişim özellikle 6. yüzyılda başladı ve 8. yüzyıldan itibaren hâlâ bu haliyle korunmaktadır.

Kaynak: Cormack (1985. s. 108).

Ek 34. Gümüş Paten (6. yüzyıl. Hermitage, Leningrad).



Kaynak: Pelikan (1990, s. 163).

Ek 35. 8. ve 9. Yüzyıla Ait Süsleme Örnekleri.



İkonoklazm dönemi figüratif sahneler yerine geometrik desenler ve semboller kullanılmıştır.
Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Göreme Açık Hava Müzesi, Nevşehir – Kasım 2024)

Ek 36. Hristiyanlık İçin Mücadele Eden Asker Azizlerin Beyaz At zerinde Tasviri ve Horoz, Kurt/Tilki, Haç Sembolleri.



Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Göreme Açık Hava Müzesi, Nevşehir – Kasım 2024).

Ek 37. Daire İçinde Dört Kollu Haç Motifi (Erken Bizans Dönemi).



Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Adalar Aya Yorgi Manastırı, İstanbul – Temmuz 2024)

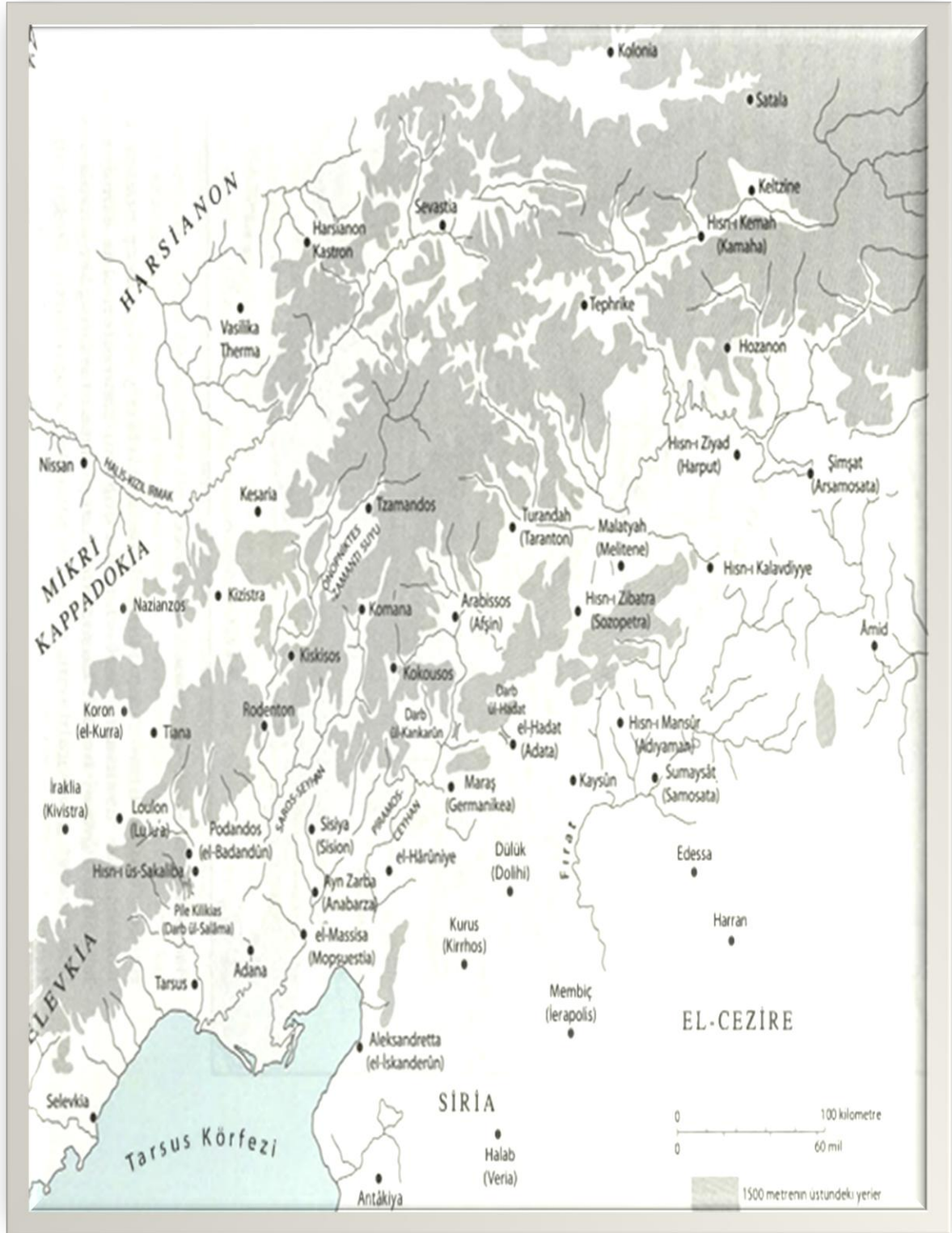
Ek 38. Ayasofya Sunu Mozaïği.



İç Narteksin güney yönündeki vestibül kapısı üzerinde Justinian, Meryem Ana, Çocuk İsa, Büyük Konstantin.

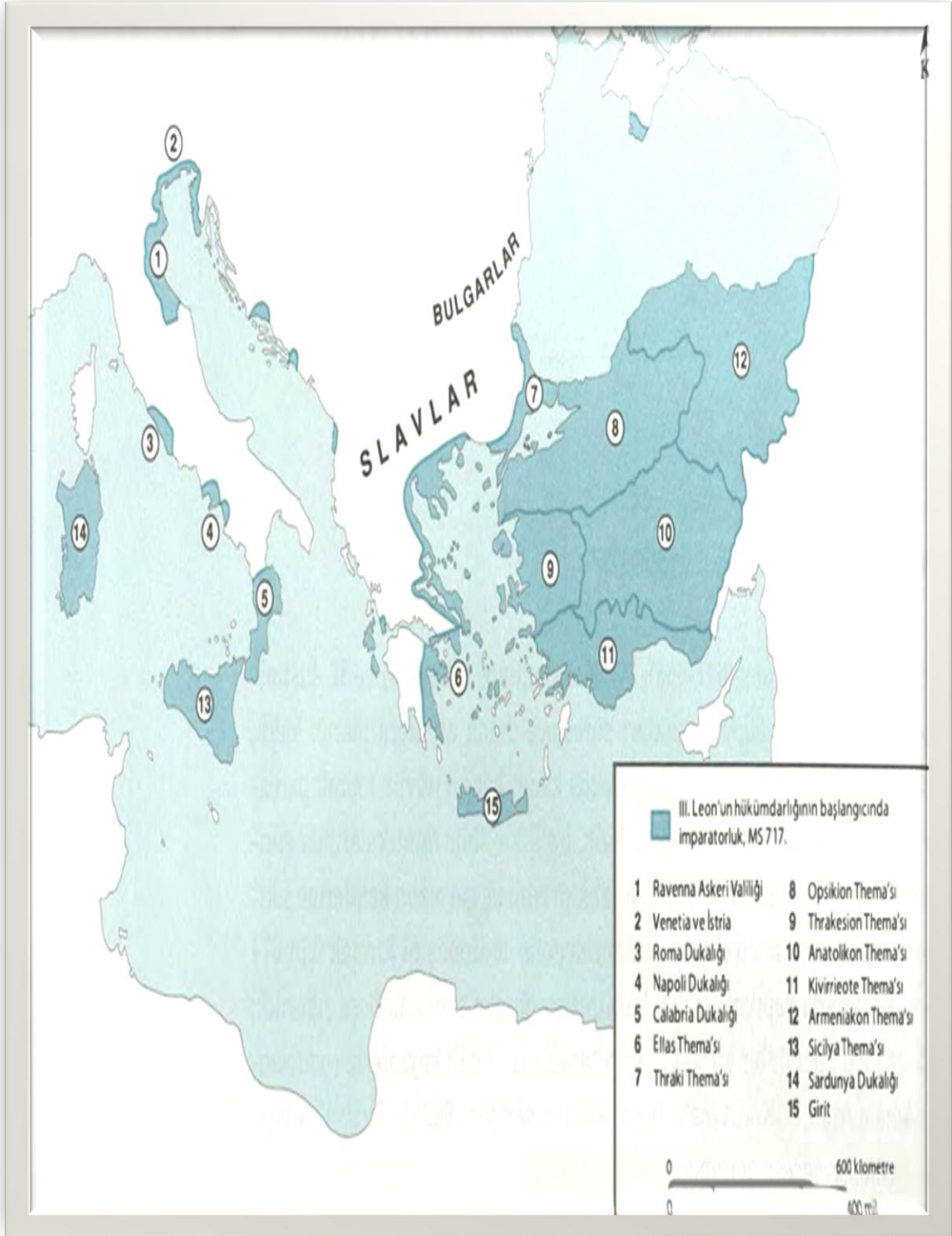
Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Ayasofya Camii, İstanbul – Mayıs 2024).

Ek 39. Doğu Sınırı (700-950).



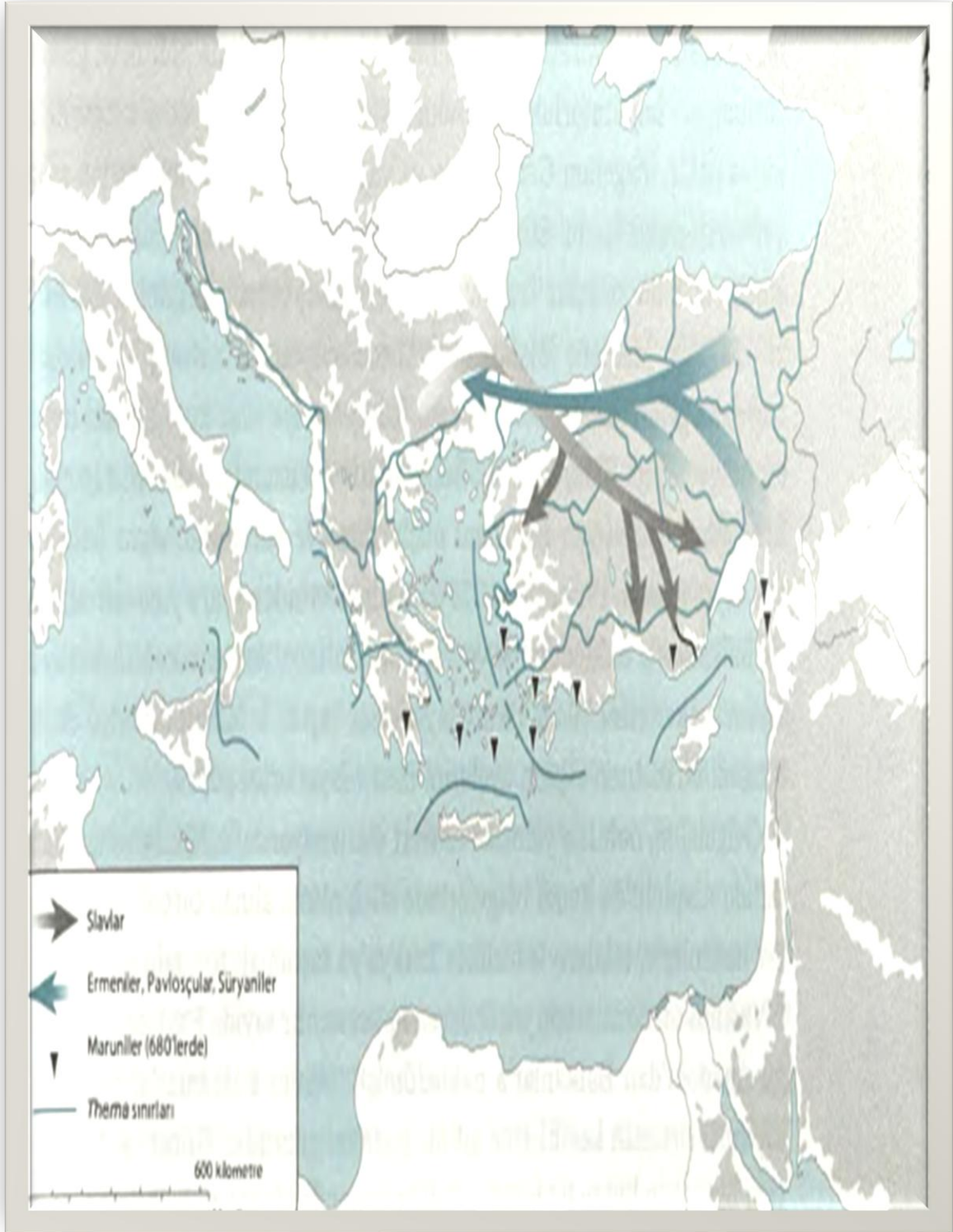
Kaynak: Haldon (2007, s. 179).

Ek 40. Doğu Roma İmparatorluğu, (y. 650-717).



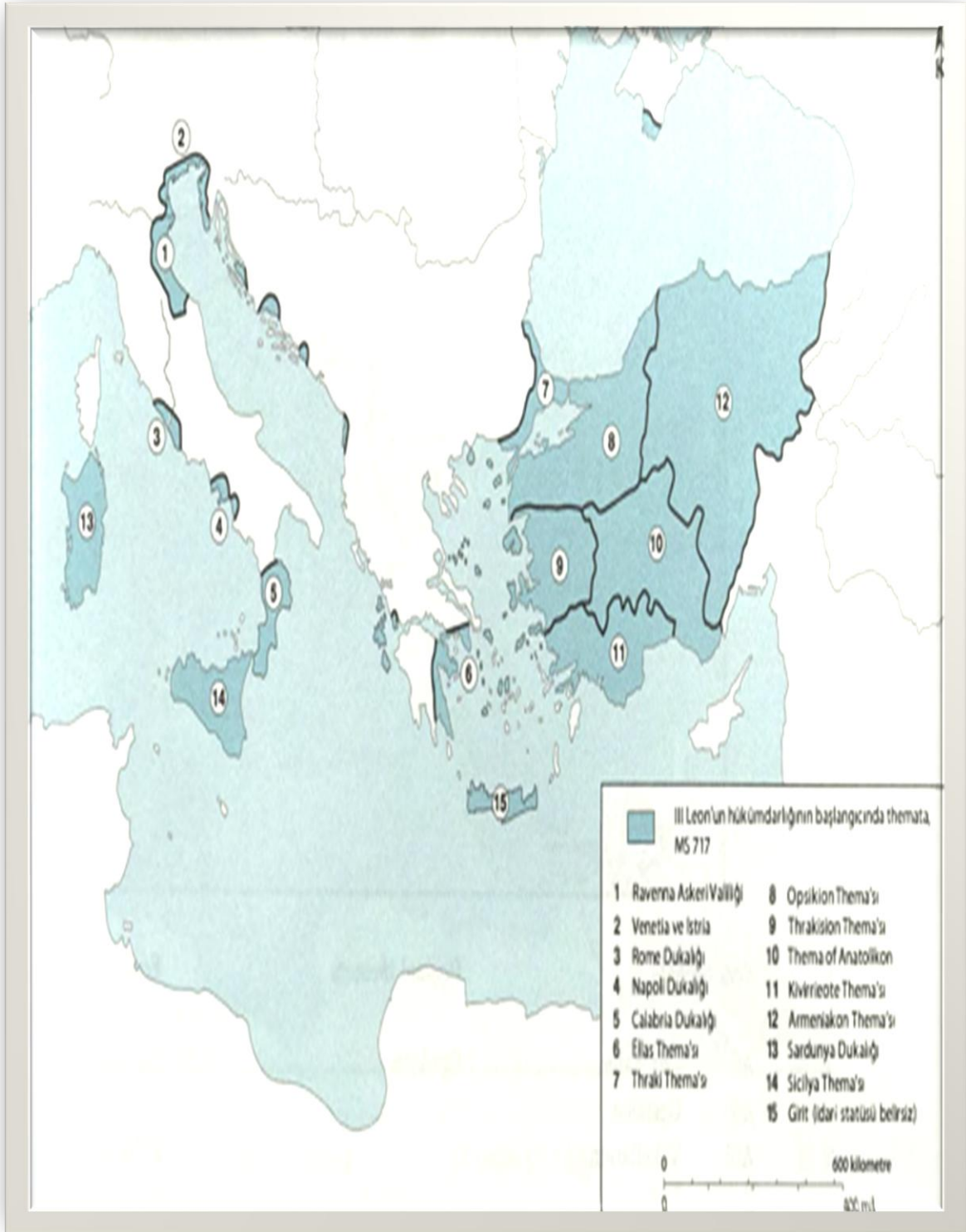
Kaynak: Haldon (2007, s. 100).

Ek 41. Nüfus Hareketi. (y. 660-880).



Kaynak: Haldon (2007, s. 129).

Ek 42. III. Leon'un Saltanatının Başlangıcında Themalar, (MS 717).



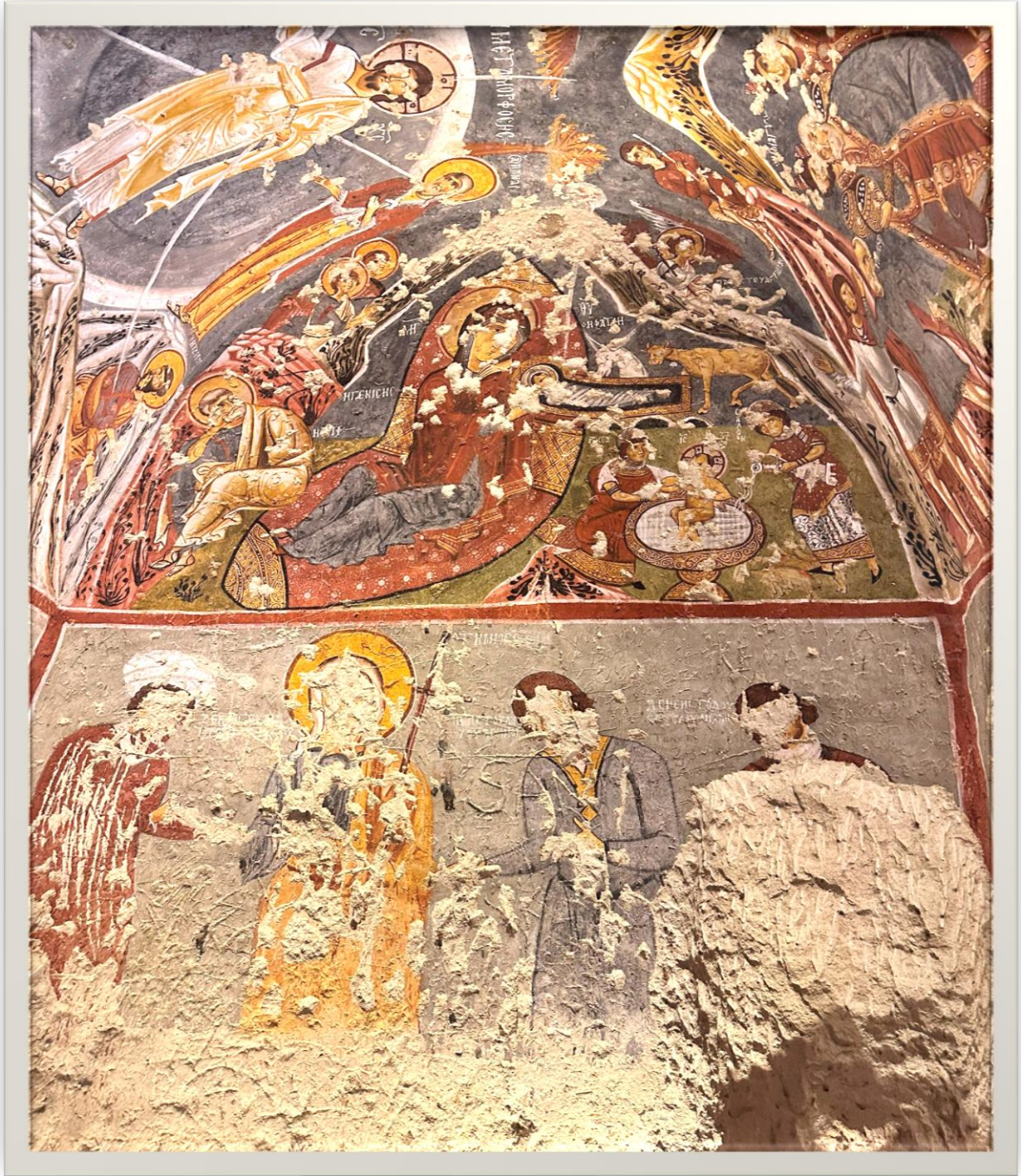
Kaynak: Haldon (2007, s. 121).

Ek 43. Hz. İsa Merkezinde Çevrelenen Çeşitli Azizlerin Yüzlerinin Badanalanmış Tasvirleri.
İkonoklast Müdahale İzleri.



Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Göreme Açık Hava Müzesi, Nevşehir – Kasım 2024)

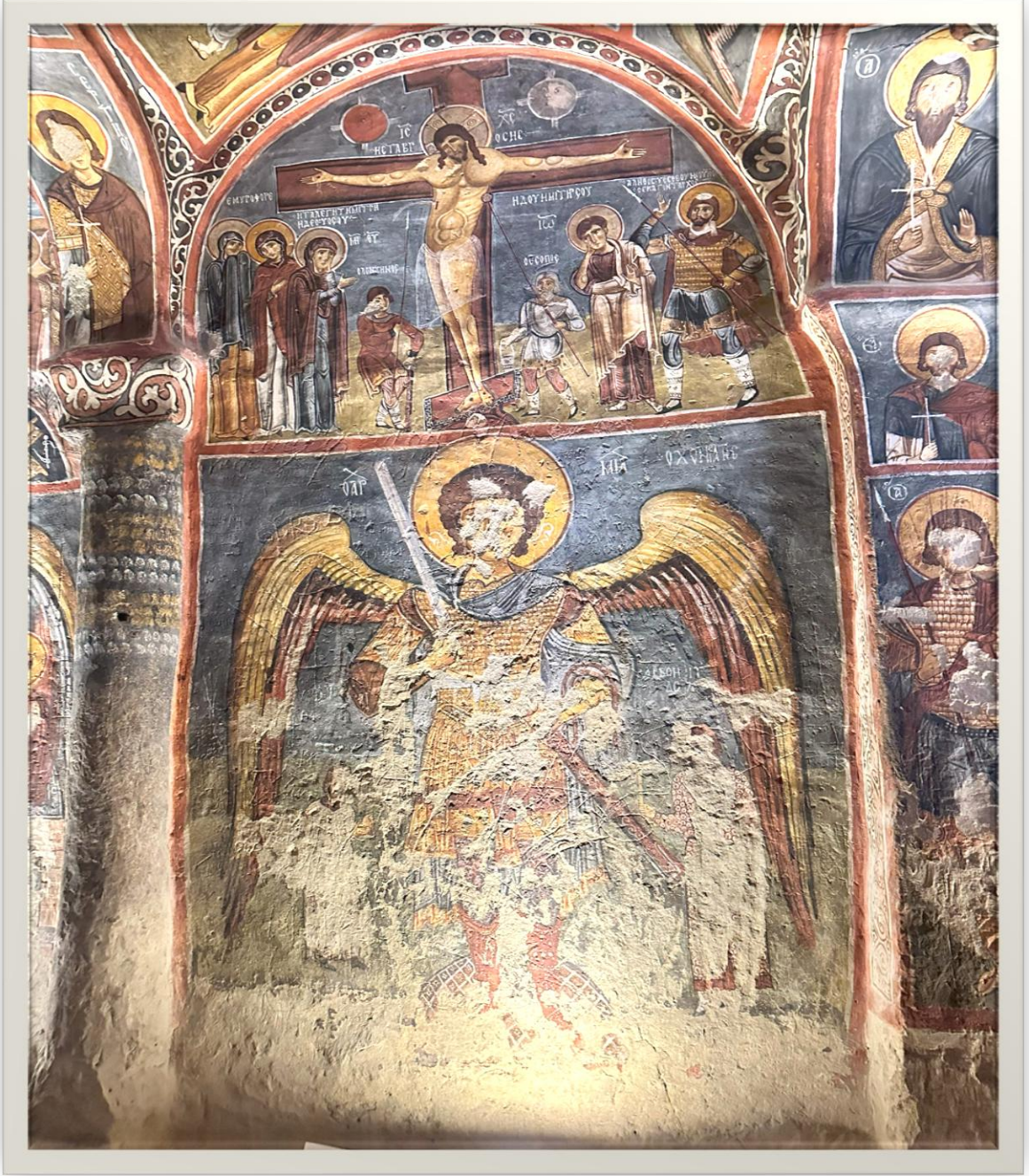
Ek 44. İkonoklast Müdahale İzleri.



İncilden farklı olayların işlendiği özellikle 12 yortu sahnelerinden belli kısımlar yer almaktadır. Bu ikonografinin sıvayla özellikle yüz bölgelerinin kapatılmaya çalışması dikkat çekmektedir. İkonoklast etkilerle ikonalara müdahaleler söz konusu olup selçuklu hakimiyetinde islami tesirlerin müdahalesi de söz konusudur.

Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Göreme Açık Hava Müzesi, Nevşehir – Kasım 2024)

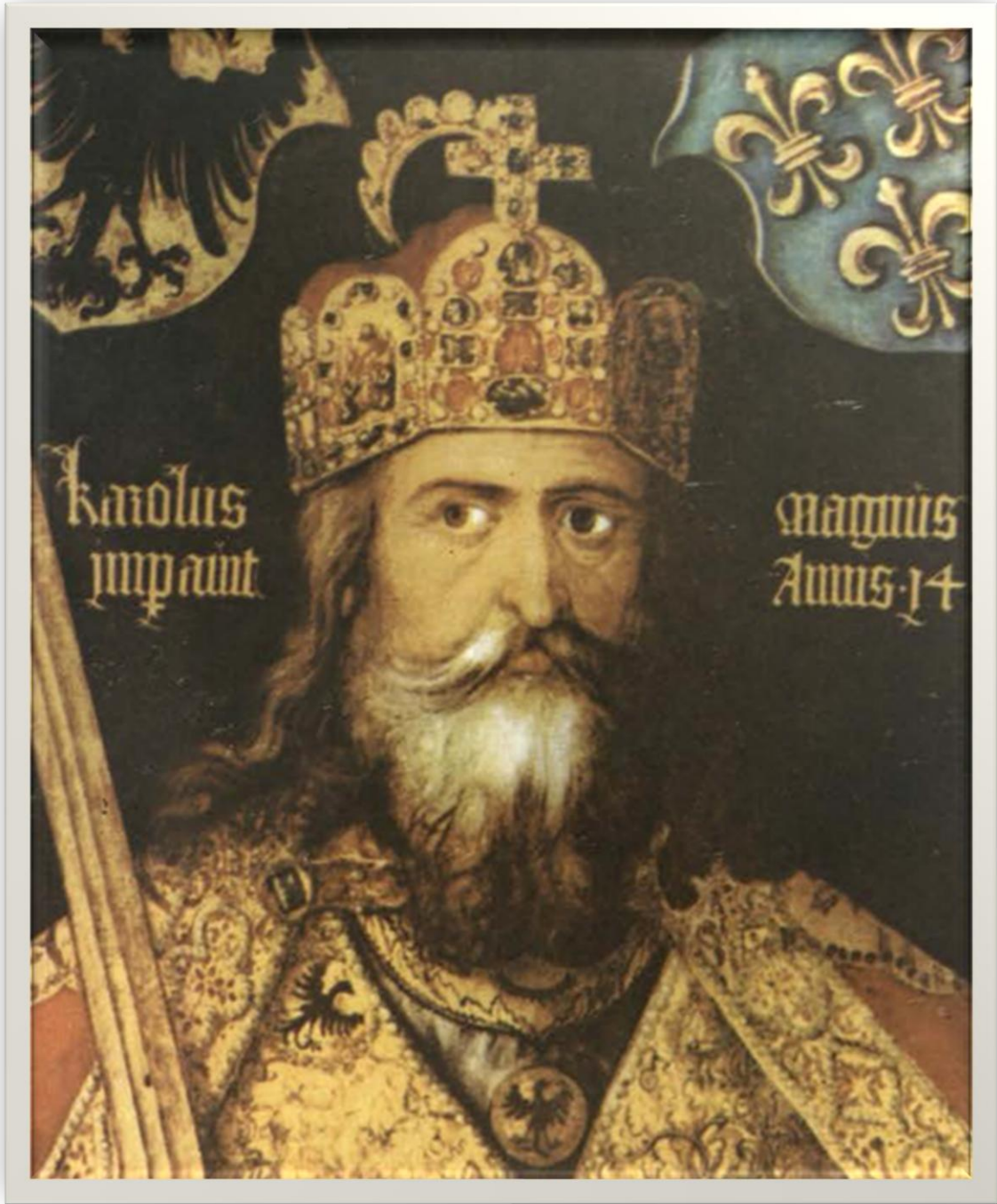
Ek 45. İsa'nın Çarmıha Gerilişi Sahnesi / Baş Melek Cebail ve Bazı Azizlerin Tasvirleri.
İkonoklast Müdahale İzleri.



Özellikle yüz bölgeleri olmak üzere vücutlarının belli yerlerinde sıvayla kapatılarak tahrip edildiği görülmektedir.

Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Göreme Açık Hava Müzesi, Nevşehir – Kasım 2024)

Ek 46. Frank Kralı ve Kutsal Roma Germen İmparatoru Charlemagne (772-814).



800 yılı Noelinde Papa 3. Leon Roma' da Charlemagne'a imparatorluk tacı giydirdi. Orta çağ düşüncesine göre iki papa olamayacağı gibi iki imparatorluğun varlığı da Bizans' a göre kabul edilemezdi. Fakat Bizans İmparatoriçesi İrene bu olup bittiye iç sorunlar yüzünden fazla eğilemedi. Görülen resim Charlemagne döneminde yazılmış bir el yazmasından alınmadır.

Kaynak: Yıldız (2000, s. 502).

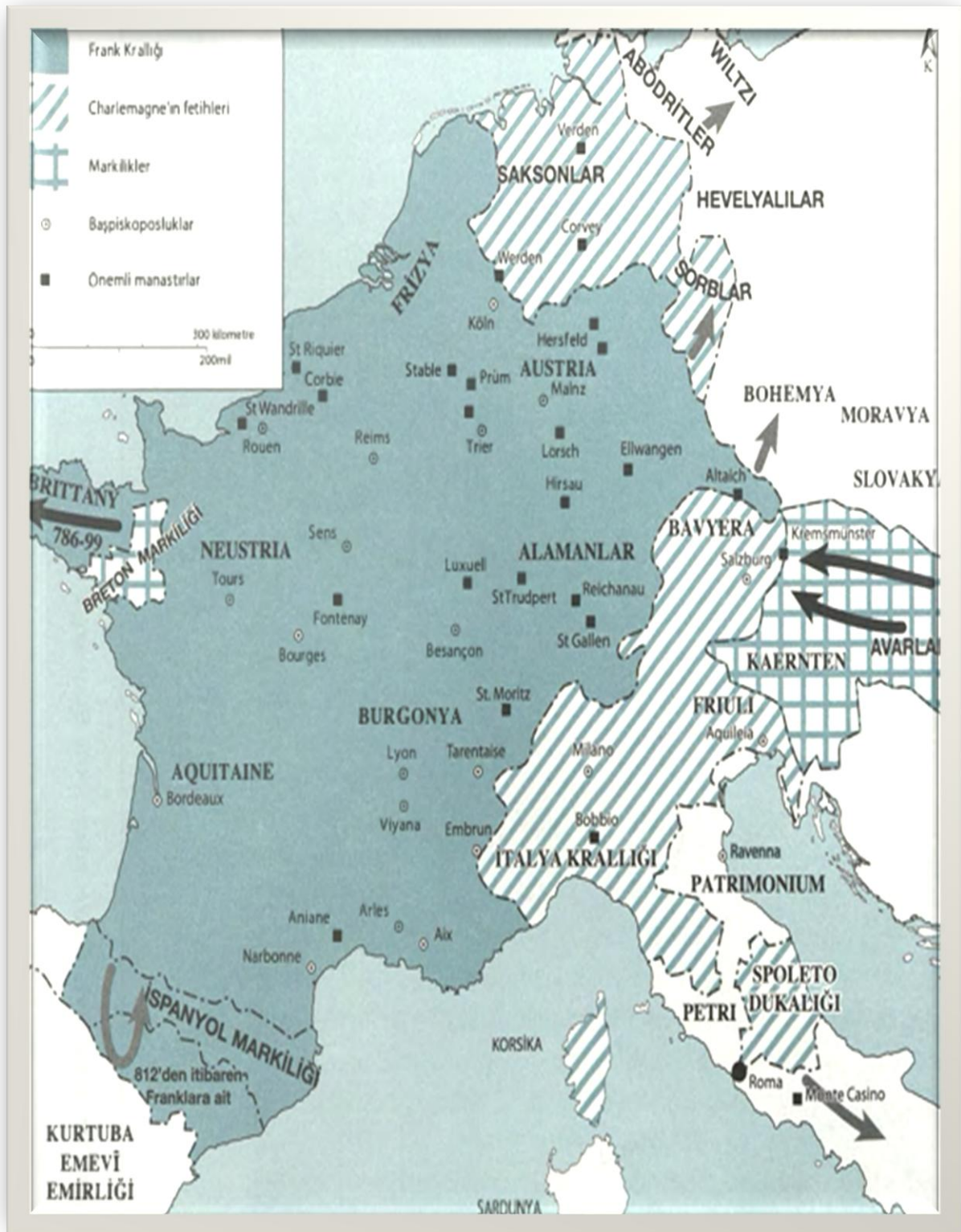
Ek 47. İmparatoriçe İrene'ye Ait Sikke.



Frankların Kralı ve Kutsal Roma Germen İmparatoru Charlemagne'ın taç giydiği dönemde, Bizans'ı yöneten İmparatoriçe İrene, bu durumun yarattığı siyasi bölünmeyi önlemek amacıyla Charlemagne'a evlenme teklif etti. Charlemagne bu teklifi kabul ettiyse de İstanbul'daki muhalifler bu evliliğe karşı çıkarak İrene'yi tahtından indirdiler (802).

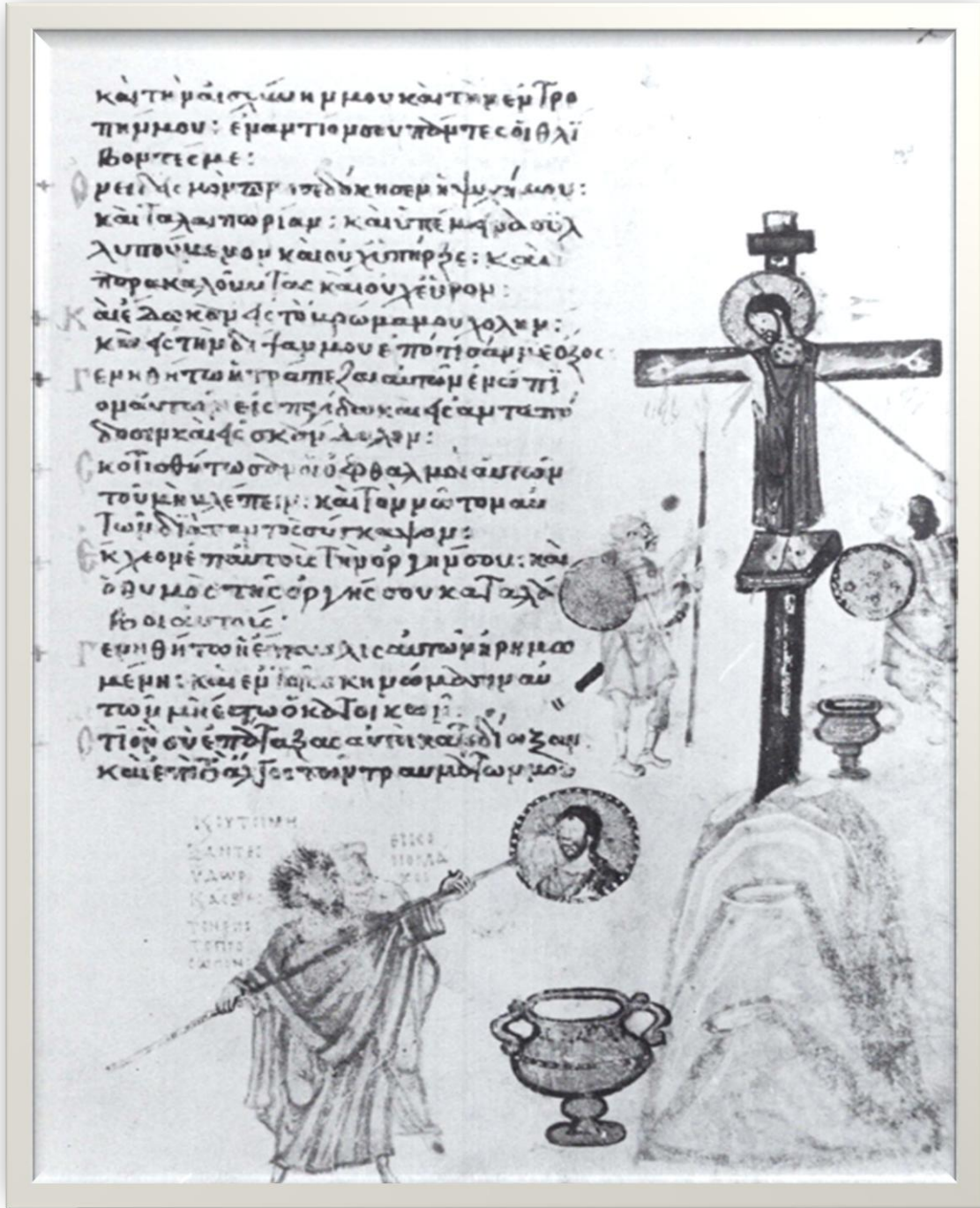
Kaynak: Yıldız (2000, s. 503).

Ek 48. Charlemagne İmparatorluğu (814)



Kaynak: Haldon (2007, s. 165).

Ek 49. Khludov Mezmur Örneği



Khludov Mezmuru'ndan alınan bu sahnede, ikonoklastların günahlarının, Mesih'i çarmıha gerenlerle eşdeğer olduğu sanatsal bir dille anlatılır. Patriarch Gramerci John'un, Mesih'in ikonasını yok etmek için bir tencere boya kullanarak badanalamasıyla tasvir edilir ve bu saygısız davranış, Mesih'in çarmıhta ölümüyle sembolik olarak bağlantılandırılır. İkonoklazmın temsil resmi olmuştur.

Kaynak: Cormack (1985, s. 133).

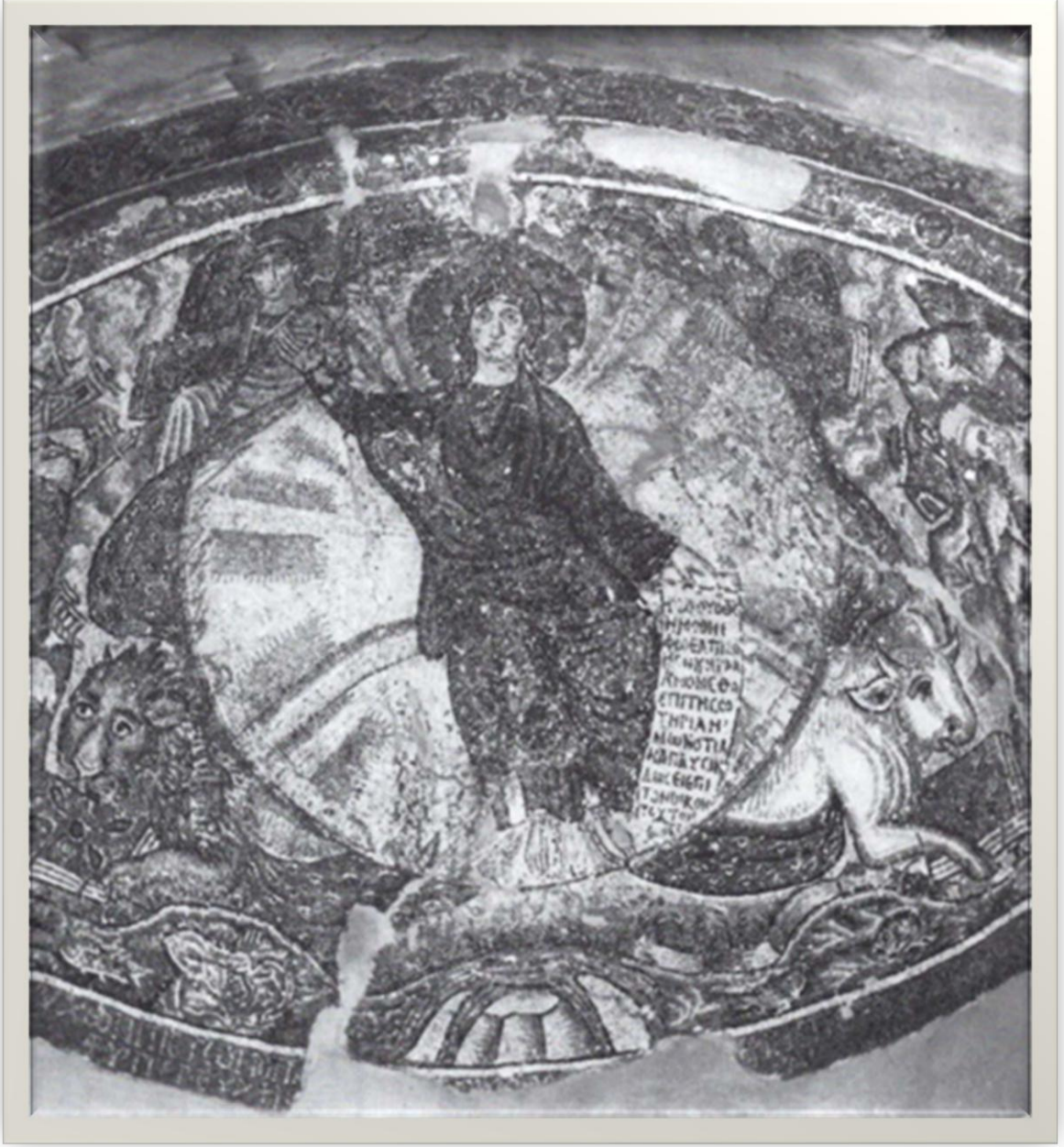
Ek 50. Ortodoks Hristiyan Kilise Sanatına Ait Bir Kubbe Mozaïği.



Kubbenin tam ortasında Pantokrator İsa figürü yer alır ve çevresi dairesel bir düzen içinde azizler, havariler ile peygamberlerin tasvirleriyle çevrilir. Bu kompozisyon, ilahi bir hiyerarşi ve cennetin simgesi olarak kabul edilir. Kubbenin alt kısımlarında ise İncil’den sahneler veya kilise tarihindeki önemli kişiler betimlenir. Bu tarz kubbe düzenlemeleri, ibadet edenlerin gökyüzünü seyrediyormuş gibi hissetmelerini sağlayarak ruhani bir derinlik ve kutsal bir bağ kurmayı hedefler.

Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Kariye Camii, İstanbul/Fatih – Haziran 2024).

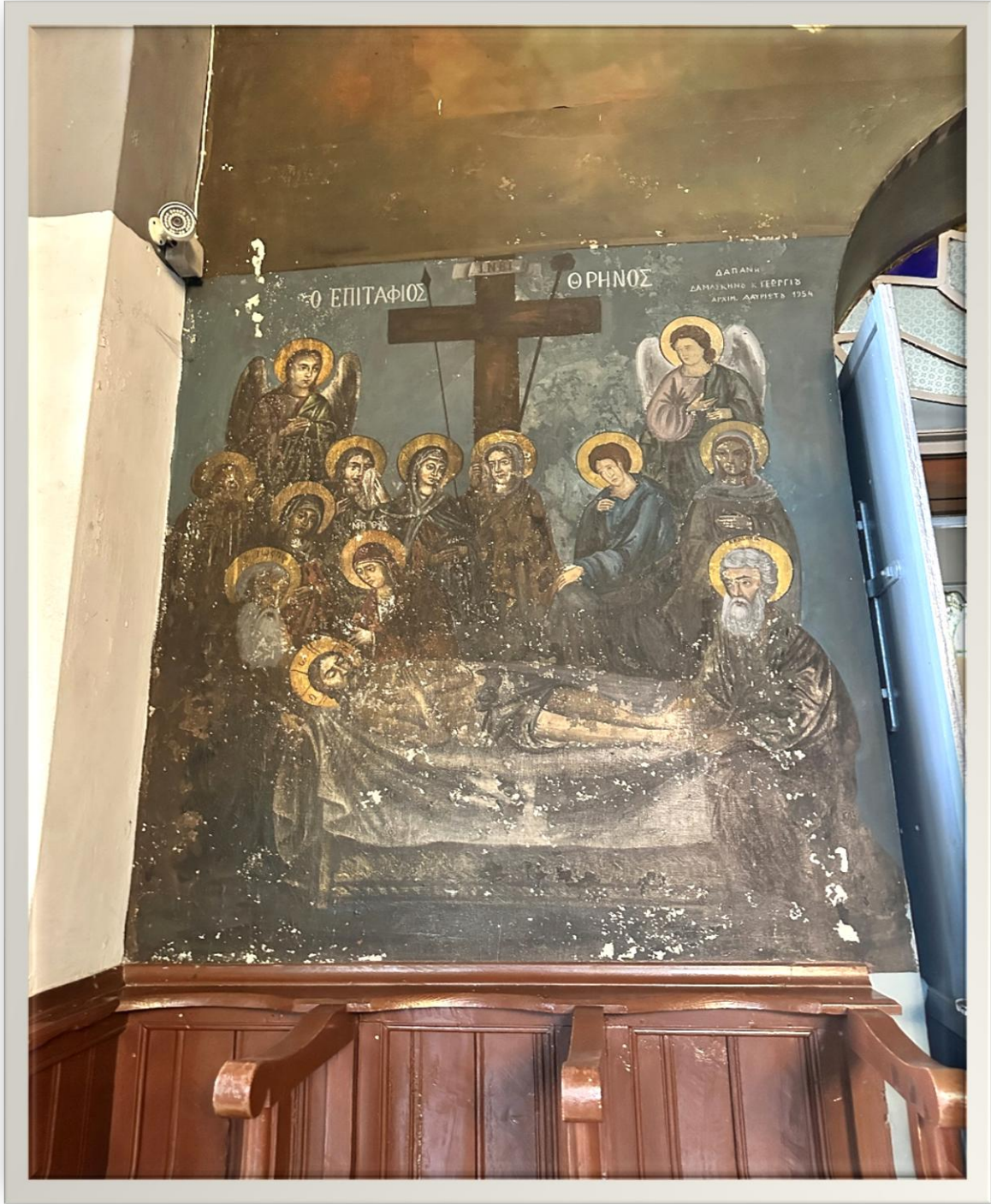
Ek 51. Selanik Latomos Kilisesi Genç İsa Mozaïği.



Selanik'te bulunan Latomos Kilisesi, günümüzde yerel aziz Hosios David'e adanmıştır ve içinde yer alan Genç İsa mozaïği, Aziz Demetrios Kilisesi'ndeki erken dönem mozaiklerle aynı zamana aittir. İkonoklazm döneminde, bu mozaïğin üzeri alçıyla kaplanarak tamamen saklanmıştır. Dönemin sonlarında yaşanan bir deprem sonucunda yeniden ortaya çıkarılması büyük bir mucize olarak görülmüş; İsa'nın görüntüsünün insan yapımı olmadığı, kutsal ve doğaüstü bir işaret olduğu kabul edilmiştir.

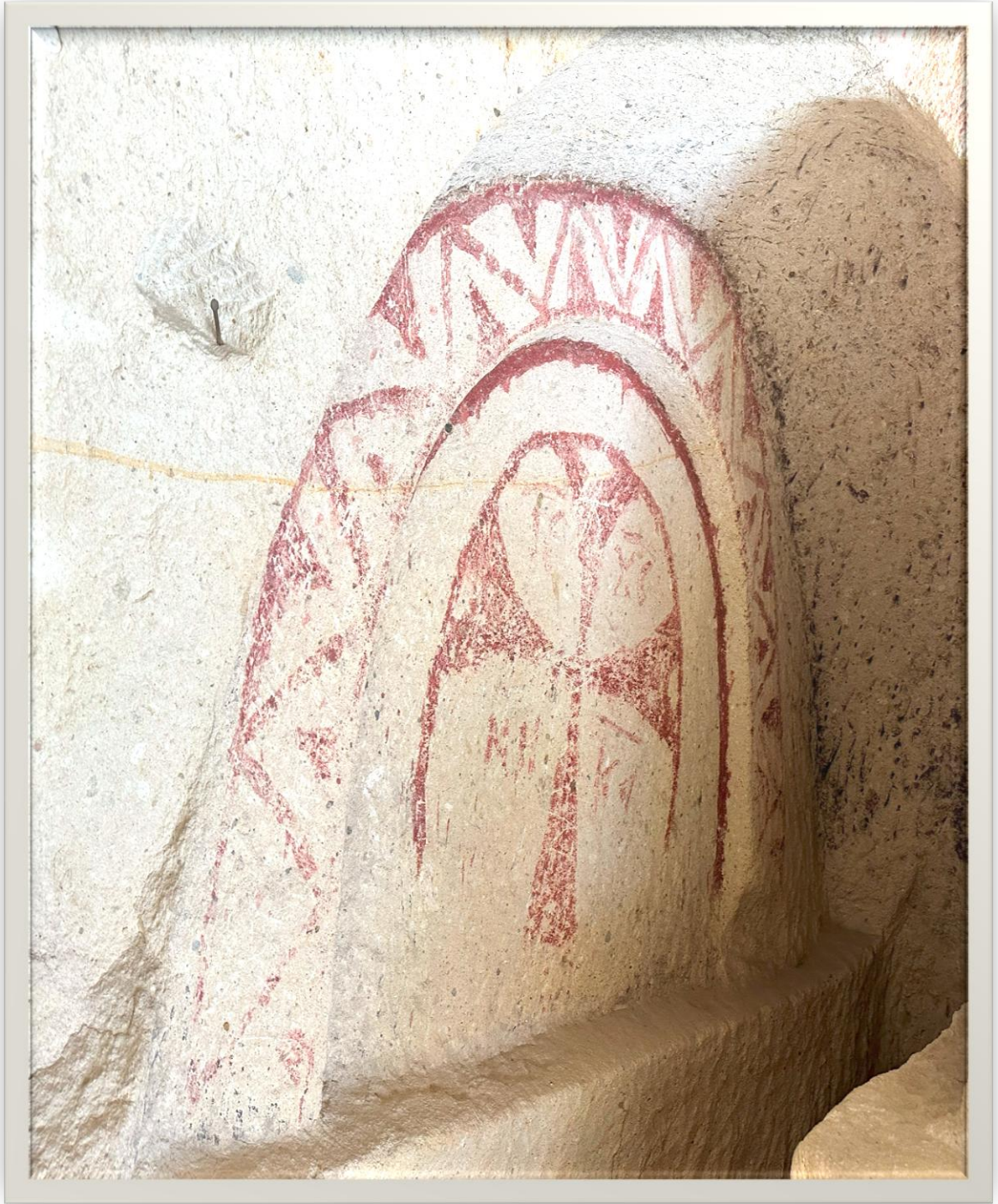
Kaynak: Cormack (1985, s. 133).

Ek 52. İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesini Anlatan Sahne.



Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Adalar Aya Yorgi Manastırı, İstanbul – Temmuz 2024).

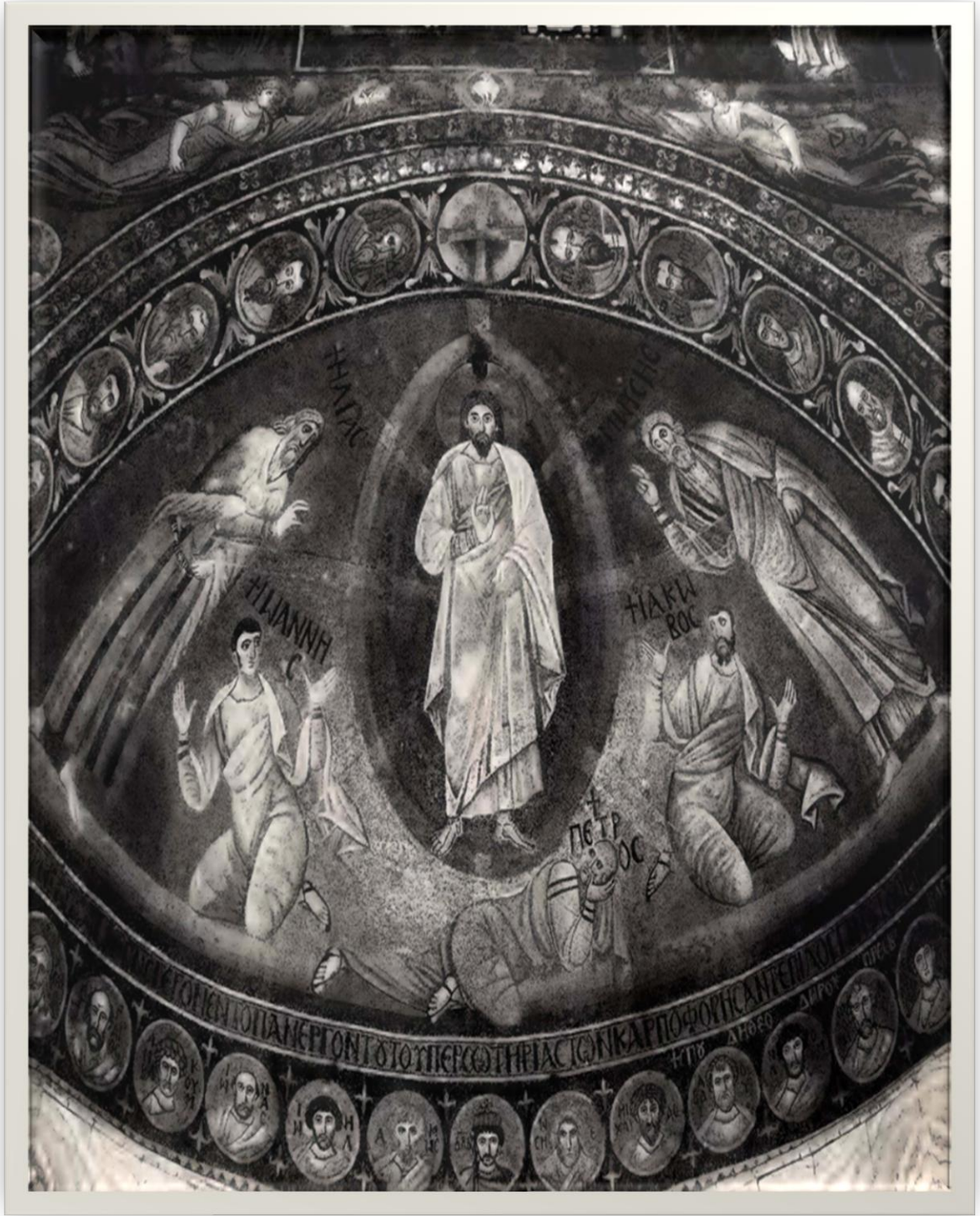
Ek 53. Orta Bizans Dönemi Figürsüz Duvar Haçı.



Bu haç betimi, üslup özellikleri ve figürsüz sembolik diliyle Orta Bizans Dönemi'nde, özellikle İkonoklazm süreciyle ilişkilendirilen uygulamalarla benzerlik göstermektedir.

Fotoğraf: Yazar tarafından çekilmiştir (Göreme Çavuşin Kilisesi, Nevşehir – Kasım 2024).

Ek 54. Aziz Meryem Kilisesi'ndeki Başkalaşım'ın 6. yüzyıldan Kalma Apsis Mozaïği (Aziz Katerina Manastırı, Sina).



Kaynak: Pelikan (1990, s. 93).

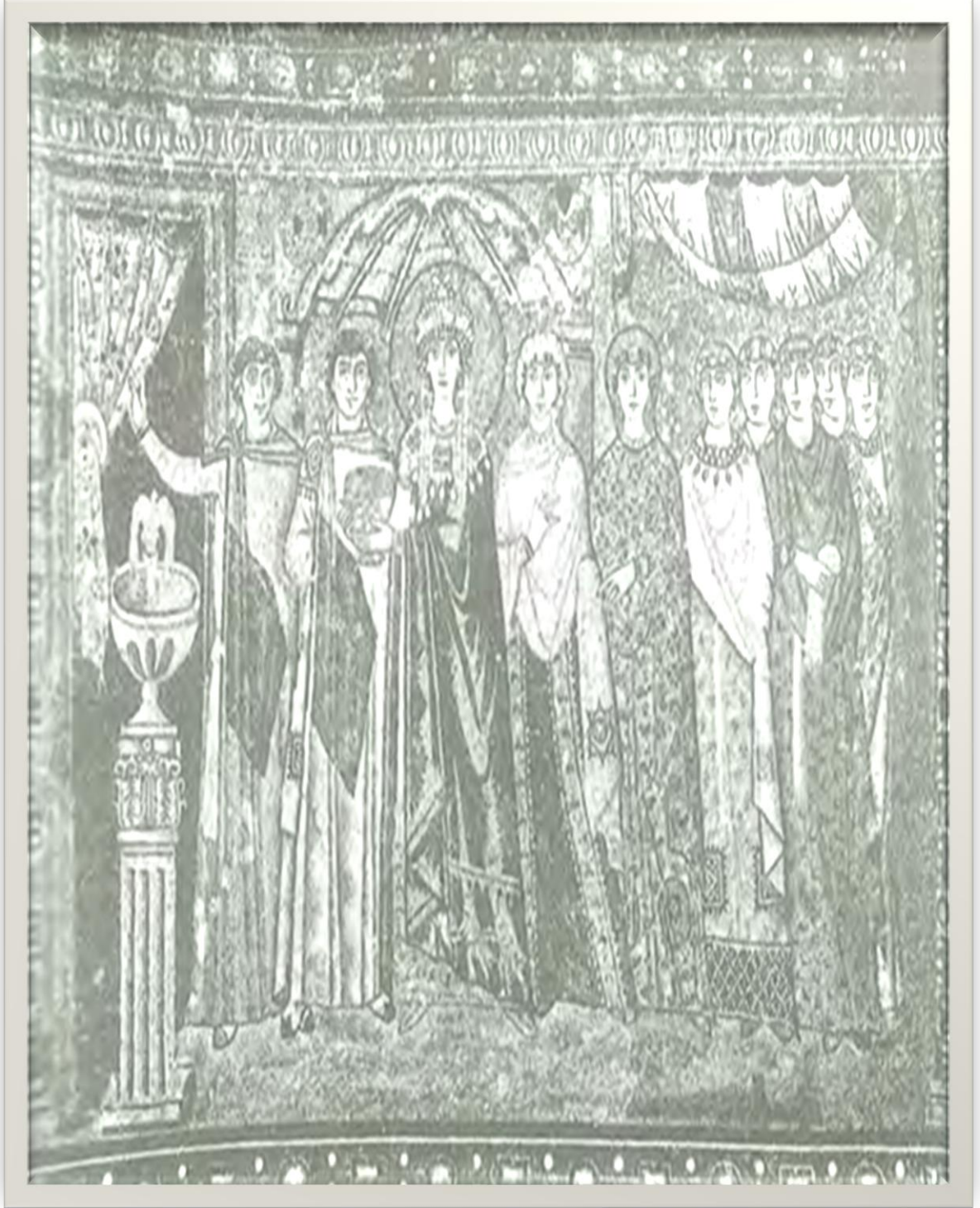
Ek 55. Ayakta Duran Bakire ve Çocuk Apsis Mozaïği.



Anıtın 1922 yılında yıkılmadan önce çekilen bu fotoğrafı, İznik'teki Koimesis Kilisesi'nin apsis mozaiklerinden günümüze ulaşan nadir görsel kayıtlar arasında yer alır. Mozaik, kilisenin ikona kararlarına uygun olması amacıyla iki defa değiştirilmiş olduğundan, burada sunulan görüntü önemli bir belge niteliğindedir. Fotoğraf, mozaığın dokuzuncu yüzyıldaki restorasyonuna ait olsa da mozaik yüzeyindeki izler, süslemenin çok daha eski bir tarihe dayandığını göstermektedir. İkonoklazm döneminde, apsisin kıvrımlı yüzeyi, figüratif tasvirler yerine büyük bir haçla kaplanmıştır. Ancak 726 yılından önce, yani İkonoklazm'ın başlamasından evvel, apsisde ayakta duran Meryem Ana ve Çocuk İsa tasviri bulunmaktaydı. Bu nedenle, İkonoklazm'ın sona ermesiyle birlikte, kilisenin apsisinde orijinal ikonoklastik öncesi düzen yeniden canlandırılmıştır. İsa'nın bedenlenişini ve deniz kabuğunun üstünde yer alan Tanrı'nın elini simgeleyen yazıtlar da orijinal süslemeden kalmış ve ikonoklazm boyunca korunmuştur.

Kaynak: Cormack (1985, s. 143).

Ek 56. İmparatoriçe Theodora.



Ravenna, San Vitale, mozaik, (Gonosova ve Kondoleon 1994: 19)

Kaynak: Eser (2020 s. 304).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ayşegül KARA

Yabancı Dili : İngilizce B1

ORCID ID : 0009-0004-6039-7430

Eğitim Durumu

Lise : Sinop Lisesi (2005-2009)

Lisans : Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (2009–2013)

Lisans : Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet
Bölümü (2016–2020)

Pedagojik Formasyon: Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Tarih (2014)

Yüksek Lisans :

Mesleki Deneyim

Ücretli Öğretmen : MEB, (2016-2019)

Yayın Listesi :